

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ

Ба ҳуқуқи дастнавис

ВБД 372.8:809.155.0+373

ТКБ 74.261.5:81.2 Тоҷ+74.58

М- 26

МАНСУРЗОДА НАРГИСА МАНСУР

**ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ - БАШАРДӢСТИИ
ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ТАВАССУТИ АДАБИӢТИ
БАЧАГОНА ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОҶИҚӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ
аз рӯйи ихтисоси 5.3.5.3. Назария ва методикаи забони тоҷикӣ

Роҳбари илмӣ:
номзади илмҳои педагогӣ,
дотсент, Мансурова Ҷ. С.

Душанбе – 2026

МУНДАРИЧА

Номгӯи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ.....	3
Муқаддима	4
Тавсифи умумии таҳқиқот.....	12
БОБИ ЯКУМ. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ-БАШАРДӢСТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ.	21
1.1.Моҳияти арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ва имкониятҳои адабиёти бачагона дар ташаккули онҳо.....	21
1.2.Заминаҳои илмӣ-педагогӣ ва имкониятҳои истифодаи адабиёти бачагона дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар раванди таълими забони тоҷикӣ...	37
ХУЛОСАИ БОБИ I.....	70
БОБИ ДУЮМ. ХУСУСИЯТҲОИ МЕТОДИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ-БАШАРДӢСТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ТАВАССУТИ АДАБИЁТИ БАЧАГОНА ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ.	72
2.1.Роҳҳо, усулҳо ва воситаҳои методии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар таълими забони тоҷикӣ.....	72
2.2.Адабиёти бачагона ҳамчун воситаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагон дар таълими забони тоҷикӣ.....	116
ХУЛОСАИ БОБИ II.....	155
БОБИ СЕЮМ. НАТИҶАҲОИ ОЗМОИШИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ-БАШАРДӢСТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ТАВАССУТИ АДАБИЁТИ БАЧАГОНА ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ.....	157
3.1.Ташкил ва гузаронидани озмоиши таълимӣ бобати ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бачагона.....	157
3.2.Таҳлили натиҷаҳои озмоиши таълимӣ ва арзёбии сатҳи ташаккули арзишҳои ахлоқӣю – башардӯстӣ дар ташаккули тарбияи хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	173
ХУЛОСАИ БОБИ III.....	186
ХУЛОСА.....	188
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо.....	190
Рӯйхати адабиёт.....	191
Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия.....	206
Замимаҳо.....	208

Номгӯйи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ

ҚТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТАБ – тарбияи ахлоқӣ- башардӯстӣ

ААБ – арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ

ЗТ – забони тоҷикӣ

АБ- адабиёти бачагона

МТМУ – муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ

ХСИ – хонандагони синфҳои ибтидоӣ

МТ – муассисаҳои таълимӣ

РАБ – рафтори ахлоқӣ – башардӯстӣ

ГН – гурӯҳи назоратӣ

ГТ – гурӯҳи таҷрибавӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Мавзуи таҳқиқот аз ҷиҳати илмиву амалӣ муҳим арзёбӣ мегардад, зеро дар солҳои охир ҷомеаи ҷаҳон зери таъсири тағйироти густурда қарор гирифтааст. Ин раванд низоми арзишҳо ва талаботи иҷтимоиро дигаргун сохта, зарурати мутобиқшавии шахс ба воқеияти нави демократиро ба вуҷуд овард. Дар чунин муҳит инсон ҳамчун меҳвари рушд ва дорои мақоми баланд арзёбӣ мегардад. Лозим ба ёдоварист, ки яке аз вазифаҳои асосии низоми таҳсилот ҷустуҷӯи роҳҳои самаранок ва механизмҳои тақмили раванди тарбияи башардӯстӣ ва умуман инсондӯстона гардидани таълим ба ҳисоб меравад. Ба рушди қобилияти эҷодкорӣ, ташаккули малакаҳои худтанзимкунӣ ва истифодаи самараноки захираҳои инсоният омилҳои таъсир мерасонад, ки барои пешбурди ҷомеаи мутамаддин нақши калидӣ доранд. Дар руҳияи арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ, инсондӯстӣ ва ватандӯстӣ тарбия намудани наслҳои инсонӣ, бевосита вазифаи аввалиндараҷаи ҳонавода, маориф ва ҷомеа мебошад. Тазаккур бояд кард, ки раванди рушди арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар ҳонавода сурат мегирад ва ин баҳри тарбияи наврасон, ки психикаи номуштаҳами ахлоқӣ ба онҳо махсус буда, барои инкишофёбии шахсияти наврасон асос мегузорад, аҳамияти басо муҳим дорад.

Дар заминаи ташкили раванди таълиму тарбия, ки мақсади асосии он парвариши инсонии комил-соҳибэҳтиром, ғамхор, масъулиятнок ва дорои рафтори созанда мебошад, як қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуданд, аз ҷумла, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти иловагӣ», Стратегияи миллӣ оид ба рушди маориф то соли 2030 (30 июни соли 2012), Стандартҳои нави фанҳои зинаи ибтидоӣ, Консепсияи миллии тарбия, Консепсияи миллии таҳсилот, модули «Татбиқи муносибати арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ», инчунин дар Конвенсияи ҳуқуқи кӯдак ва дигар манобеи расмӣ ба ин масъала ишора мегардад. Бо ин вуҷуд, баррасии назариявии ин ҳуҷжатҳо то имрӯз ба андозаи кофӣ амалӣ нашудааст.

Дар амалияи татбиқи тарбияи ахлоқӣ ва башардӯстона дар зинаи ибтидоии таълим як қатор мушкилот мушоҳида мешаванд:

- баъзе хусусиятҳои арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ба таври мукамал пажӯҳиш нагардидааст;
- дар фаъолияти тарбиявӣ ҳамоҳангӣ ва ҳамгироӣ ба таври кофӣ таъмин нагаштааст;
- дар тарбия ва ба ташаккули сифатҳои ҳамидаи инсонӣ таъсир манфӣ мерасонад.

Дар як қатор асноди меъёриву ҳуқуқии соҳа, аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (2013), «Низомномаи намунавии муассисаҳои иловагии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Рарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (2007), инчунин дар Консепсияи миллии таҳсилот (2002), Консепсияи миллии тарбия (2006) ва Стандарти давлатии таҳсилоти умумӣ (2015) ба таври расмӣ зикр шудаанд, ки марҳила ба марҳила он татбиқ шуда истодааст.

Ворид шудани Стандартҳои нави таълим ба зинаи ибтидоӣ ба чараёни омӯзиш равияи нав бахшида, барои истифодаи шаклҳои гуманитарии таълим, аз ҷумла, худомӯзӣ, фаъолияти мустақилона ва такмили дониши шахсии хонандагон шароити мусоид фароҳам овард. Ғояҳои ахлоқӣ – башардӯстӣ ҳанӯз ҳазорсолаҳо дар тамаддуни ҳалқҳои тоҷику форс арзи вучуд доштанд, ки дар тарбияи наслҳо аз андешаҳои баландмазмунӣ он то ҳол барои тарбияи насли наврас мавриди истифода қарор гирифтаанд, равшан инъикос гардидааст.

Агар ба мероси адабии тоҷикони асрҳои IX–X назар афканем метавон барҳақ таъкид кард, ки маҳз дар ҳамин давра ғояҳои башардӯстӣ ба сатҳи баланди рушд расида, мафкураи инсондӯстона ҳамчун яке аз арзишҳои муҳимми фарҳанг ташаккул ёфта буд. Асарҳои классикии мутафаккирони тоҷику форс бо мазмуну муҳтавои андешаҳои амиқи ахлоқӣ ва инсондӯстона фарқ мекунанд ва онҳо ҷанбаҳои асосии ғояҳои башардӯстиеро дарбар мегиранд, ки пояи ҷаҳонбинии ахлоқӣ ва иҷтимоии инсонро ташкил медиҳанд.

Дар осори мутафаккирони тоҷику форс, аз ҷумла, А. Рӯдакӣ, А. Фирдавсӣ, С. Шерозӣ, А. Ҷомӣ, Н. Ганҷавӣ, А. Бедил, Ҳ. Шерозӣ ва дигарон масъалаҳои

ахлоқӣ, инсондӯстӣ, саховатмандӣ, таҳаммулпазирӣ, фурӯтанӣ, эҳтиром ба инсон, дастгирии бечорагону یتимон, ҳимояи фитодагон бо равшанӣ ва дақиқӣ шарҳу тавзеҳ ёфтаанд.

Таҳлили мероси бойи адабиёти тоҷик собит месозад, ки андешаҳои инсонпарваронаи халқи тоҷик ҳанӯз се ҳазор сол пеш вучуд доштанд, ки мо инро дар китоби муқаддаси «Авесто» бо се ибораи мазмуни баланддоштаи тарбияи башардӯстӣ, яъне «Пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек» инъикос гардида, оварда шудааст. Ин ибораи мазкур бештар ба такомули шахсият, тарбияи инсони комил ва парвариши ахлоқи нек равона шуда, дар маркази он эҳтиром ба инсон, адолатпешагӣ, меҳрубонӣ, эътирофи ҳуқуқи озодиҳо ва қадриносиҳои меҳнати инсонӣ қарор дошт. Маҳз ин принципҳои ҷузъи асосии ҷаҳонбинии ахлоқии мутафаккирон ва равшанфикрони тоҷик гардида, заминаи методологии тарбия ва андешаи башардӯстонаи онҳо ташкил медоданд. Ин нуқтаҳои муҳими ахлоқӣ дар андешаҳои муҳаққиқони тоҷик, аз ҷумла, М. Лутфуллозода, И.Х. Каримова, Б. Раҳимов, А. Нурзода, Ф. Шарифзода, Х. Афзалов, Қ. Қодиров, Б. Мачидова, Л. Иматзода ва дигарон бараъло намоён аст.

Маҳз дар тамаддун, анъанаи фарҳангиву ахлоқии тоҷикон, башардӯстӣ дар тӯли асрҳо пеш аз ҳама ба тарбияи инсони комил ва такомули шахсияти ӯ равона буда, ҳамчун арзиши меҳварӣ ташаккул ёфтааст.

Дар солҳои охир, ҳарчанд дар Тоҷикистон барои эҳё ва тақвияти анъанаҳои ахлоқӣ - башардӯстии миллӣ як қатор чораҳои таълимӣ ва тарбиявӣ амалӣ гардидаанд, натиҷаҳо то ҳол пурра қонеъкунанда нестанд. Яке аз сабабҳои чунин вазъ дар он аст, ки нақш ва аҳаммияти адабиёти бачагона дар ташаккули сифатҳои башардӯстонаи хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба таври кофӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор нагирифтааст. Илова бар ин, роҳҳои методи истифодаи чунин адабиёт барои рушди ин сифатҳо низ то кунун равшан ва илмӣ асоснок нашудаанд. Ин омилҳо зарурати таҳқиқи муобрамияти мавзуи мазкурро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегиранд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Таҳлили маводи илмӣ ва адабӣ, ки ба масоили тарбияи арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ иртибот доранд, махсусан баррасии афкор ва назарияҳои намоёндогони классики илми педагогика, нишон медиҳад, ки решаҳои бисёр ҷанбаҳои тарбия ва омӯзиш аз анъанаҳои ғании адабиёти бадеии халқӣ сарчашма мегиранд. Мероси адабии халқи тоҷик дар тӯли асрҳо ҳамчун муҳаррики ташаккули фикр, ахлоқ ва ҷаҳонбинии насли наврас хидмат кардааст.

Мутафаккирони барҷастаи классики тоҷик рушди нерӯҳои эҷодӣ, зухуроти эҳсосӣ, такмили тафаккур, ирода ва муҳаббатро унсурҳои асосии тарбия ва ҷузъи муҳимми ҳувиати инсонӣ меҳисобиданд, ки дар осори хеш ба таври равшан нишон доданд.

Дар таҳқиқоти як қатор муҳаққиқони ватанӣ, аз ҷумла М. Лутфуллоев [88], И.Х. Каримова [196], Б. Мачидова [98], А. Нуров.[113], Ф. Шарифзода [166], Ҷ. Бобокалонова [212], Ҷ. Икромов [73], С. Саидов [213], С. Тағоев [152] ва дигарон таъкид мегардад, ки рушди маърифати зеҳнӣ ва равонии кӯдак аз марҳилаҳои ниҳоят барвақти ҳаёт оғоз мегирад. Дар ҳамин давра дарки мақсаднок ва шуурнокии кӯдак нисбат ба муносибатҳои оилавӣ, ҷамъиятӣ, инчунин пайдоиши тасаввуроти аввалия дар бораи муҳити иҷтимоӣ ва табиӣ ташаккул меёбад ва рафтору муносибатҳои ӯ тадриҷан ба ҳолати устувор мебароянд.

Ҷ. Бобокалонова [40], С. Саидов [144] ва С. Тағоев [152] дар бахши омӯзиши адабиёти бачагона ва имкониятҳои истифодаи он дар давраҳои гуногуни инкишофи таърихӣ таҳқиқоти арзишманд анҷом додаанд. Ин пажӯҳишҳо моҳият ва аҳаммияти адабиёти бачагоноро ҳамчун омили муҳимми таъсиррасон ба тарбия ва ташаккули ҷаҳонбинии маънавии насли наврас равшан месозанд.

Бо вучуди ин, дар илми педагогикаи муосир, хусусан дар методикаи таҳсилоти ибтидоӣ, масъалаи муайян кардани роҳҳои муассири воридсозии ғояҳои воқеии башардӯстӣ ба раванди таълим то ҳол ҳалли комил наёфтааст. Аз ин рӯ, зарурати таҳияи модели илмӣ ва амалие ба миён меояд, ки нақши

адабиёти бачагонаро дар тарбияи арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ асоснок нишон диҳад. Ин вазифа имрӯз яке аз самтҳои калидии таҳқиқот дар психология ва педагогикаи таҳсилоти ибтидоӣ ба шумор меравад.

Таҳлили осори илмӣ муҳаққиқони тоҷик, ки ба мавзӯи таҳқиқи мӯрибот доранд, имкон медиҳад, ки равишҳои асосии илмиро дар самти омӯзиш ва ташаккули сифатҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ тавассути истифодаи адабиёти бачагона дар раванди таълиму тарбия муайян намоем.

Муҳаққиқон Р. Амонов, Р. Қодиров, Б. Тилавов, М. Фозилов ва дигарон ташаккули сифатҳои ахлоқӣ - башардӯстии хонандагонро дар асоси маводи фольклории халқӣ таҳлил кардаанд.

Муҳаққиқон Р. Қодиров, В.М. Асроров, А.Н. Болдирев омӯзиши таҷрибаи педагогикаи башардӯстиро тавассути адабиёти пурғановати классикӣ мавриди омӯзиш қарор доданд.

Муаллифони китобҳои дарсӣ, аз қабили М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, Б. Ғаниева, А.И. Назиров, Х.А. Файзиева, Ш.А. Тоҳириён, Ҷ.А. Шоинова, Л.А. Ибрагимова, У.П. Гулмадова, Н.С. Шоева, Р.Н. Султонов, Б.Т. Саидова масъалаҳои ташаккули сифатҳои ахлоқии хонандагони синфҳои ибтидоиро мавриди омӯзишу таҳлил қарор доданд.

Муҳаққиқон М.А. Арипов, И.С. Брагинский, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, Я.И. Калонтаров ва дигарон ташаккули сифатҳои башардӯстиро бо имкониятҳои адабиёти бачагонаи давраи Шуравӣ дар осори ҳеш мавриди таҳлилу баррасӣ қарор .

Муҳаққиқон И.Х. Каримова, З.З. Мирзобоев, Ф.Б. Мирзоева, Д.Я. Шарипова, Ҷ.Х. Файзалиев, М.Э. Яхшибаева Р.Н. Султонов, Б.Т. Саидова, Н. С.Табаров, Н. М. Чобулова, Г. У. Аҳрорӣ, Ҳ. А. Усмонзода, С. Х. Қурбонов, М. А. Нурзода, Б. Бобоева ва дигарон масъалаи таъбиқи механизмҳои инноватсиониро дар рушди сифатҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони хурдсол дар низомии таҳсилот мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Як қатор муҳаққиқони рус ва тоҷик, аз қабили А.Б. Тенекабони, Х.И. Темирова, З.М. Магиярова, С.И. Петрова, О.В. Чиндилова, Г.А. Савостина, Л.В. Коняхина, Л.Г. Махмутова, С.В. Шедякина, Э.М. Садчакова, О.С. Богданова, В.А. Киричок, Б. Сулейманова, Т. Сапарбаев ва дигарон масоили педагогӣ-психологии ташаккул ва инкишофи арзишҳои ахлоқӣ дар заминаи адабиёти бадеӣ баррасӣ шудаанд, анҷом додаанд.

Дар асрҳои XX–XXI паҳлуҳои гуногуни ташаккули арзишҳои ахлоқӣ, сифатҳои башардӯстӣ ва масоили рушди шахсият дар осори ҷомеашиносон, равоншиносон ва педагогҳои маъруф, аз ҷумла, А. Алексеев [173], Е.М. Алифанова [27], Т.Л. Белоусова [34], Л.И. Божович [47], А. Байкова [176], .С. Братусь Б [183], Л.С. Виготский, [50], Г.В. Гогияшвили.[57], А.Я. Данилюк [193], И.А. Капрора [201], В.А. Крутецкий [83], Е.П. Козлов [207], Б.Т. Лихачев [97], Л.И. Матвеева [99], А. Маслоу [101], К.Р. Рочерс.[207], В.А. Сухомлинский [138], Н.М. Трофимова [210], И.Т. Фролов [158], Э. Фромм [158], Э. Шредингер [165], Юнгхольм Свен-Эрик [171] ва дигар муаллифони, мавриди таҳлил ва шарҳи амиқ қарор гирифтаанд. Дар осори ин муҳаққиқон роҳҳои ташаккули ахлоқ, рушди инсондӯстӣ ва консепсияҳои гуногуни тарбия бо назари илмӣ асоснок карда шудаанд.

Баррасии маҷмуи қорҳои илмӣ наздик ба мавзӯи таҳқиқ нишон медиҳад, ки гарчанде дар илми педагогика оид ба нақш ва мақоми адабиёти бачагона дар ташаккули сифатҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ таҳқиқотҳои зиёд анҷом ёфтаанд, аммо паҳлуҳои зиёди ин масъала то ҳол норавшан боқӣ мондаанд. Хусусан, таҳқиқоти илмӣ мукаммал оид ба истифодаи адабиёти бачагона дар ташаккули сифатҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони хурдсол дар шароити Тоҷикистон ба таври ҷиддӣ ба назар намерасад.

Таҳлили назариявӣ ва омӯзиши ҳолати кунунии масъала, инчунин баррасии адабиёти марбут ба мавзӯ, имкон дод, ки як қатор ихтилофот ва номукаммалиҳои зерин муайян карда шаванд:

– гарчанде инсонгароёна намудани раванди таълим дар замони муосир яке аз ҳадафҳои асосии ислоҳоти низоми таҳсилот ба ҳисоб меравад, моҳият ва

механизми татбиқи он аз ҷониби бисёре аз муҳаққиқони соҳаи педагогика то ҳол дар сатҳи зарурӣ шарҳ дода нашудааст.

– адабиёти бачагона дорои нуфузи баланд барои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мебошад, аммо ин неру дар амал пурра истифода намешавад.

– бо вучуди он ки муҳаққиқон арзиши баланди адабиёти бачагонро эътироф мекунанд, аммо дар шароити татбиқи муносибати башардӯстона дар раванди омӯзиш, баррасии методӣ ва мутобиқсозии илмӣ ин андешаҳо то имрӯз нокифоя боқӣ мондааст.

– адабиёти бачагона метавонад ба ҷаҳонбинӣ, эҳсосот ва ҳолати равонии хонандагони синфҳои ибтидоӣ таъсири ҷиддӣ гузорад, вале паҳлуи педагогӣ ва равонии ин раванд дар аксари таҳқиқотҳо ба таври кофӣ инъикос нагардидааст.

Набудани равиши ҳамгиро, таҳлили муосир ва арзёбии илмӣ оид ба истифодаи адабиёти бачагона дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар синфҳои ибтидоӣ моро водор сохт, ки мавзӯи таҳқиқи мазкур – **«Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бачагона дар таълими забони тоҷикӣ»** - ҳамчун самти асосии таҳқиқот интихоб гардад.

Бо назардошти он ки Консепсияи миллии таҳсилот ва Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мазмун ва ҳадафҳои тарбияи ахлоқӣ-башардӯстиро ҳамчун рукни калидии низомии таҳсилот муайян менамоянд, метавон хулоса кард, ки истифодаи унсурҳои адабиёти бачагона, ки таҷассумгари анъанаҳои миллий ва арзишҳои инсондӯстӣ мебошанд, барои ташаккули рафтор, ҷаҳонбинӣ ва ғайолияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ аҳаммияти муҳим дорад. Ин ҳолат зарурати илмӣ ва аҳаммияти амалӣ доштани мавзӯи таҳқиқро пурра асоснок месозад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсияи мазкур бо мавзӯи илмӣ-таҳқиқотӣ ва талаботи асосии барномаҳои давлатӣ, Консепсияҳои миллий ва нақшаҳои Стратегӣ ба монанди, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (2013), Стратегияи миллии рушди маорифи

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (аз 29.09.2020, №526), «Барномаҳои рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030» (аз 28. 11. 2020, таҳти № 647), Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» (аз 26.09.2020 таҳти № 503), Барномаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи педагогикаи умумии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни» барои солҳои 2020-2025-ум аз рӯйи муаммои «Омода намудани мутахассисони баландхтисос дар соҳаҳои гуногун» робитаи бевосита дошта, бо мақсади мусоидат дар амалисозии онҳо рӯйӣ кор омада, дар заминаи Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2045 (аз 22.11.2025, таҳти №631) ба анҷом расидааст. (Рақами қайди давлатӣ дар Маркази миллии патенту иттилооти Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон №1571/01.4 з/и аз 11.06.2026).

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба масъалаи «Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бачагона дар таълими забони тоҷикӣ» дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва муассисаҳои олии мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Маълум аст, ки ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстии хонандагони синни хурди мактаби тавассути адабиёти бачагона дар таълими забони тоҷикӣ ба қобилиятҳои маърифатӣ, сифатҳои ахлоқӣ – иродавӣ, тарзи муоширату муносибат, одоби рафтори оқилонаи онҳо бештар таъсир мерасонад. Чунин хусусиятҳо омӯзгор ва волидайнро водор менамояд, ки дар мавриди таълиму тарбияи хонандагони хурдсол ва ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-инсондӯстӣ, башардӯстӣ эътибори хосса диҳанд.

Ин масъалоҳо тавассути адабиёти бачагона дар таълими забони тоҷикӣ амалӣ гардида, муносибати муштаракро таъмин менамояд ва барои ташаккули сифатҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони хурдсол заминаи мусоид фароҳам меорад.

Мақсади таҳқиқот. Асоснок намудани назариявӣ ва санҷиши таҷрибавии роҳҳо, воситаҳо ва шартҳои педагогӣ ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бачагона дар таълими забони тоҷикӣ.

Вазифаҳои таҳқиқот. Мувофиқи мақсади таҳқиқот вазифаҳои зерин муайян карда шудаанд:

1. Муайян намудани ташаккули хусусиятҳои асосии ахлоқӣ-башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути таълими адабиёти бачагона.
2. Таҳлили ҷойгоҳ, нақш ва имкониятҳои тарбиявии адабиёти бачагона дар ҷараёни таълими забони тоҷикӣ ҳамчун воситаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ.
3. Коркард, асоснокнамоӣ ва мутобиқгардонии роҳу усулҳои методии истифодаи адабиёти бачагона дар раванди дарсҳои забони тоҷикӣ бо назардошти синнусоли хонандагони синфҳои ибтидоӣ.

4. Муайян кардани сатҳ, меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар хонандагон, ки имкони арзёбии динамикаи рушди маънавӣ ва ахлоқӣ.

5. Амалисозии таҷрибаи педагогӣ бо мақсади арзёбӣ ва муайян намудани сатҳи самаранокии модели таҳияшуда дар системаҳои педагогӣ ва мушаххас намудани он дар таҷриба.

Объекти таҳқиқот. Раванди ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ ва шароити ташкили фаъолияти таълимӣ - тарбиявӣ тавассути адабиёти бачагона дар доираи таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ.

Мавзӯи таҳқиқот. Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бачагона дар омӯзиши забони тоҷикӣ.

Фарзияи таҳқиқот. Ташаккули устувору самарабахши арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бачагона дар таълими забони тоҷикӣ ҳолате таъмини комил меёбад, ки агар:

- мазмун ва ҷанбаҳои муҳими ахлоқӣ-башардӯстии адабиёти бачагона бо дақиқан муайян ва ба таври илмӣ асоснок гарданд;

- нақш, ҳадафҳо ва имкониятҳои тарбиявии адабиёти бачагона дар раванди таълими забони тоҷикӣ бо диди илмӣ таҳлил ва дақиқ шаванд;

- роҳу усулҳои истифодаи иқтидори ахлоқӣ - башардӯстии матнҳои бадеӣ бо назардошти хусусиятҳои синнусолӣ ва равонии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мутобиқ карда шаванд;

- меъёрҳо, сатҳҳо ва нишондиҳандаҳои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар раванди таълими забони тоҷикӣ муайян ва асоснок гардонида шаванд;

- самаранокии модели методии пешниҳодшуда дар шароити воқеии таълимӣ ба таври таҷрибавӣ собит гардад.:

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар доираи маводҳои ҷамъовардашуда, ки ба мавзӯи таҳқиқот марбутанд дар кафедраи Педагогикаи умумӣ анҷом ёфта, дар давраи солҳои 2020–2025 ҷараён гирифтанд. Таҳқиқот дорои сохтори пайдарпай буда, се марҳилаи асосиро дар бар мегирад:

Марҳилаи аввал - муқарраркунанда (2020–2021) ба таҳлили назариявии масъала бахшида шуда, дар ин давра маҷмуи маводҳои педагогӣ, психологӣ, фалсафӣ ва адабӣ-фарҳангӣ ҷамъоварӣ ва мавриди таҳлили амиқ қарор гирифтанд. Дар натиҷа, проблема, ҳадафи таҳқиқот, вазифаҳои он ва фарзияи илмӣ муайян ва асоснок карда шуданд.

Марҳилаи дуюм – ташаккулдиҳанда (2022–2023) ба таҳия ва иҷрои барномаи фаъолияти таҳқиқотӣ равона гардид. Дар ин марҳила адабиёти бачагона ва нақши он дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар синфҳои ибтидоӣ таҳлил шуда, модели озмоиши педагогӣ тарҳрезӣ ва дар амал татбиқ гардид. Методҳо ва воситаҳои гузаронидани озмоиши педагогӣ интихоб ва асоснок шуда, китобҳои дарсӣ ва матнҳои адабии дар онҳо истифодашаванда мавриди омӯзиши муфассалу таҳлили назариявӣ ва амалӣ қарор гирифтанд.

Марҳилаи сеюм - ҷамъбасти (2024–2025) ба ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқотӣ ва таҳлили муқоисавии маводҳои назариявӣ ва амалии ба дастамада бахшида шуд. Дар асоси ҷамъбасти натиҷаҳои озмоиши педагогӣ хулосаҳои илмӣ тасдиқ гардида, матни ниҳонии диссертатсияи илмӣ-таҳқиқотӣ таҳия ва омода карда шуд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот Асоси назариявӣ маҷмуи консепсияҳо, равияҳо ва дидгоҳҳои илмиро дар бар мегирад, ки дар ташаккули симои шахсият, раванди тарбия ва рушди арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ нақши калидӣ доранд.

Пояи назариявии таҳқиқотро равияҳои зерин ташкил медиҳанд: назарияи инкишофи шахсият аз дидгоҳи таҳлили психологӣ ва психологияи фардӣ (З. Фрейд, А. Адлер), ки ба шарҳи омилҳои дохилӣ, ангезаҳо ва механизмҳои ташаккули шахсият мусоидат мекунад; назарияҳои инкишофи шахсият аз

мавқеи фаъолият ва муошират (Л.С. Виготский, С.Л. Рубинштейн, Д.Б. Элконин, В.Д. Шадриков, В.К. Шаповалов), ки равандҳои фаъолият, омӯзиш, ҳамкорӣ ва муоширатро ҳамчун асоси рушди шахсият баррасӣ менамоянд; назарияҳои ахлоқӣ - башардӯстии шахсият (Э. Фромм, А. Маслоу, К. Рочерс), ки ба ташаккули инсондӯстӣ, ҳамдардӣ, худшиносӣ ва эҳтироми арзишҳои инсонӣ равона шудаанд.

Сарчашмаҳои маълумот. Пажӯҳишҳои илмӣ муҳаққиқони ватанию хориҷӣ, мероси классикони адабиёти тоҷику форс ва мероси адибони адабиёти бачагона оид ба арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ, нақши суннат ва анъанаҳои мардумӣ дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии наврасон, инчунин санадҳои меъёри ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф ва тарбия: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (2013); Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» аз 20 июни соли 2024 (таҳти №2049) (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзанд» (2011)), «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2006) ташкил мекунанд.

Заминаҳои эмпирикӣ: Дар раванд ва марҳилаҳои гуногуни фаъолияти илмӣ - таҳқиқотӣ маҷмуи методҳои назариявӣ ва эмпирикӣ истифода гардид, ки ба ҳамдигар таъминкунанда буда, дақиқияти хулосаҳои илмиро баланд мебардоранд. Аз ҷумла: таҳлили назариявӣ, ки адабиёти педагогӣ, психологӣ, фалсафӣ-соцсиологӣ, филологӣ ва библиографиро фаро гирифта, барои муайян намудани асосҳои назариявии масъала мусоидат намуд; методҳои эмпирикӣ-ташхисӣ, аз қабيلي тестгузорӣ, худбаҳогузорӣ, суҳбат бо хонандагон, волидайн ва омӯзгорон, инчунин таҳлили фаъолияти касбии омӯзгорон, ки барои дарёфти маълумоти воқеӣ ва ташхиси сатҳи рушд хизмат карданд; амсилаи таҷрибавӣ ва озмоиши он дар чараёни озмоиши педагогӣ, ки дараҷаи амалисозӣ ва самаранокии модели пешниҳодшударо санҷид; коркарди оморӣ - математикии натиҷаҳо, ки имкони таҳлили миқдорӣ, муайянсозии тамоюлҳо, тафтиши фарзияи илмӣ ва асосноккунии хулосаҳои ниҳоиро фароҳам овард.

Пойгоҳи таҳқиқот. Озмоиши педагогии таҳқиқот дар чанд муассисаи таълимии кишвар ба гуногунии муҳит ва эътимоднокии натиҷаҳо мусоидат намуда, гузаронида шуд: муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №10 -и шаҳри Душанбе; муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №132 -и шаҳри Вахдат; муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №15 -и ноҳияи Ҳисор амалӣ гардид. Дар маҷмӯъ, ба озмоиш 440 хонандагони синни 7 - 10-сола, 325 нафар волидайн ва 44 нафар омӯзгор ҷалб карда шуданд. Ин интиҳоби густурда имкон дод, ки динамикаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар муҳити воқеии таълимӣ бо дақиқӣ ва эътимод таҳлил гардад.

Навгони илмӣ. Маҷмуи дастовардҳои назариявӣ амалиеро дар бар мегиранд, ки барои рушди илми педагогика, бахусус дар самти ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар синфҳои ибтидоӣ саҳми назаррас мегузоранд. Мутобиқи хусусиятҳои синнусолии хонандагони хурди мактабӣ муайян кардани моҳият ва муҳтавиёти арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бачагона ва дар асоси натиҷаҳои ба дастмада маҷмуи тавсияҳои методӣ барои омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ таҳия ва пешниҳод гардид, то ин ки имконияти беҳтар ба роҳ мондани раванди тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ таъмин карда шавад.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Ташкил ва корбаст карда шуд, ки технологияҳои муосири педагогӣ дар асоси мақсаду вазифаҳо ва меъёрҳои арзёбии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тавассути адабиёти бачагона дар омӯзиши забони тоҷикӣ ба фароҳам овардани муҳити созгори таълимӣ мусоидат мекунад.

2. Муайян карда шуд, ки ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар омӯзиши забони тоҷикӣ, ки сохтори он аз ҷузъҳои забонӣ, таълимӣ ва муносибати ахлоқӣ-башардӯстӣ, ки заминаи онро адабиёти бачагона ташкил медиҳад, иборат аст .

3. Тайид гардид, ки роҳҳои инкишофи арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бачагона дар асоси ҳамкориҳои байни омӯзгор ва хонанда ба таври қоидаву тартиб ба роҳ монда шуда, дар онҳо фаъолияти якҷоя, баррасии масъалаҳои аҳамиятнокӣ тарбияи хонандагон, инчунин ташкили корҳои инфиродӣ, гурӯҳӣ, коллективӣ амалӣ карда мешаванд.

4. Маълум карда шуд, ки шароитҳои дидактикии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар заминаи шароитҳои педагогӣ, ки мақсади онҳо таъмин ва рушди арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар асоси худомӯзӣ худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ, инсондӯстии шахсият тибқи талаботи замон метавонанд барномаҳои махсуси педагогии тарбияи ахлоқӣ- башардӯстиро таҳия ва амалӣ намоянд, то ки омӯзгорону волидайн дар тарбияи онҳо дар раванди таълим таъсир расонида тавонанд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он таҷассум меёбад, ки адабиёти бачагонаи тоҷик дорои мундариҷаи ғанӣ, пурмаъно ва мақоми бузурги ахлоқӣ-башардӯстӣ буда, дар равандҳои таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ мақоми хос ва ҷойгоҳи устуворро ишғол менамояд. Таҳқиқот нишон дод, ки истифодаи ҳадафмандонаи ҷанбаҳои ахлоқӣ-башардӯстии адабиёти бачагона метавонад, ба ташаккули системавии арзишҳои ахлоқӣ дар хонандагони хурдсол мусоидат намояд. Дар ин раванд ташаккули сифатҳои шахсии ахлоқӣ дар сатҳҳои баланд, миёна ва паст, ба вучуд меояд, ки аҳамияти назариявии ҷиддӣ дошта, барои ҳалли мушкилоти калидии таълиму тарбияи муосир замина фароҳам меорад.

1. Натиҷаҳои илмӣ бадастомада метавонанд дар таҳияи китобҳои дарсии сатҳи ибтидоӣ истифода шаванд, то ки дар онҳо ғояҳои тарбиявии ахлоқӣ-башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагонаи тоҷик бо тарзи илмӣ ва методӣ инъикос ёбанд.

2. Маводи таҳқиқот барои таҳия ва такмили барномаҳои махсуси омодакунии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар донишгоҳҳо ва муассисаҳои такмили ихтисоси кормандони соҳаи маориф хидмат карда метавонад.

3. Роҳандозии семинарҳо, машваратҳо ва барномаҳои таълимии иловагӣ барои омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ имконпазир гардида, имкони татбиқи таҷрибаи пешрафтаи тарбияи башардӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ фароҳам меояд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия бар асоси мутобиқати комили муқаррароти назариявӣ, методологӣ ва натиҷаҳои бадастомадаи таҷрибавӣ муайян мегардад. Дар раванди таҳқиқот тамоми қисматҳои назариявӣ ва таҷрибавӣ бо ҳам муқоиса ва арзёбӣ шуда, бо истифода аз усулҳои таҳлили муқоисавӣ, коркарди омӯрӣ ва арзёбии илмӣ хулосаҳои ниҳойи ташаққул дода шуданд. Ҳамаи натиҷаҳои бадастомада фарзияи илмӣ таҳқиқотро пурра тасдиқ намуда, собит карданд, ки методологияи таҳиягардида дар мавриди татбиқи ҷанбаҳои тарбиявии адабиёти бачагона қобилияти амалии баланд дошта, метавонад дар ташаққули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагонии синфҳои ибтидоӣ нақши муассир бозад.

Натиҷаҳои озмоиши педагогӣ нишон доданд, ки истифодаи низоми методии пешниҳодшуда дар муҳити воқеии таълимӣ ба болоравии сатҳҳои маърифатӣ, рафторӣ ва арзишшиносии хонандагон мусоидат мекунад. Ин далелҳо, дар маҷмӯъ, сатҳи баланди эътимоднокии таҳқиқотро таъмин менамоянд ва асос медиҳанд, ки хулосаҳо ва тавсияҳои пешниҳодшуда дар амалиёти педагогӣ истифода ва татбиқ карда шаванд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва муҳтавои кори диссертатсионӣ барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ аз рӯйи ихтисоси 5.3.5.3 Назария ва методикаи забони тоҷикӣ мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ. Рисолаи пешниҳодгардида натиҷаи фаъолияти мустақилона, пайгирона ва эҷодкоронаи унвонҷӯ мебошад. Кор дар заминаи таҷрибаи илмӣ-амалии муаллиф, ки онро дар ҷараёни фаъолияти худ дар кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ ва дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ ба даст овардааст, анҷом дода шудааст.

Ҷанбаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстии хонандагони хурдсол тавассути истифодаи адабиёти бачагона дар доираи Ҳамоҳангсозии тарбияи арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ бо таълим, аз ҷониби худӣ унвонҷӯ таҳлил, коркард ва татбиқ шудаанд.

Тасвӣб ва амалисозӣ. Қоидаҳои назариявӣ ва тавсияҳои амалӣ оид ба ташаккули арзишҳои ахлоқӣ – башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бачагона дар таълими забони тоҷикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ коркардшуда мавриди истифода қарор ёфта, натиҷаҳои мусбат доданд ва дар ҷорабинҳои илмӣ зерин тасвӣб ва татбиқи худро ёфтаанд:

– дар конференсияҳои Ҳамасолаи илмӣ амалии ҳаёти профессорону омӯзгорони ДДОТ ба номи Садрӣддин Айнӣ ва ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров (2023-2026);

– дар ҷаласаҳо ва семинарҳои илмӣ кафедраҳои умумидонишгоҳии педагогикаи ДДОТ ба номи Садрӣддин Айнӣ (2023-2026) ва дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҷрибавӣ - озмоишӣ.

Мазмуну муҳтаво ва хулосаҳои қори диссертатсионӣ дар мақолаҳои дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшаванда ва маҷмуаи маводи конференсияҳо ҷопшуда, дар як қатор маърузаҳои аз ҷониби муаллиф дар конфронсҳои илмӣ-амалӣ ва дар гузоришу муҳокимаҳои мунтазам дар ҷаласаҳо ва семинарҳои илмӣ-методи дар Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садрӣддин Айнӣ баргузоршуда ироа ва тасвӣб шудаанд.

Диссертатсияи мазкур дар ҷаласаи якҷояи кафедраи умумидонишгоҳии педагогика, кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоӣ ва кафедраи забон ва адабиёти тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садрӣддин Айнӣ, ҳамчунин дар ҷаласаи Шӯрои олимони факултети педагогикаи донишгоҳи мазкур баррасӣ гардида, барои ҳимоя тавсия шудааст.

Интишор аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Мазмунӣ асосӣ ва натиҷаҳои муҳими диссертатсия дар 12 мақола инъикос ёфтаанд, ки аз онҳо 6 мақола дар маҷаллаҳои таҳқиқотӣ ва дар нашрияҳои тақризшавандаи аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Комиссияи

олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия тавсияшуда нашр шудаанд. Ин шумора ва мазмунии нашрияҳо дараҷаи баланди эътимодноӣ ва аҳаммияти илмӣ натиҷаҳои таҳқиқотро тасдиқ мекунанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, натиҷагирӣ аз ҳар боб хулосаи умумӣ, 25 ҷадвал, 17 диаграмма, замимаҳо ва феҳристи адабиёти истифодашуда иборат буда, ҳаҷми асосии диссертатсия аз 211 саҳифа иборат аст.

БОБИ ЯКУМ. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ-БАШАРДӢСТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

1.1. Моҳияти арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ва имкониятҳои адабиёти бачагона дар ташаккули онҳо

Мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазифаи шахрвандон дар бунёди давлати ҳуқуқбунёди демократӣ таъкид ёфта, модели идоракунии ҷумҳуриявӣ ва симои шахрванд ҳамчун арзишҳои меҳварӣ муайян карда мешаванд. Дар ин раванд шахсият, андеша ва ақидаи ҳар як фард ҷузъи ҷудонашавандаи тамоми сохтори давлатӣ доништа шуда, маҳз ҳамин меъёрҳо ҳадаф ва муҳтавои ниҳони таълиму тарбияро мушаххас ва равшан мегардонанд.

Дар заминаи ин сухани пурмазмуну таъсирбахши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро, ки дар мулоқот бо ҷаҳон, намоёндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар (9.03.2024) изҳор намуда буд: «Мо бояд иттиҳоду ҳамбастагӣ, сулҳу суботи ҷомеа ва ваҳдати миллиамонро, ки ҷавшани миллии мо дар муқобили хатарҳои замони муосир мебошанд, чун гавҳараки ҷашм ҳифз кунем, зеро қудрати мо дар иттиҳоду сарҷамъӣ, ватандӯстӣ ва заҳмати содиқонаи мо ба хоҳири ободии Ватан ва рушди давлатамон аст» [206, с.61].

Афзалияти принсипи башардӯстӣ дар низоми таълиму тарбия ва зарурати тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ дар санадҳои меъёриву ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври возеҳ инъикос ёфтааст. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стандартҳои давлатии таҳсилот ва як қатор ҳуҷҷатҳои расмӣ дигари ин самт ҳамчун яке аз меҳварҳои сиёсати давлатии маориф эътироф гардида, мавқеи он дар рушди шахсият ва омодагии шахрвандони масъулиятшинос таъкид мегардад. Махсусан, масъалаҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар адабиёти классикии тоҷику форс ҷойи

намоёнро ишғол кардааст, ки он барои эҷоди адабиёти бачагона замина мегузорад.

Дар бораи адабиёти тоҷик Ҷ. Бобокалонова қайд кардааст: «Адабиёти тоҷик, осори пурфайзи ин халқ маҳз бо арзиши ахлоқӣ, тарбиявӣ ва педагогии худ як шоҳаи бузурги маънавии мардуми Ирони шарқӣ ба шумор меравад ва дар робита бо таърихи маданияти халқ омӯхта мешавад. Чун ба таърихи бойӣ адабиёти тоҷику форс менигарем, маълум мешавад, ки ханӯз аз давраҳои то милод тоҷикон барои тарбияи фарзандони худ маводи хеле пурнуфузу пурфайзи ахлоқиву этикиро мерос гузоштаанду кӯшиш ба харҷ додаанд, ки насли наврасро дар намунаи беҳтарин дурдонаҳои адаб ва улуми адабия ба воя бирасонанд» [41, с.9].

Адабиёти бачагона як соҳаи махсуси адабиёт буда, бо назардошти хусусиятҳои синнусолӣ, равонӣ, зехнӣ ва ахлоқии кӯдакону наврасон мавзӯҳои он бахшида шудааст, ки на танҳо ба кӯдакон лаҳзаҳои фараҳбахш мебахшад, балки баҳри ташаккули ҷаҳонбинӣ, омӯзиш ва тарбияи солимӣ онҳо хизмат мекунад. Мазмуни маводҳои адабиёти бачагона бо забони содаю равонӣ ба тарбияи ахлоқӣ, ба рушди тафаккур, эҳсос ва ҳаёли кӯдакон таъсири мусбат мерасонад.

Инчунин моҳият ва омӯзиши адабиёти бачагонро Ҷ. Бобокалонова арзёбӣ намуда чунин қайд намудааст: «Асарҳое, ки барои бачагони синнусоли гуногун навишта шудаанд адабиёти бачагона мебошанд. Ба адабиёти бачагона на танҳо асарҳои бадеӣ, балки асарҳои илмӣ оммавӣ ва китобҳои тавзеҳӣ, ки барои бачагон ҷоп шудаанд низ дохил мешаванд. Он асарҳои адабиёти бадеии умумӣ, ки ғояҳои пешқадам, образҳои наҷиб ва ҷаҳрамонона, сюжети завқовар, шакли содаву равшани бадеӣ доранд, низ дар адабиёти бачагона мавқеи муҳим ишғол мекунад. Адабиёти бачагона мафҳумест басо васеъ, фарох ва доманадор» [40, с.13-14].

Ба эҷодиёти мутафаккирони бузурги тоҷику форс, аз ҷумла, А. Рӯдакӣ, А. Фирдавсӣ, А. Ҷомӣ, С. Шерозӣ, Ҳ. Шерозӣ, Н. Ганҷавӣ ва дигарон назар намоем, масъалаҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ хеле бараъло намоён аст. Осори ин

мутафаккирони забардаст саршор аз масъалаҳои ТАБ (тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ) мебошад, ки хонандаи имрӯзаро ба тарбияи комили инсонӣ ҳидоят мекунанд.

Ташаккули адабиёти бачагонаи тоҷик дар заминаи адабиёти классикӣ ва фолклори миллӣ пайдо шудааст. Осори ниёгон, аз қабили «Гулистон» ва «Бӯстон»-и С. Шерозӣ, «Баҳористон»-и А. Ҷомӣ, «Қобуснома»-и У. Кайковус ва афсонаҳои халқии тоҷик, дар асри XX ва XXI адабиёти махсуси кӯдакона рушд ёфта ва адабиёти бачагонаи давраи муосир бошад, нависандаи маъруфи тоҷик Садриддин Айнӣ ва тарафдорони ӯ М. Турсунзода, М. Миршакар, Сухайлӣ Ҷавҳаризода, А. Дехотӣ, А. Шукуҳӣ Г. Сулаймонӣ ва дигарон мебошанд, ки онҳо эҷодиёти халқии тоҷикро дар сатҳи баланд медонанд, ки афзалтарин образҳои халқиро дар осори пурмазмунӣ худ ба қор бурда, адабиёти бачагонаи тоҷикро офариданд ва саҳми арзанда гузоштаанд.

Масалан, аз осори Муҳаммад Закариёи Розӣ, ёдрас менамоям, ки ба масъалаҳои дӯстию рафқат, ҳурмату эҳтиром ва некию нақӯкорӣ яке аз аломатҳои асосии иқболу давлат медонад ва соҳиб шудан ба ин сифатҳоро амри як қуввае медонад, ки он бо нафси шахс алоқаманд аст: «Аломати дигари иқболу давлат вобаста ба майл қардани шахс ба рафиқон, ҳамроҳон ва ёрони мувофиқ буда, дар ҳар гуна вазъият тақозои дӯстии якдигарро дошта бошанд. Ғайр аз ин онҳо ба якдигар ихлосманд бошанд» [78, с.121].

Ба осори С. Шерозӣ таваҷҷуҳ намоям, масъалаҳои башардӯстӣ ва мақоми инсон мавқеи муҳимро ишғол намудааст. Мутафаккири бузург дар яке аз ҳикояҳои асари «Гулистон» - аш овардааст: «Вазири ғофилеро шунидам, ки хонаи раият хароб қардӣ, то ҳазинаи султон обод кунад, беҳабар аз қавли ҳокимон, ки гуфтаанд: «Ҳар ки Худойро азза ва ҷалла биёзорад, то дили халқе ба даст орад, Худованди таоло ҳамон халқро ба ӯ шуморад, то динор аз рӯзгораш барорад» Маликро тарафе аз замоими ахлоқи ӯ ба қароин маълум шуд, ки дар шиканҷааш кашид, ба анвои уқубат бикушт».

«Ҳосил нашавад ризои султон,

То охири бандагон наҷӯй.

Хохӣ, кӣ Худой бар ту бахшад,
Бо халқӣ Худой кун накӯӣ» [136, с. 49].

Ба ин минвол осори тамоми ниёғони мо саросар масъалаҳои инсондӯстӣ ва мақому манзалати инсон фаро гирифтааст, ки дар тарбияи инсони комил аҳаммияти зиёд дорад.

Адабиёти бачагона аз фолклор ва эҷодиёти халқ маншаъ мегирад, афсонаҳо, зарбулмасалу чистонҳо, суруду таронаҳо, ҳикояҳо қиссаҳо ва латифаҳо аввалин намунаҳои адабиёти бачагон ба ҳисоб мераванд. Давраҳои рушди адабиёти бачагон аз эҷодиёти шифохӣ: қиссаҳои халқӣ, осори классикон, эҷоди асарҳои махсус барои хурдсолону наврасон бо равиши услубӣ баробар аст.

Адабиёти бачагона моҳияти тарбиявӣ, таърихӣ, этнографӣ дошта, тавассути шеъру таронаҳо, ҳикояҳо, достону афсонаҳо хонандагон бархурдор мегарданд ва дар худ сифатҳои ахлоқӣ - башардӯстиро ташаккул медиҳанд. Жанрҳои мухталифи адабиёти бачагона вобаста ба синнусолӣ бачагон интиҳоб карда мешаванд ва хонандагон дар омӯзиши ҷанҳои ҳамгироии таълимӣ, аз ҷумла, забони тоҷикӣ, ки тарбияи ахлоқӣ – башардӯстонаи онҳо тавассути афсонаю ҳикояҳо омӯзонидани мешавад, ки аҳаммияти муҳимро хос мебошанд. Дар омӯзиш ва тарбияи ахлоқӣ, ватандӯстӣ, покӣ, некӣ ва башардӯстии хонандагони хурди мактабӣ адабиёти бадеии бачагона таъсири мусбат мерасонад.

Ба андешаи Ҷ. Бобокалонова, ки қайд намудааст: «Адабиёти атфол–қомуси зиндагии кӯдак аст. Он ҳаёт, муҳит ва зиндагиро аз мавқеи дидгоҳи атфол бояд нишон диҳад. Адабиёти бачагона ин пеш аз ҳама эҷоди ҳуди кӯдак аст» [41 с.35].

Махсусан, дар хусуси тарбияи ахлоқии бачагон эҷоди китобҳои нависандаи маъруфи тоҷик Садриддин Айнӣ ба навгонҳои адабиёти бачагонаи тоҷик поя ниҳодааст. Дар бораи китоби «Таҳзиб – ус - сибён» -и С. Айнӣ муаллиф Р. Амонов менависад: «Дар соҳаи қувват гирифтани майли эҷодӣ

асарҳои махсус барои бачагон қадами ҷиддӣ ва кӯшиши босамаре буд» [25, с.24].

Дар ин асараш С. Айнӣ ба масъалаи тарбияи насли наврас, муносибати шахс ва ҷамъият, хизмат ба аҳли миллати худ, ки яке хусусияти одамгарӣ мебошад, тавачҷуҳ зоҳир намудааст. Инчунин С.Айнӣ қайд мекунад: «Тарбияи ахлоқии кӯдак аз синни барвақти оғоз ёфта, муҳити оилавӣ ҳамчун асоси ташаккули шахсият хизмат мекунад» [25, с.15].

Садриддин Айнӣ, ки шахси боандешаю дурандеш буд, мақоми бачагонро дар ояндаи ҷомеа дарк намуда, бевосита ба бачагон рӯ овардааст. Таълифи китобҳои дарсии С. Айнӣ таҳти унвони «Тартил-ул-Қуръон» (1909), «Зарурияти динӣ» (1910), «Таҳзиб-ус-сибён» (1917), «Ҳолида ё қизбола» (1921) рӯйи нашр баромаданд, ки хонандагони хурдсол тавассути ин китобҳо соҳибмаърифат мегардиданд. Шеърҳои «Мактаб», «Замзамаи дабистон», «Бомдоди баҳорон», «Ҳасан зад», манзумаи «Кирмаку парвона», ҳикояи «Ҳонадони хушбахт» моҳияти тарбиявӣ - ахлоқӣ ва иҷтимоӣ дошта, аз афзалтарин эҷоднамудаи С. Айнӣ мебошад.

С.Табаров дар бораи китоби дарсии С. Айнӣ «Қизбола, ё ки Ҳолида», ки дар он маҷмуи ҳикояҳо ва афсонаҳо барои бачагон ҷамъ оварда шудааст, менависад: «Пеш аз ҳама ин китоби дарсии С. Айнӣ ба услуби тарзи навишти худ асари бадеиро ба хотир меорад, яъне нависанда тақрибан ҳамаи воқеаҳо ва бобҳои онро дар атрофи як қаҳрамони умумӣ – Ҳолида вобаста кардааст. Аз 30 боби асар 16- тои он бевосита ба ҳулку атвор, қору кирдор ва муносибати шахсии Ҳолида бахшида шуда, зиёда аз 10 боби дигар вобаста ба масъалаҳои ҳониш, таълим ва тарбияи Ҳолида навишта шудаанд» [154, с.93-94].

Дар бораи китоби «Таҳзиб-ус-сибён»-и С. Айнӣ шоир А. Деҳотӣ чунин менависад: - «Оғози адабиёти бачагона бо китоби «Таҳзиб-ус-сибён»-и С. Айнӣ сар мешавад, ки ба забони сода ва услуби адабии дилчасп навишта шудааст, аввалин намунаи адабиёти хаттии бачагонаи тоҷик мебошад» [23,с.189].

С. Айнӣ хусусиятҳои ғоидабахши мактабро дар шеъри «Мактаб» тавсиф мекунад:

«Аз файзи яздон хон аст мактаб,
Бар лаъли ирфон кон аст мактаб.
Бе чон часадро қадре набошад,
Чисм аст инсон, чон аст мактаб» [23, с. 43].

Садриддин Айнӣ бо суруду таронаҳои инқилобии худ, ки бо номи «Марши хуррият», «Ба шарафи инқилоби октябр», «Инқилоб», «Якуми май» эҷод гардидаанд, ки то ҳол қадри худро гум накардааст, ин таронаҳоро хонандагон бо шавқ месароянд. Маслан, хонандагон «Суруди озодӣ»- ии шоирро бо оҳанг месароянд:

«Эй ситамдидагон, эй асирон!
Вақти озодии мо расид.
Муждагони диҳед, эй рафиқон
Дар ҷаҳон субҳи шодӣ дамид.
То ба кай ғусса хурдан ба ҳасрат,
Баъд аз ин шодмонӣ намо!
Бас ҷафо, бас ситам!Эй адолат!
Дар ҷаҳон ҳукмронӣ намо!»[23, с. 152].

Шеърҳои ба бачагон бахшидаи С. Айнӣ, ки ба таълиму тарбияи мактаббачагон нигаронида шудааст, диққати онҳоро ба мактаб ҷалб намудааст:

«Саҳаргоҳон, ки булбул дар наво шуд,
Гул аз шодӣ шукуфту ғунча во шуд.
Шумо, эй булбулони боғи мактаб,
Саҳаргоҳон набояд хуфт ҳар шаб.
Шумо ҳам дар наво оед бояд,
Ки то аз боғи маънӣ гул кушояд.
Саҳаргоҳон гулистони дабистон,
Тароватбахш бошад чун гулистон...»[23, с.44].

Раҳим Ҳошим дар китоби «Ёди гузашта» чунин гуфтааст: «Чил сол пеш аз ин Нашриёти давлатии Тоҷикистон ба ман супорида буд, ки барои синфҳои дуҷум ва сеюми мактабҳои ибтидоӣ китобҳои хониш тартиб диҳам. Барои ин

китобҳои хониш ҳикоячаҳои кӯтоҳ, пурмазмун ва ба забони равону фаҳмо навишташудае лозим буданд, ки бачагони навомӯзро бо зиндагонии гузаштаву онрӯзаи халқи мо шинос кунанд. Аммо дар он солҳо ин хел ҳикоячаҳои ба фаҳму завқи бачаҳо мувофиқ дар адабиёти мо кам буданд.

Ман ба назди устод С. Айнӣ рафта, илтимос кардам, ки махсус барои китобҳои хониш ҳамин хел ҳикоячаҳо навишта диҳанд. Устод С. Айнӣ ин хоҳиши маро рад накарда, барои ҳар яке аз он китобҳо мувофиқи синну соли хонандагон якчанд ҳикояҳо ва тартибу қоидаҳои баъзе бозиҳои бачагонро навишта доданд. Устод Садриддин Айнӣ дар якчанд ҳикояи хурд баъзе лавҳаҳои зиндагии онрӯзаро хеле хуб тасвир кардаанд. Ин ҳикоячаҳои устод ҳоло ҳам аҳммиати худро гум накардаанд» [132, с. 3].

Раҳим Ҳошим дар китоби «Сухан аз устодон ва дӯстон» (1971) дар бораи А. Лоҳутӣ менависад: «Лоҳутӣ- ин шоири «даврони теғу оташу хун тайкарда, ин «шамшер дар шӯъла», ки дар муборизаҳои инқилобии Эрон ба қалби душманони халқ гаҳ ба нӯги хома ва гоҳе ба нӯги ханчар» зарба зада буд, бо ғазали «Инқилоби сурх» матн, пур аз ҳиссиёти инқилобӣ ба назми советии тоҷик қадам ниҳод. Ин баҳори соли 1925 буд. Омадани ӯ дар олами шеърӯ адаби мо ғулғула ва хешу хурӯши наве ба вучуд овард» [133, с.78].

Соли 1935 Абулқосим Лоҳутӣ аввалин асари бачагонаи хешро эҷод намудааст. Ӯ қайд мекунад, ки «ҳаминро бояд қайд кунам, ки имрӯз ман чизи аввалини худро- таронаи бачагонро навишта додам, ки фардо чоп мешавад ва онро барои ба ҳама ҷо паҳн кардан култироми марказӣ чораҳо дидааст» [203, с.5].

Дар бораи шеърҳои эҷодкардаи А. Лоҳутӣ Раҳим Ҷалил ба хотир оварда, қайд мекунад: «Лоҳутӣ дар вақти аз стансияи роҳи оҳани Хавос ба Масква гуселонидан аз мошин нафаромада, қоғазу қалам гирифтӯ таронаи ба комсомол бахшидашудаи худ «Моҳо мӯл ҳастем, комсомул ҳастем»-ро ба қалам оварда ба ман гуфт: «Комсомолони мактаби Пушкин аз ман хоҳиш карданд, ки таронае нависам. Ту инро рӯбардор карда, ба онҳо бидеҳ ва агар лозим донӣ, ба газета чоп карда, як нусха аз он ба ман бифирист» [203, с. 35].

Бо чуни мисраъҳо оғоз мегардад:

«Мо пас намонем,

Дар мактаб мехонем,

Аҳволи олавро,

Мо хуб медонем.

Моҳо мӯл ҳастем,

Комсомул ҳастем,

Дар боғи ленинизм,

Моҳо гул ҳастем...» [203, с. 35-36].

Устод Айнӣ дар китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» дар бораи Лоҳутӣ менависад: «Сазовор аст таърих ба Лоҳутӣ хитоби адиби сурхро бахшад, зеро мумилайҳ аввал касест, ки ба забони форсӣ шеърҳои ҳақиқатан инқилобӣ сурудааст ва дар адабиёти синфӣ форсӣ хусни матлаъе барбаста» [203, с.79].

Асарҳои офаридаи адибони тоҷик чун ҳазинаи маънавӣ бо мазмуни баланди худ, барои инсонӣ комил тарбия намудани хурдсолон аҳамияти муҳим дорад.

Мазмуни ҳикояҳои офаридаи нависандаи ширинкалом А.Шакурӣ ба мақсади тарғиби ААБ, чиҳати муайяни одоби ахлоқ, ки дар он калимаи «бачаҳо» борҳо зикр шудааст, ки дар эҷодиёти ӯ бо номи «Бачаи тарбиядида», «Бачаи боадаб», «Бачаи боақлу хуш» ва ғайра аз ҳаминҳо мебошанд.

Шоирони АБ Ҷ. Суҳайлӣ, Б. Азизӣ, М. Аминзода, Н. Шерзода ва дигарон дар пайравии С.Айнӣ шеърҳои ба бачагон бахшидаи хешро, ки хонандагонро ба омӯхтани илму дониш даъват карда, тавассути он бесаводиро бадбахтии инсон шуморида, тасвир намудаанд. Чунончӣ М. Аминзода гуфтааст:

«Бесаводӣ балои ҷон бошад,

Зарари ҷумла мардумон бошад...» [162, с.12].

Тавассути китобҳои дарсӣ мавзӯҳо ва хусусиятҳои АББ ба аҳли адаб возеҳ гардид. Ҳар як адиб барои эҷоди асарҳои бачагона мепардохтанд.

Муҳаққиқ А. Пирмуҳаммадзода дар мақолаи «Фикр дар бораи адабиёти бачагонаи тоҷик» чанд вазифаи асарҳои офаридаи бачагонро ба монанди

рушди фикру ҳофиза, қавӣ гардонидани ирода, тарбияи ахлоқ ва ҳусну одобро махсус зикр кардааст ва ду шарти муҳимми эҷоди асарҳои бачагонро баён кардааст, мувофиқи синну соли хонандагон, самимӣ ва боварибахш будани воқеаҳо тасвир ёфтааст. А. Пирмуҳаммадзода дар мақола навиштааст: «Нависанда фаҳм ва синни бачагонро ба назар гирифта, мувофиқи ҳамаи мавзӯ образ пайдо намояд ва ҳунари нависанда ҳам дар ҳамаи ҷост, ки мавзӯро ба таври гуфтугӯ ва забони кӯдак қонун қоне, ки асари бачагона менависанд, бояд, ки ҳамаи онҳо даврони бачагиро гузаронида ва ҳисси зиндагонии он даврро айнаи тасвир қарда тавонанд» [120, с.7].

Тазакур мебошад, ки АБТ бидуни асарҳои эҷодқардаи бачагонаи шоирони тоҷик, аз эҷодиёти шоирони рус дар шакли тарҷума бо мазмуни баланди боёрангин худ ба АБ зинат бахшиданд. Дар он ҳамаи Раҳим Ҳошим, А. Пирмуҳаммадзода Ҷалол Иқромӣ, Ҳабиб Аҳрорӣ, Эмонил Қанд, Гулҷеҳра Сулаймонӣ, А. Лоҳут, Ҳ. Бақозода ва Ҳасан Ирфон ҳама бузург буда, аз ҷониби ин адибон бо забони тоҷикӣ асарҳои машҳури адабиёти рус ва ҷаҳон барқарор қарда шудаанд, аз ҷумла, асарҳои А.П. Чехов, Л.Н. Толстой, М. Горкий, С. Маршак, инчунин асарҳои адибони ҷаҳон Марк Твен, Ч. Лондон, Далиэл Дефо, Чонатон Свифт, Роберт Стивенсон, Ҳ.Г. Андерсон ва дигарон дастраси хонандагон гардида, бо беҳтарин асарҳо ошноӣ пайдо намудаанд.

Адабиёти бачагона сол то сол рушд қарда истодааст, ки моҳият ва муҳтавои он унсурҳои тарбияи миллии наслҳои наврасро дар бар гирифта, дар таълиму тарбияи ахлоқӣ–башардӯстии онҳо мусоидат менамоянд.

Муҳаққиқи маъруфи педагогика ва адабиёти бачагона В.А. Сухомлинский. дар ТБ (тарбияи башардӯстӣ) – ин кӯдак нақши адабиёти бадеиро таъкид намуда менависад: «Китоби бадеӣ пеш аз ҳама мактаби эҳсосот аст, он дар қалби кӯдак эҳтиром ба инсон, ҳамдардӣ ва масъулияти ахлоқиро ташаккул медиҳад» [139, с. 145].

Адабиёти бачагона ҳам воситаи омӯзиши забон ва ҳам омили ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ мебошад.

Психологи маъруф Л.С. Виготский таъсири забон ва матни бадеиро ба ташаккули шуури ахлоқии кӯдак чунин баён кардааст: «Тавассути калима ва образи бадеи бачагона на танҳо нутқ, балки муносибати арзишманд ба олам ва инсонро аз худ мекунад» [50, с. 282].

Муҳаққиқи адабиёти бачагона Л.И Божович. таъкид менамояд, ки АА (арзишҳои ахлоқӣ) маҳз тавассути таҷрибаи эҳсосӣ ташаккул меёбад. «Асари бадеии ба бачагон нигаронидашуда АА-ро на ба шакли панд, балки тавассути ҳамдardӣ ва таҷрибаи шахсӣ ворид мекунад» [47,с. 167].

Бояд қайд кард, ки барои асоснок намудани самаранокии жанрҳои АБ дар омӯзиши ЗТ ин фикрҳо далелҳои илмӣ мебахшад. Адабиётшиноси рус Б.А. Бегак, АБ-ро чунин арзёбӣ намуда: «Ҳар асари ҳақиқии АББ бояд кӯдаконро ба инсон дӯст доштан омӯзад, бе ин хусусият он арзиши тарбиявӣ надорад» [48, с. 59].

Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки масъалаи башардӯстӣ ҳамчун яке аз меъёрҳои асосии арзёбии асарҳои бадеи ба шумор меравад. Адабиётшиноси тоҷик А. Набиев дар таҳқиқоти худ оид ба АБТ (адабиёти бачагонаи тоҷик) чунин қайд менамояд: «Адабиёти бачагонаи тоҷик аз анъанаҳои инсондӯстонаи адабиёти классикӣ сарчашма гирифта, дар тарбияи ахлоқии хонанда нақши муассир дорад» [114, с. 41].

Бояд зикр кард, ки алоқаи саҳеҳи арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагона дар омӯзиши ЗТ дорoi пурарзиширо пайдо мекунад ва хеле бештару хубтар падидор мегардад.

Поягузори адабиёти бачагонаи муосири тоҷик Мирсаид Миршакар моҳияти тарбиявии АБ-ро махсус қайд кардааст: «Адабиёт барои бачагон пеш аз ҳама бояд дилро пок созад, меҳрубонӣ ва муҳаббат ба инсонро дар қалби онҳо ҷойи диҳад» [107,с. 59].

Ӯ дар съезди аввали нависандагони Иттифоқи Советӣ, ки соли 1934 баргузор гардид, дар маърузаи худ таҳти унвони «Дар бораи адабиёти бузург барои хурдсолон» таъкид намудааст, ки «эҷоди асар барои кӯдакон аз лиҳози масъулият ва аҳаммият ба адибони мо шарафи бузург аст». Инчунин дар ин

съезд нависандаи бузурги рус А. Толстой таъкид намуд: «Образи муборизони озодӣ, қаҳрамонҳои инқилобӣ, бунёдкорони ҳаёти нав дар адабиёт бояд мавқеи муҳим ва мақоми баланд дошта бошанд» [151, с. 50-51].

Инчунин М. Миршакар аҳамияти АБ-ро изҳор кардааст: «Калимаи модарӣ, агар бо маънии ахлоқӣ ва образи нек ҳамгиро бошад, дар шуури кӯдак таъсири амиқи тарбиявӣ мегузорад» [104, с. 43].

Адабиётшинос ва нависандаи машҳури тоҷик Боқӣ Раҳимзода хусусияти ахлоқии АБТ-ро арзёбӣ намуда, қайд кардааст: «Қаҳрамонони АБТ бештар бо хислатҳои инсонгароёна - ростқавлӣ, меҳрубонӣ ва эҳтиром ба дигарон офарида шудаанд» [127, с. 61].

Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар АБТ хусусияти системавиро мегиранд. Вазифаи тарбиявии АБТ-ро дар мавқеи дигар нависанда Боқӣ Раҳимзода шарҳ дода, қайд намудааст: «Агар асари бачагона танҳо шавқовар бошад тарбия накунад, он рисолати иҷтимоии худро пурра иҷро накардааст» [126, с. 34].

Ҳикояҳои бачагонаи шоири ширинкалом Боқӣ Раҳимзода, ки кӯдак ба калонсолон ё дӯсташ кумак мекунад, намунаи дурахшони рафтори башардӯстона мебошад, ки дар таҳлили матнҳои ЗТ ба қор бурда мешаванд.

Бояд қайд кард, ки масъалаҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар омӯзиши ЗТ-и синфи ибтидоӣ мавқеи марказӣ доранд ва АБ, яъне шеър, таронаҳо, афсонаҳо, ҳикояҳо воситаи асосии татбиқи ААБ мебошад.

Масалан, дар ҳикояи «Кумаки беинтизории писарбача» дар ҳикояи Б. Раҳимзода, ки қаҳрамони асосӣ писарбачаи мактабхон тасвир ёфтааст, ки дар роҳ бо як марди солхӯрда вомехӯрад. Пирамард дар бурдани бори вазнин ёфтани роҳ мушкилӣ мекашад. Кӯдак новобаста аз он ки ӯ бисёр ба мактаб рафтан шитоб дошт, ба пирамард кумак мерасонад, борабро бардошта ба ҷойи лозима ҳамроҳӣ мекунад.

Аз матни ҳикоя бармеояд, ки кӯдак ин амалро на барои подош, балки аз рӯйи вичдон, меҳрубонӣ ва эҳтироми калонсолон анҷом медиҳад. Эҳтироми калонсолон ҳамчун меъёри ахлоқӣ ва рафтори некӣ кӯдак боиси намуна барои ҳамсолон ва дигарон мегардад. Дар ин ҳикоя, ки дорои мазмуни баланди

ахлоқӣ- башардӯстӣ мебошад, ки хонандагони хурдсолро дар руҳияи инсондӯстӣ, ҳамдардӣ, масъулияти иҷтимоӣ ва эҳтироми калонсолон ҳидоят менамояд.

Ба андешаи муҳаққиқ «Қаҳрамони ҳикояҳои башардӯстона бояд бо амали худ ахлоқро омӯзанд, на ба сухани хушку пандомез» [129, с. 18].

Тазаккур мебошад, ки ҳикояҳои мазмуни баланди ахлоқӣ- башардӯстона дар дарсҳои ЗТ дар хонандагон матн ва муайян кардани қаҳрамонони асосӣ, муҳокимаи саволҳои ахлоқӣ Чаро кӯдак кумак кард? Агар ту мебудӣ, чӣ мекардӣ? Масалан, шеърҳои эҷодкардаи Б.Раҳимзода мазмуни ватандӯстӣ, эҳтироми муқаддасоти он, меҳнатдӯстӣ, ки саршор аз муҳаббат ба Ватан ва миллати хеш мебошад, аз забони бачаҳо бо таъбирҳои:

«Зебо Ватани мой,

Гулбоғу дилорой.

Пурзӯру тавоноӣ,

Машҳур ба дунёӣ”.

омадааст, ки чун қасам ба Модар-Ватан садо медиҳад:

Ҳар зарраи хокатро,

Чун дида нигоҳбонем.

Тайёр ба ҳифзат мо,

Доим зи дилу ҷонем...» [127, с. 101].

Шеърҳои Б. Раҳимзода бо унвони «Иди ҳаёт», «Акси ту», «Ибтидои таҳсил», «Хабари хуш», «Муборакбодӣ», манзумаи «Чашмаш ало шуд», достони «Мусича ва рӯбоҳ» ва амсоли инҳо аз ҳамин қабил шеърҳо мебошанд.

Бояд қайд кард, ки анъанаҳои башардӯстӣ дар АБТ мавқеи муҳимро ишғол кардааст. Муҳаққиқ А. Набиев. қайд мекунад: «Адабиёти бачагонаи тоҷик идомаи мантиқии анъанаҳои инсонгароёнаи адабиёти классикӣ буда, АА (арзишҳои ахлоқӣ)-ро дар шакли дастрас ба кӯдак мерасонад. Истифодаи матнҳои адабиёти бачагона дар дарсҳои забони тоҷикӣ имконият медиҳад, ки тарбияи ахлоқӣ- башардӯстӣ бо омӯзиши забон якҷоя амалӣ гардад» [114, с. 52 - 74].

Ин андешаҳо собит менамоянд, ки АБТ дорои ғояи қавии ахлоқӣ-башардӯстӣ буда, дар робита бо омӯзиши ЗТ тавассути осори адибон, аз қабили М. Миршакар, Б. Раҳимзода, М. Турсунзода , А. Шукуҳӣ, А. Деҳотӣ, Г. Сулаймонӣ, У. Раҷаб, Г. Келдӣ ва дигарон на танҳо дониш, балки арзишҳоро ташаккул медиҳад.

Махсусан, саҳми М. Турсунзода низ дар адабиёти бачагона хеле назаррас аст. М. Турсунзода барои бачагон асарҳои зиёд эҷод намудааст. Назми М. Турсунзода дар адабиёти бачагонаи тоҷик аҳаммияти махсусро пайдо кардааст. Гарчанде ки асарҳои офаридаи у хусусияти тарҷумонӣ дошта бошанд ҳам, вале аз ҷиҳати мазмун хеле таъсирбахшанд. Аз қабили «Водии Ҳисор», «Сайёҳи Ҳинд», «Қиссаи машҳур», шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон», «Садои Осиё» ва «Ман аз Шарқи озод», достони «Писари Ватан», «Ҳасани аробакаш» ва дигар суруду таронаҳо мазмуни ҷаззобу самимӣ доранд. Шеъру манзума ва достонҳои шоир ба қавли Р.Амонов аз он ҷиҳат ба назми бачагона рақобат доранд, ки «аввалан, қаҳрамонашон бачагонанд, дар онҳо ҳаёти бачагӣ ва ҷаҳонфаҳмии айёми кӯдакию наврасӣ тасвир шудааст. Онҳо аз ҷиҳати равонӣ, хушоҳангӣ ва содагии вазну баён ҷиҳатҳои хоси назми бачагонро падида меоваранд» [22,с.114].

Манзумаҳои «Водии Ҳисор», «Сайёҳи Ҳинд» ва «Қиссаи машҳур»- и ӯ хеле ҷолиби диққат мебошанд. Дар ин манзумаҳо муҳити қашшоқӣ, бесаводӣ, азобу уқубат, ки бачагон бепарастор буданд, касе дар бораи тарбияи маънавии онҳо ғамхорӣ намекард, инро шоир чунин тасвир кардааст:

«Вақти ман сарфи беқарорӣ буд,

Хокбозиву харсаворӣ буд.

Рӯзу шаб мегузашт бематлаб,

Беқалам, бекитоб бемактаб .

Падарам хоб карда дар хона,

Ким-чӣ меғуфт мисли девона.

Буд оҳаш чу дуди оташдон,

Чехрааш зард мисли барги хазон.

Модарам буд тирарею карахт,

Мисли бебаргу бор шохи дарахт...» [22, с. 45].

Ба андешаи Р. Амонов «Водии Ҳисор» ба назми бачагонаи тоҷик мундариҷаи дорои аҳаммияти махсуси ҷамъиятӣ ва обуранги хотирнишини бадеӣ зам намуд. Аз ин рӯ, онро яке аз асарҳои барҷастаи ин соҳа метавон ҳисоб кард» [22, с. 117].

Адабиёти бачагона воситаи комил барои ҳамгироии фанҳои педагогика ва психология ба ҳисоб рафта, ки ин ҳамгирӣ ба синфҳои ибтидоӣ кумак мерасонад, то ки онҳо забонро омӯзанд ва арзишҳои ахлоқӣ, қобилияти фикрӣ, ҳисси ҳамдигарфаҳмӣ, мададрасонӣ, дастӣ ёрӣ ва ғайра дар онҳо ташаккул ёбанд.

Мавзӯҳои адабиёти бачагона чӣ дар гузашта ва чӣ дар замони муосир таъсири баланди тарбиявӣ дошта, бо мазмуни бою рангин махсусан, дар адабиёти шифоҳӣ афсонаҳо, сурудҳо, тазғӯякҳо, бозиҳои гуногун барои хурдсолон эҷод гардида, хусусияти ахлоқӣ- башардӯстиро молиқанд.

Масалан, шеърӣ эҷодкардаи Ҷавҳаризода Сухайлӣ бо номи «Фарзанд бошад, чӣ сон бошад», бо тариқи саволу ҷавоб, вобаста ба синну сол ва бо назми бачагона, ба тарбияи ахлоқии насли наврас бахшида шудааст. Бояд фарзандро дар руҳияи тарбияи миллӣ, инсондӯстӣ, одоби ахлоқ, эҳтироми падару модар, дӯст доштани Модар–Ватан, эҳтироми арзишҳо ва муқаддасоти кишвар, эҳтироми калонсолон, меҳрубонӣ, ҳоксорӣ тарбия намудан зарур аст:

«Фарзанд бошад чӣ сон бошад?

Қобил бошад, пурдон бошад,

Дар меҳнат қаҳрамон бошад,

Ифтихори ёрон бошад.

Ба таҳсинҳо шоён бошад,

Васфаш дар ҳар замон бошад.

Модар аз ӯ шодон бошад,

Падар аз вай хандон бошад

Фарзанд бошад чӣ сон бошад?

Ёри пиру чавон бошад.

Сидқ аз кораш аён бошад.

Бар зидди душманҳо доим,

Нотарсу паҳлавон бошад...» [162, с.31].

Бояд зикр кард, ки тавассути ин шеър дар хонандагони хурдсол адиб беҳтарин сифатҳоро, аз қабилӣ қобилӣ, оқилӣ, меҳнатдӯстӣ, меҳрубонӣ, мададрасонӣ, сидқу вафодорӣ, нотарсию паҳлавонӣ, фаҳри ҷаҳон буданро талқин намудааст ва насли наврас бояд дар руҳияи фазилятҳои инсонӣ комили фарзона ба камол расанд.

Адабиёти бачагона дар марҳилаи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва баъд аз он низ рушд ёфта, тавассути эҷоди рангини шеърӯ таронаҳо, ҳикояҳо, повестҳо наслҳои хурдсолу наврасро дар руҳияи муҳаббат ба Ватан, ҳифзи марзу буми он, содиқ будан, далерӣ, қаҳрамонӣ, инсондӯстӣ тарбия менамояд. Бар мисоли ин мо андешаи шоири ширинкалом Мирсаид Миршакарро ба хотир меорем, ки гуфта буд: «Хонанда аз панду насиҳати нависанда не, балки аз рафтору кирдори қаҳрамони асар ибрат мегирад» [107 с.98].

Нахустин жанрҳо дар солҳои ҷанг ва пас аз он, ин жанри дoston, ки дар эҷодиёти М. Миршакар барои бачаҳо бараъло дида мешавад, таҳти унвони «Мо аз Помир омадем» (соли 1940), «Неъмат» (соли 1946), «Фёдор» (соли 1947), «Бачагони мамлакати офтобрӯ», «Қалами ман» дар бораи ёрии беғарозонаи халқи рус ба халқи тоҷик мебошад, ки дӯстии байни халқҳоро нишон медиҳад. Бачаҳо мавриди азхудкунии ин асарҳо дар худ ҳисси баланди башардӯстӣ, инсондӯстӣ, ёрии ҳамдигарӣ, меҳрубониро ташаккул медиҳанд. Достони эҷодкардаи М.Миршакар «Қишлоқи тиллоӣ»- навишта шудааст дар «Энциклопедияи бачагон», ба фонди тиллоии адабиёти бачагонаи советӣ дохил шудааст» [107,с. 433].

Аз ин лиҳоз, омӯзиши ЗТ раванди ягонаи таълим ва тарбия ба ҳисоб меравад. Масалан, дар шеърҳои эҷодкардаи М. Миршакар бо номи «Дӯстӣ» ба масъалаҳои дӯстии байниҳамдигарӣ баҳшида шуда, баҳри бедор кардани ҳисси меҳрубонӣ инсондӯстии хонандагон дар омӯзиши ЗТ далели ин гуфтаҳост:

«Дӯстӣ—зуру тавоноӣ мо,
Дӯстӣ—нури таҷаллоӣ мо.
Дӯстӣ—сарчашмаи бахту зафар,
Дӯстӣ—боғи пур аз шахду шакар.
Ҳар кучо дӯстӣ бувад, обод аст,
Дил зи шодӣ ҳар замон озод аст.
Дӯстӣ созад ҷаҳонро гулфишон,
Дӯстӣ бошад нишони ҷовидон...» [107,с. 86].

Шоир ба воситаи ин шеър, ки бисёр бо забони содаву раво ва оддӣ эҷод гардидаанд, ба кӯдакону наврасон мефаҳмонад, ки дӯстӣ сарчашмаи ободӣ аст. Дар ин ҷо шоир ҳамоҳангии адабиёти бачагонро бо омӯзиши ЗТ (забони тоҷикӣ) дӯстиро бо калимаҳои «нур», «боғи шакар» ва «сарчашмаи зафар» монанд мекунад, ки ин нишондиҳандаи эҳтироми баланди инсон нисбат ба арзиш аст.

Саҳми асарҳои бачагонаи эҷодкардаи Аминҷон Шукуҳӣ низ «дар тарбияи хонандагони хурдсол аз аҳаммият ҳолӣ нест, ки насли имрӯзу фардоро ба эҳтироми ватану модар бар мардум ҳидоят месозад». Шеърӯ таронаҳои шоир бо мазмуни рангину бою худ бар дилу дидаи хурду ҷавон ба монанди ин шеър роҳ ёфтааст:

«Ватанро беҳтар аз ҷон ёд кардам,
Шавад то мушкил осон ёд кардам.
Агар борон биёяд дон, ки ман ҳам,
Варо бо чашми гирён ёд кардам...» [169, с. 276].

Аминҷон Шукуҳӣ аз хотироти хеш ба ёд оварда менависад: «Ман ба шеърнависӣ аз солҳои чилуми асри бист сар карда бошам ҳам, фақат дар солҳои шастум ҷуръат карда қалам ба даст гирифтаам, ки барои бачагон нависам» [168с. 181].

Асарҳои эҷодкардаи А. Шукуҳӣ бо пурмазмунӣ ва бо нафосати худ таъсирбахшу ҷаззоб буда, дар он орзуҳои неки инсон, тапиши дилро инъикос кардааст. Асарҳои эҷодкардаи шоир, аз қабилӣ повести сегона «Об аз кучо

меояд» (1969), «Асад ва Самад» (1973) ва «Боғи шакарханд» (1974) аз қабилӣ хамин гуна асарҳо ба шумор мераванд. Инчунин А. Шукуҳӣ дар эҷоди шеърӣ таронаҳояш, аз қабилӣ «Давидему давидем», «Дар вақти таҳсил», «Дарёи Варзоб», «Борони баҳор» ва ғайра завқу шавқӣ хонандаро ба илмдӯстӣ, тасвири зебои табиат, фасли сол ва боридани борони баҳор ҷалб менамояд. Масалан, дар шеърӣ «Дар вақти таҳсил» насли наврасро ба омӯзиши илму дониш ва рӯйи ба мактаб овардан талқин мекунад:

«Дар вақти таҳсил,
Ту аз таҳти дил.
Хону хону хон,
Дону дону дон!
Асбоби хониш,
Карда созу соз.
Ба сӯйи мактаб
Тозу тозу тоз! » [168, с. 101].

Адабиёти бачагона аз ҷиҳати мазмун, шакли бадеӣ, ифодаи фикру ҳиссиёт дар пояи баланд меистад. Масалан, дар повестҳои эҷодкардаи шоир рафтори образҳои марказӣ, услуби баёни повест, забони сода, нафису ширадор, забони зиндаи гуфтугӯиро дар бар гирифта, хонандаро ба шавқ меорад.

1.2. Заминаҳои илмӣ-педагогӣ ва имкониятҳои истифодаи адабиёти бачагона дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар раванди таълими забони тоҷикӣ.

Таҳлилҳо собит намуданд, ки замони муосир рушди андешаи педагогиро асосан ду равияи калидӣ муайян месозад, авторитарӣ ва башардӯстона. Педагогикаи авторитарӣ ба нуфуз ва ҳокимияти бешаки калонсолон, инчунин ба тобеияти рафторӣ ва зехнии кӯдак таъяс мекунад. Педагогикаи башардӯстӣ бошад, баръакс ҳуқуқу озодиҳои хонандаро эътироф намуда, онро ҳамчун субъекти ғайрӣ, дорои арзишҳои шахсӣ ва имкониятҳои рушди мустақилона баррасӣ мекунад.

Бо вучуди он ки миёни ин ду равияи муқобил доираи васеи ҷараёнҳои гуногуни педагогӣ ташаккул ёфтаанд, тамоюли ҷомеаи муосир ва низомҳои пешрафтаи таълимӣ ба таври устувор ба педагогикаи башардӯстӣ равона гардидааст, зеро он ба талаботи рушди шахсият, ҷомеаи демократӣ ва таҳсилоти инсонмехвар ҷавобгӯ мебошад.

Ҳадафҳои таълиму тарбия, ки ҳамчун асоси рушди иҷтимоӣ ва маънавии ҷомеа амал мекунанд, марбут ба система ва равиши муайяни ҷомеа инкишоф ёфта, ба тарбия ва ба воя расидани насл, доираи назар, қобилияти бунёдкорӣ ва пешрафт нигаронида мешавад.

Татбиқи амалии он дар амалияҳои таълимӣ ва тарбиявӣ ба сифати вазифаи стратегӣ ва самти афзалиятноки сиёсати маорифи милли муайян гардида, зарурати гузариш аз моделҳои анъанавии автократӣ ба муносибатҳои инсонмехвар ва башардӯстонаи таълимро тақвият мебахшад. Маҳз ҳамин равиши инсонмехвар аст, ки имконият медиҳад дар раванди таълим шахсиятҳои дорои тафаккури мустақил, малакаҳои роҳбарикунӣ, иқтидори қарорқабулкунӣ ва масъулияти баландии иҷтимоӣ ташаккул ёбанд, яъне он афроде, ки қобилияти идоракунии муассир ва саҳмгузорӣ дар рушди давлатӣ ва ҷамъиятии шароити муосирро доранд.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидааст:

«Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ мебошанд. Ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд» (Моддаи 5) [6, с.4].

Илова бар ин, дар муқаддимаи Конститутсия озодӣ ва ҳуқуқҳои шахсӣ ҳамчун арзишҳои олӣ ва муқаддаси иҷтимоӣ эътироф гардида, ҳифзи онҳо ҳамчун яке аз самтҳои асосии фаъолияти давлат муқаррар шудааст.

Титбқи моддаи якуми Эълومияи умумии ҳуқуқи башар чунин муқаррар мегардад: «Ҳамаи одамон озод ва бо шаъну шараф ва ҳуқуқҳои баробар таваллуд мешаванд. Онҳо дорои ақл ва вичдонанд ва бояд бо якдигар дар руҳияи бародарӣ рафтор кунанд» (Моддаи 1) [12, с.1].

Ин арзишҳои башардӯстона дар фарҳанги миллии тоҷик низ таърихан ҷойгоҳи ниҳоят устувор доштаанд. Дар даромадгоҳи марказии ЮНЕСКО ба таври рамзӣ суҳанони пурҳикмати Саъдии Шерозӣ-орифи маъруф баён карда шудааст:

«Бани одам аъзои якдигаранд,

Ки дар офариниш зи як гавҳаранд...» [13, с.17].

Ин андешаҳои баланд, ки инсонро ҳамчун арзиши олӣ ва ҷудонопазири ҷомеа муаррифӣ мекунанд, моҳияти башардӯстӣ ва эҳтироми ҳуқуқу озодиҳои инсонро дар низоми иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва таълимӣ тақвият мебахшанд.

Рушди маънавию ахлоқии инсон ҳамчун меҳвари асосии сиёсати иҷтимоиву давлатӣ амал карда, ба сифатҳои шахсӣ ва иҷтимоии ӯ таъсири мустақим мерасонад ва дар ҳалли масъалаҳои стратегӣ ва глобалии ҷомеа нақши калидӣ мебозад.

Барои ҳамагон маълум аст, ки беҳбудии ҷомеа дар шароити муосир ба сифати низоми маориф вобаста мебошад, низоме, ки бояд бар асоси ғояҳои башардӯстӣ ва арзишҳои инсонмеҳварӣ сохта шавад. Педагогикаи башардӯстӣ ба масъалаҳои рӯ меорад, ки мақом ва арзиши олӣ доштани инсон, маърифат, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар раванди таърихии инкишофи худ, педагогикаи башардӯстӣ така бо концепсия, принципҳо, қонуниятҳои раванди таълиму тарбия ва ташаккули сифатҳои шахсият, аз ҷумла, ахлоқӣ, инсондӯстӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, меҳрубонӣ, ёриву дастгирӣ, худмуайянкунӣ ва худамалинамоии шахсият мебошад. Ин раванд ба вусъатёбии тафаккури инсонӣ, болоравии масъулияти иҷтимоӣ ва ташаккули шахсиятҳои мусоидат мекунад, ки қодир ба зиндагӣ ва ғайолияти созанда дар муҳити босуръат тағйирёбандаи муосир мебошанд.

Дар осори мутаффакирони тоҷику форс арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ ҳамчун мероси ғанӣ баҳри рушди сифатҳои башардӯстонаи насли инсонӣ аҳаммияти муҳимро пайдо карда, барои наслҳои оянда замина мегузоранд. Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ мазмуни баланди тарбиявӣ ва таърихӣ дорад. Ҳанӯз дар давраи ҷомеаи ибтидоӣ инсонҳо дар вазъиятҳои мушкӣ, аз қабилӣ

шикор, гуруснагӣ, беморӣ ва зуҳури хавфҳои табиӣ ба ҳамдигар кумак мерасонданд ва ҳамин ҳамкорӣ ба ташаккули асосҳои рафтори башардӯстона гардид.

Таҳлилҳои муҳаққиқ Ю.С. Владимиров нишон медиҳанд, ки пайдоиши ёрии мутақобилаи инсонҳо дар ҷомеаи ибтидоӣ аз эҳтиёҷ ба ҳамкории амалӣ ва ҳифзи манфиатҳои муштарак сарчашма гирифтааст. Ба андешаи муҳаққиқ: «ин шакли дастгирии якдигар тадриҷан ба воситаи рафтори иҷтимоӣ табдил ёфта, ҳамчун омили зарурии нигоҳдории баҳо ва пойдоии гурӯҳ амал намудааст ва бо гузашти вақт ба унсuri устувори муносибатҳои башардӯстона мубаддал гаштааст» [190, с. 235 -236].

Дар ҷараёни инкишофи тамаддуни инсонӣ решаҳои рафтор ва муносибатҳои башардӯстона ба давраҳои бисёр дур ва нахустини таърихии ҳаёти ҷомеа пайванд мегиранд. Гарчанде ки ин муносибатҳо дар айёми ранҷи ҳаёти ибтидоӣ-ҳангоми мубориза бо хатар, гуруснагӣ ва зарурати дастгирии мутақобил ба вучуд омада буданд, дар давраҳои минбаъда муҳтавои онҳо аз дидгоҳҳои гуногуни фалсафӣ, равоншиносӣ ва педагогӣ гуногун тавзеҳ ёфтааст. Ин раванд нишон медиҳад, ки идеяи башардӯстӣ решаҳои бисёрқабата дошта, тули садсолаҳо таҳлил ва тафсирҳои мутааддидро таҷриба кардааст.

Дар адабиёти антиқа, махсусан дар муҳити фикрии Юнони Бостон, тамоюлҳои асосгузори башардӯстӣ, аллакай ба таври возеҳ мушоҳида мешаванд. Дар осори файласуфони ин давра «идеяи инсонии комил» ҳамчун шахси озод, соҳибтафаккур ва дорои қудрати худшиносӣ ба таври равшан тарқиб мегардад. Протагор, масалан, инсонро «меъёри тамоми чизҳо» дониста, мақоми ўро дар олами ҳастӣ махсус таъкид менамояд. Сукрот бошад, бо пешниҳоди принципи машҳури «Худро бишинос» [86, с.112], на танҳо усули таҳқиқи ахлоқӣ, балки як барномаи мукаммали таълимӣ.

Дар давраи Эҳё идеяҳои башардӯстӣ қадами нав мегузоранд. Мутафаккирони ин давра инсонро на танҳо ҳамчун падидаи табиӣ, балки ҳамчун мавҷуди худофаранда, соҳибирода ва дорои иқтидори рушди мустақилона маънидод менамуданд. Намояндагони оламшумули ин ҷунбиши

фикрӣ-Витторино де Фелтре, Эразми Роттердамӣ, Томас Мор, Франсуа Рабле, Мишел Монтен, Томмасо Кампанелла-таълимо чӯзӣ асосии худтакмилдиҳӣ ва озодандешӣ инсон мешумориданд. Онҳо бар ин ақида буданд, ки мазмуни таълим бояд имкони рушди тафаккури мустақилона, ғаёлияти эҷодӣ ва худғаёлияти кӯдакро фароҳам оварад, зеро маҳз ин сифатҳо пояи инсонгароии ҳақиқӣ мебошанд.

Тасаввурот оид ба шахсияти озоду ғаёл, ки қобилияти ташаккулёбии он дар раванди ғаёлияти муназзами тарбиявӣ имконпазир аст, дар афкори педагогии ҷаҳонӣ, пеш аз ҳама, бо номи Ян Амос Коменский пайваст мебошад. Ин педагог барҷаста, бо истинод ба принсипи табиатан тарбиятпазир будани инсон, бар он таъкид менамуд, ки вучуди инсон дар асл озод, ғаёл ва дорои неруи ботинии худтакмилдиҳанда аст. Педагог қайд мекунад: «Дар сурате ки раванди тарбия бо хусусиятҳои фикрии кӯдак, ниёзҳои ботинии ӯ ва қонунмандии рушди равонӣ ҳамоҳанг ташкил дода шавад, имкони ташаккули кӯдак ҳамчун шахси озод, ғаёл, худикдом ва дорои неруи созанда фароҳам меояд. Шахсияте, ки чунин тарбияро доро мегардад, на танҳо қобилияти дигарсозии шахсии худро пайдо мекунад, балки метавонад муносибатҳои худро бо ҷаҳони атроф низ ба таври нав ва босифат тағйир диҳад» [77, с. 295].

Дар андешаи педагогии Жан-Жак Руссо масъалаи тарбия бо яке аз муҳимтарин принципҳои инсонмехвар пайванд меҳӯрад. Ба таъкиди ӯ, «асоси равиши дурусти тарбияро эътимод ба неруи ботинии кӯдак, фароҳам овардани шароити инкишофи табиӣ онҳо ва ҳифзи озодии рафтору гуфтор ташкил медиҳад». Руссо бар он назар аст, ки «кӯдак аз табиат бо неруи фитрии рушд таъмин мебошад ва вазифаи тарбиягар на дар маҳдудсозӣ, балки дар ҳамроҳии оқилона ва идоракунии низоми ин раванди табиӣ тавассути назорати боздоштан ифода меёбад».

Озодиро Руссо дар ду сатҳ тавзеҳ медиҳад: «Озодии ҷисмонӣ, ки имкони ғаёлияти табиӣ, ҳаракат ва таҷрибаи мустақилонаро дар бар мегирад ва озодии равонию ботинӣ, ки ҳуқуқ ба андеша, тафаккур ва интиҳоби маърифатии кӯдакро ифода мекунад» [123, с.224].

Дар ташаккули асосҳои назариявии педагогикаи башардӯстӣ дар асрҳои XVIII-XIX саҳми мактаби классикии фалсафаи немис-Иммануил Кант, Иоганн Фихте, Фридрих Шеллинг ва Георг Вилхелм Гегел-ниҳоят муҳим арзёбӣ мегардад.

Андешаи Иммануил Кант дар рушди ҷаҳонбинии башардӯстона таъсири хосса дорад. И. Кант инсонро, маҳз ба хоҳири доштани шуур ва қобилияти мустақилонаи фикр, «мавҷуди дорои арзиши олӣ» мешуморад. Ба ақидаи ӯ, «Инсон ҳеҷ гоҳ набояд ба сифати васила барои ҳадафҳои дигарон истифода гардад, зеро шахсият худ ҳадаф ва дорои эҳтироми баланд мебошад». Бо вучуди ин, И.Кант таъкид мекунад, ки «худшиносии инсон наметавонад ва набояд бо худбиниву худпарастӣ омехта гардад. Назорати ақлонӣ ба рафтор, вазифадорӣ дар назди дигарон ва риояи меъёрҳои ахлоқӣ, ба назари ӯ, он нерӯе мебошанд, ки метавонанд шахсро аз ифротҳои худбиниву худмеҳварӣ эмин доранд» [87, с.304].

Иоганн Генрих Песталотсӣ мутафаккири барҷастаи Шветсарӣ, дар ташаккули пояҳои педагогикаи башардӯстӣ нақши калидӣ бозидааст. Ӯ тарбияро ҳамчун раванде ҳисоб мекард, ки бояд ба ташкили фаъолияти пурсамар ва маърифатӣ-эҳсосии кӯдак равона шавад; фаъолиятӣ, ки ба рушди худшиносӣ, бедории қобилиятҳои дохилӣ ва ташаккули сифатҳои шахсии ӯ мусоидат мекунад. Песталотсӣ бар он ақида буд, ки «Кӯдак дорои неруи фитрии худофаринӣ аст ва вазифаи тарбиягар на такмил, балки фароҳам овардани шароите мебошад, ки дар он кӯдак метавонад, хусусиятҳои инфиродии хешро ба таври худҷӯш инкишоф диҳад—гӯё, ки «худааш худро меофарад» [119, с.224].

Педагоги рус Лев Николаевич Толстой бар он андеша аст, ки «инсонгарой натиҷаи олии таҷрибаи фарҳангӣ ва иҷтимоии инсоният мебошад ва маҳз ҳамин арзиш ҳамчун навъе аз «мероси гаронбаҳо» аз тамаддунҳои гузашта ба наслҳои имрӯза расидааст». Толстой муҳимтарин принципи тарбия ва таълимро дар «фароҳам овардани озодии воқеии кӯдак» мебинад. Ба андешаи ӯ «Танҳо дар шароите, ки муҳити таълимӣ характери ҳақиқатан инсонпарварона дорад, кӯдак

метавонад иҷозати рушду худофаринии маънавию зехнии худро пайдо кунад» [151, с.362].

Дар асри XIX ва ибтидои асри XX маҳз ҳамин андешаҳо асоси пайдоиш ва ташаккули як равияи тозаро дар илми педагогика фароҳам оварданд. Чуноне, ки омӯзиши озод, ки ҳадафаш рушди инфиродӣ ва парвариши шахсияти кӯдак мебошад ба миён омад.

Заминаҳои ғоявӣ-назариявии таҳқиқоти мо дар самти «инсонпарваркунонии» раванди таълими хонандагони хурдсолро афкори Б. Г. Ананев дар бораи масъалаҳои муосири шинохти инсон андешаҳои Ш.А. Амонашвили оид ба арзишҳои инсондӯстӣ дар раванди таълим ва тарбия инчунин таҳқиқоти Е.А.Гришина ва дигарон дар бораи арзишҳои инсонпарваронаи омӯзиш ва худомӯзӣ ташкил медиҳанд.

Ба ин равия ҳамчунин андешаҳои А.А.Бодалев дар бораи хислатҳои неки инсонпарваронаи шахсиятҳои барҷаста ҳамчун намунаи тарбиявӣ барои ҷавонон концепсияи А.Д.Заркова дар бораи тафаккури нави педагогӣ ҳамчун шарти муҳим барои тақмили омӯзиш ва инсонпарваркунонии раванди таълим инчунин назарияи В.И.Зуравлёва дар бораи робитаи илмӣ педагогикаи назариявӣ ва методологияи амалии он асос мегузоранд.

Ҳамзамон, дастовардҳои тозаи олимони дар даҳсолаҳои охир оид ба воятаҳои педагогӣ ва методии тақмили таълиму тарбия дар низоми таҳсилоти ибтидоӣ аз дидгоҳи инсонпарваронаи оқилона мавриди таҳлил ва истифода қарор гирифтанд. Ба ин манбаъҳо тааллуқ доранд:

- андешаҳои М.Г.Тайчинов дар бораи тарбия ва худтарбияи хонандагони синни хурдсол [155];
- афкори В.И. Андреев оид ба диалектикаи тарбия ва худомӯзии шахсияти эҷодкор ҳамчун зухуроти педагогикаи эҷодӣ [174];
- назарияи ягонагӣ ва томияти раванди педагогӣ аз ҷониби В.А. Караковский [194];

- таҳқиқоти А.Я. Данилюк дар бораи асосҳои назариявӣ методологии ташаккули фазои маърифатии башардӯстона ва рушди фарҳанги муносиби байнишахсии хонанда [193];

- андешаҳои Е.Г.Замолотских дар бораи фарҳанги муносибатҳои байнишахсӣ ва нақши он дар ташаккули муҳити тарбиявии инсонгароёна [66].

Ин манбаъҳо дар маҷмӯъ ҳамчун дастурамали методологӣ дар таҳқиқоти мо хизмат намуда, ба асосноксозии нақши калидии арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстӣ дар раванди омӯзиш ва тарбияи хонандагони хурдсол мусоидат намуданд.

Сарчашмаҳои дигари илмӣ истифодашударо он маъхазҳои ташкил медиҳанд, ки хусусияти умумипедагогӣ дошта, ҳамчун асоси таҳлили равандҳои воқеии таълимӣ хизмат намудаанд.

Илова бар ин, асарҳои С. Айнӣ, В.А. Сухомлинский, А.С. Макаренко, Р.Ф. Колесникова, П. Толис, К. Мирзоев, Ш.А. Амонашвили, В.И. Новикова, Н. Островский ва дигар мутафаккирон ҳамчун воситаҳои методологии арзишгоҳ, инчунин матнҳои бадеӣ, ҳикояю афсонаҳо ва ғайра дар таҳқиқоти мо мавқеи муҳим ишғол карданд.

Ин маъхазҳо дар маҷмӯъ ба таҳкими асосҳои назариявӣ ва методии таҳқиқ имкон дода, роҳҳои татбиқи арзишҳои башардӯстона дар муҳити таълимӣ ва тарбиявиро равшантар сохтанд.

Дар маркази ин гурӯҳи маъхазҳо он асарҳое қарор доранд, ки муаллифонашон равандҳои ташаккули маънавӣ ва ахлоқии хонандагони синни хурдсолро таҳти роҳбарии омӯзгорон ва тарбиядиҳандагон бо таҳлили амиқи педагогӣ-психологӣ баррасӣ намудаанд. Арзиши илмӣ ин таҳқиқотҳо, пеш аз ҳама, дар он ифода меёбад, ки онҳо хусусиятҳои рушди шахсиятро дар муҳити таълимии инсонпарварона равшан сохта, робитаи устувори байни таълиму тарбия ва ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро асоснок менамоянд.

Андешаҳои педагогӣ, ки ба ташкил ва тақмили раванди таълиму тарбия дар асоси ҳамкории фаъол миёни хонандагони синфҳои ибтидоӣ, омӯзгорон ва дигар субъектҳои муҳити тарбия равона шудаанд, моҳият ва аҳаммияти чунин

ҳамкориро дар низоми педагогӣ равшан нишон медиҳанд. Таҳқиқҳо нишон медиҳанд, ки дар заминаи ҳамкориҳои тарафайни омӯзгору хонандагон раванди таълим босамар гардида, ба рушди сифатҳои ахлоқӣ башардӯстии онҳо (коллективӣ, масъулиятшиносӣ, интизомнокӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва ғ.) таъсир расонида, мусоидат менамоянд.

Ин идеяҳои назариявӣ амалии басо арзишманд дар асарҳои як қатор таҳқиқотчиёни намоён таҷассум ёфтаанд. Аз ҷумла, дар корҳои Н.А. Алексеев хусусиятҳои асосии таълими башардӯстона дар синфҳои ибтидоӣ ба таври муфассал нишон дода шудаанд [173,с.10].

М.Н. Аплетаева низоми тарбияи ахлоқӣ–башардӯстии хонандаро ҳамчун ҷузъи муҳими раванди таълим таҳлил карда, механизмҳо ва шароити таъсиргузори рушди арзишҳои инсонӣ дар зинаи ибтидоиро асоснок намудааст [30].

Муҳаққиқ О.С.Газман «масъалаи дастгирии педагогӣ ҳамчун яке аз самтҳои калидии инноватсияи таълим мавриди баррасӣ қарор гирифта, аҳамияти таъмини фазои муносибатмандонаи омӯзгор ва хонанда барои ташаккули арзишҳои башардӯстӣ нишон дода мешавад» [52].

Е.Г.Замолотских фарҳанги муоширати байнишахсии субъектҳои раванди таълиму тарбияро ҳамчун падидаи муҳими педагогӣ таҳқиқ намуда, нақши онро дар ташкили муҳити солими иҷтимоӣ ва рушди арзишҳои инсондӯстӣ дар хонандагон асоснок кардааст [66].

Дар навиштаҳои В.И. Новикова таҷрибаи иштироки хонандагони хурдсол дар фаъолияти ҳаётии коллективӣ ва корҳои муштарак ҳамчун омили муҳими тарбияи башардӯстӣ тавсиф ёфта, собит мегардад, ки тарбия дар руҳияи нақӯкорӣ, ҳамкорӣ ва эҳтироми мутақобил танҳо дар шароити фаъолияти муштарак ва таҷрибаи зиндаи иҷтимоӣ самаранок амалӣ мегардад [117].

Ин манбаъҳо нишон медиҳанд, ки татбиқи коркардҳои методӣ ва технологӣ дар чараёни ташаккули муносибатҳои инсондӯстонаи хонандагони зинаи ибтидоии таҳсилот пурра ба хусусиятҳои инкишофи равонии кӯдакон мутобиқ мебошад.

Дар чараёни таҳқиқ, истинод ба осори илмӣ ва методии муҳаққиқони маъруф нақши асосӣ дошт, зеро маҳз дар корҳои онҳо мавқеи раваншиносӣ дар ташаккули шахсият, раванди иҷтимоӣ гардидани кӯдак ва рушди эҳсосоти инсонӣ ба таври илмӣ эътироф ва асоснок шарҳ дода шудааст. Аз ҷумла, корҳои А. Абулханова, В.С. Славская, А.Г. Агеев, А.А. Асмолов, С.П. Бодалев, Я.Л. Винокуров, Ю.Н. Коломинский, А.Н. Кулюткин, А.А. Леонтьев, Л.К. Люблинская, В.Н. Максимов, Л.И. Мясищев, И.Р. Рувинский, Д.И. Сушков, Д.Б. Фельдштейн, Эльконин ҳамчун сарчашмаҳои муҳимми зарурӣ истифода шуданд.

Ин муҳаққиқон хусусиятҳои ташаккули эҳсосот, муносибатҳои иҷтимоӣ, ҳамдардӣ, масъулиятшиносӣ, худидоракунии ва дигар сифатҳои бунёдии инсониро, ки асоси арзишҳои башардӯстии хонандагони хурдсол мебошанд, амиқ шарҳ додаанд. Маҳз тавассути чунин заминаҳои раваншиносӣ, мотавонистем муҳтавои назариявӣ ва амалии тадқиқотро бо талаботи рушди шахсияти кӯдак мувофиқ гардонем.

Моҳияти равиши башардӯстона дар тарбия дар оғози асри XX дар китоби машҳури Эллен Кей «Асри кӯдак» - ба таври равшан ва бунёдӣ инъикос ёфтааст. Даъвати ӯ ба «оғоз кардан аз кӯдак» на танҳо шиори зебо, балки ифодаи ҷаҳонбинии тамоман нав буд, ки дар он кӯдак ҳамчун мавҷуди дорои ғаъолият, ихтиёр, эҳсосот ва мантиқи худ баррасӣ мегардад. Ба ақидаи Кей, «шахсияти кӯдак бояд дар маркази равандҳои тарбиявӣ таълимӣ ҷойи гирад, зеро мустақилияти ӯ дар ташаккули ҳуди шахсияташ нақши муҳим дорад» [75].

Дар ҳамин марҳилаи тағйирот гурӯҳи барҷастаи мутафаккирон ва амалдорони соҳаи педагогика ба ташаккули модели инсонмехвари таълим саҳми назаррас гузоштанд. Ба ин пешсафон Эдуард Клапареде, Константин Вентсел, Януш Корчак, Рудолф Штайнер, Селестин Френе ва Мария Монтессорӣ шомил мешаванд. Дар ин замина нақши омӯзгор, муҳити иҷтимоӣ ва воқеаҳои тарбия аз он иборат аст, ки шароити зарурӣ барои ҳарчи бештар равшан шудан, рушди ААБ (арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ) ва тақмил ёфтани қобилиятҳои зеҳнӣ, эҳсосӣ ва иҷтимоии кӯдак муҳайё созанд [104 с.172].

Таҳаввулоти муосир нишон медиҳанд, ки танҳо шумораи маҳдуди системаҳои педагогӣ тавонистаанд роҳе ба қадри як аср тай намуда, на танҳо шакли аслии муаллифии худро ҳифз кунанд, балки мавқеи устувор дар низоми ҷаҳонии маориф пайдо намоянд. Яке аз чунин равияҳои пойдор ва ҷаҳониён эътирофшуда - системаи педагогии Мария Монтессорӣ мебошад, ки то имрӯз дар кишварҳои гуногун ҷойгоҳи махсусро ишқол намуда, ҳамчун яке аз намунаҳои бомуваффақи педагогикаи инсонмехвар шинохта мешавад [103, с.224].

Ч. Дюй таълимро ҳамчун таҷрибаи зиндаи иҷтимоӣ мебинад, ки кӯдак дар он дар фазои озодона, табиӣ ва ғаёлона ҷаҳони атрофро меомӯзад, савол мегузорад, таҷриба меозмояд ва тавассути амал омӯзишро дарк мекунад. Маҳз ҳамин муносибат ба кӯдак ва нақши нави омӯзгор аст, ки педагогикаи инсонмехвар ва демократиро ба сифати яке аз самтҳои асосии маорифи муосир шакл дод.

Бар асоси афкори Ч. Дюй, таълими башардӯстӣ бояд ба як қатор принципҳои методологӣ таъяс кунад, ки моҳиятан ба тағйирёбии нақши омӯзгор ва ғаёлшавии шогирд асос мегузоранд. Ба муҳимтарини онҳо инҳо дохил мешаванд:

1.Принсипи мустақилият.

Таълим бояд тавассути чунин усулҳои педагогӣ амалӣ гардад, ки диққати хонандаро ба ғаёлияти мустақилона ва амалии худӣ ӯ равона созанд. Омӯзгор на идоракунандаи раванди дарс, балки роҳнамои эҳтимоли таҷрибавӣ мебошад; маркази воқеии таълим - худӣ шогирд аст, на ғаёлияти монологии омӯзгор.

2.Принсипи ошкорӣ (озодии амал).

Ба хонанда бояд имкон дода шавад, ки дар ҳалли масъалаҳои таълимӣ аз таҷриба, имконият ва тарзи фикри худ истифода кунад. Гуногунрангии ғаёлият, интиҳоби роҳҳои ҳал, муҳокимаҳои озод ва ташаббусгарӣ ҳамаи ин ҷузъҳои ҷудонашавандаи омӯзиши башардӯстона мебошанд. Омӯзгор вазифадор аст, ки ангеа ва ҳавасмандии дохилии хонандаро бедор намояд.

3.Принсипи фаъолонагӣ (фаъолияти пурра, «Дар раванди амал будан»). Ба андешаи Ҷ. Дюй, фаҳмиши воқеии дониш танҳо дар сурате шакл мегирад, ки шогирд дар фаъолияти маърифатӣ «дода» шавад бо шавқ, таваҷҷуҳ ва ниёзҳои воқеии худ мавзӯро омӯзад. Омӯзиш бояд дар заминаи эҳтиёҷоти дохилии кӯдак ва тавассути таҷрибаи шахсии ӯ сурат гирад, на бо маҷбуркунии зоҳирӣ.

4.Принсипи масъулият (дарки оқибати амал).

Ҷ. Дюй қайд кардааст: «Омӯзиш на танҳо дониш, балки ташаккули муносибати бохирадона ба ҷаҳонро фаро мегирад. Шахс бояд дар раванди фаъолият дарк кунад, ки ҳар амалу ҳар интиҳоб оқибати иҷтимоӣ ва ахлоқии худро дорад. Таълим бояд ба омӯзиши воқеии масъулият ва худназоратии рафтор равона бошад, на ба таваккали кӯркорона» [63, с.179],

Ҷ. Дюй бар ин назар аст, ки «рисолати омӯзгор, пеш аз ҳама, дар ташкили муҳите ифода меёбад, ки барои рушди кӯдак амн, озод, ҳавасмандкунанда ва дастгиркунанда бошад, муҳите, ки дар он хонанда имкони зоҳир намудани қобилиятҳо, эҳсосот ва захираҳои ботинии худро ба таври табиӣ ва озод инкишоф дода метавонад» [63, с.48–58].

Ба андешаи Рочерс «шахсиятро наметавон бо роҳи интиқоли донишҳои тайёр афзоиш дод. Омӯзиши механикӣ ва интиқоли якҷонибаи дониш аз омӯзгор ба хонанда наметавонад рушди воқеии зеҳнӣ, эмотсионалӣ ва эҷодии шахсро таъмин созад» [207].

Афкори Карл Рочерс дар ҳамбастагӣ бо идеяҳои Ҷон Дюй аз ҷониби олими маъруфи дигар Абраҳам Маслоу такмил ва тавсеа дода шуданд. Маслоу таъкид ба назарияи эҳтиёҷот ва мафҳуми худтакмилдиҳӣ, консепсияи рушди эҷодӣ ва касбии шахсиятро таҳия намуд. Ӯ нишон дод, ки «инсон танҳо дар сурати ташкили муҳити мусоиди равонӣ метавонад, қобилиятҳои эҷодӣ, иқтидорҳои касбӣ ва неруи дохилии худро ба таври комил зоҳир намояд, ин раванд мустақиман аз сатҳи худшиносӣ ва худтакмилдиҳии шахс вобаста аст» [207, с.108-117].

Илми педагогикаи башардӯстӣ ҳамчун чараёни асосӣ пазируфта шудаанд, имрӯз ҳам дар низомҳои пешрафтаи маориф пояҳои назариявӣ ва амалии муносибати инсонмехварро ташкил медиҳанд.

Муносибати инсонмехварӣ дар соҳаи маориф аз фаъолияти як қатор педагогони маъруф - В.А. Сухомлинский, А.С. Макаренко ва С.Т. Шатский илҳом гирифтаанд. Хусусияти чудоғонаи равишҳои тарбиявии ин педагогон пеш аз ҳама дар инсондӯстӣ, таваҷҷуҳ ба муҳити маънавии кӯдак, эҳтиром ба шахсият ва эътирофи нақши фаъолонаи шогирдон дар рушди сифатҳои ахлоқӣ таҷассум меёбад.

В.А.Сухомлинский таъкид мекард, ки «таълим на танҳо ба донишандӯзӣ, балки ба инсонсозӣ, ташаккули фазои маънавӣ, зебоипарастӣ ва масъулияти иҷтимоӣ равона шавад, зарурати муттаҳид сохтани донишҳои зеҳнӣ бо тарбияи маънавӣ ва ҳисси инсондӯстиро нишон медиҳад. Маҳз ҳамин равиш ба қорҳои В.А.Сухомлинский хусусияти умумибашарӣ ва аҳаммияти хосса медиҳад» [134, с.123–124].

Як қатор муҳаққиқон, аз ҷумла, М.А. Вейт, Д.М. Гришин, Н.А. Кичатинова, Э.П. Кутузова, Н.Т. Лақашия, Г.Ф. Похмелкина ва дигарон паҳлуҳои гуногуни равандҳои инсонмехварӣ ва механизми ташаккули муносибатҳои башардӯстонаи наврасонро мавриди омӯзиши амиқ қарор додаанд. Ин тадқиқотҳо аҳаммияти нав ба масъалаи ташаккули ахлоқи башардӯстӣ бахшида, зарурати таҳияи моделҳои нави педагогиро барои шароити муосир асоснок месозанд.

Назарияи вобастагии рафтори ахлоқӣ ва шуур дар қорҳои Л.С. Выготский, А.Н. Леонтев, С.Л. Рубинштейн, С.Г. Якобсон ва Д.Б. Элкониин инъикос ёфтааст. Ин муаллифони бар онанд, ки рафтори ахлоқии кӯдак танҳо дар робита бо инкишофи шуур, таҷрибаи иҷтимоӣ ва фаъолияти амалӣ фаҳмида мешавад. Муҳаққиқон Л. Бозович, Б.С. Братус ва Н.Д. Левитов Ю.К. Бабанский, Н.И. Болдирев, И.А. Каиров, И.С. Мариненко, Т.Е. Конникова ва И.Ф. Харламов ин назарияро бо дарназардошти хусусиятҳои синну солии хонандагони хурдсол амиқтар қарда, паҳлуҳои равонии ташаккули ахлоқи башардӯстиро нишон

додаанд. Дар ин таҳқиқотҳо асосҳои илмӣ рушди шахсият дар руҳияи башардӯстӣ, механизми тарбия ва усулҳои таъмини эҳтироми арзишҳои инсонӣ дар муҳити таълимӣ бо далелҳои муътамад асоснок карда шудаанд.

Аз ҷумла, саҳми И.А. Каиров, З.И. Равкин, Ф.Ф. Королёв ва дигар намоёндогони педагогикаи классикии миллӣ ва шуравӣ дар ташаккули принсипи «башардӯстӣ» ҳамчун меҳвари асосии мазмун ва самти раванди таълим дар мактабҳои он давра назаррас мебошад. Таҳқиқҳои назариявӣ ва методологии тарбияи ахлоқӣ – башардӯстӣ аз ҷониби олимони коркард ва таҳия кардашуда ва дар фаъолиятҳои гуногуни таълимию тарбиявӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Ҷанбаҳои мураккаб ва дар айни ҳол калидии равонии тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ дар як қатор корҳои таҳқиқотӣ, аз ҷумла, аз ҷониби олимони А.Д. Митрофанова ва С.Ф. Збандуто асосан ба таҳлили моҳияти тарбияи башардӯстӣ таваҷҷуҳ намуда, баррасӣ гардиданд.

Дар солҳои 60–70-ум тамоюли методологии пажӯҳишҳои педагогӣ бештар ба татбиқи амалии принсипи башардӯстӣ дар мактабҳои шуравӣ нигаронида шуд. Ин пажӯҳишҳо дар заминаи ғояи ташаккули ҳамаҷонибаи шахсият ва муносибатҳои синфӣ-ҳаракативӣ ва иҷтимоӣ ба равандҳои таълим амалӣ гардида, дар осори олимоне чун Н.И. Болдирев, С.Ф. Збандуто, Т.Е. Конникова ва дигарон ба таври васеъ инъикос ёфтаанд.

Онҳо шахсияти кӯдакро ҳадафи марказии тарбияи инсонпарварии шуморида як қатор усулҳои таҳлили муайян кардани дараҷаи ташаккули сифатҳои ахлоқӣ, аз қабili инсондӯстӣ, ҳамдардӣ ва масъулияти иҷтимоиро пешниҳод кардаанд.

Дар таҳқиқоти муҳаққиқон К.М. Аргеткина, Т.Е. Конникова, А.В. Тихонова ва В.В. Руднев масъалаҳои мазкур ба таври амиқ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Ин таҳқиқотҳо бештар ба равандҳои дарки ҳиссиёти инсонӣ, хусусиятҳои иҷтимоӣ-психологӣ кӯдакон ва роҳҳои таъсиррасонии педагогӣ ба ташаккули муносибатҳои инсонмеҳвар равона гардидаанд.

И.П. Подласий педагогикаи башардӯстиро ҳамчун низоми илмӣ ва мукамал арзёбӣ мекунад, ки дар баргирифтани маҷмуи назарияҳо ва қонунҳои педагогӣ муттаҳид гардида, ба тарбиятгиранда имконияти нақш ва мавқеи ғайри худшиносӣ, мустақилият ва баробарҳукукиро дар раванди таълиму тарбия фароҳам меорад. Ба таъкиди муҳаққиқ: «Педагогикаи башардӯстӣ - ин низоми назариявӣю амалии таълим аст, ки дар маркази он шахсияти ғайри инсон, ҳуқуқҳо, эҳтиром ва иштироки огоҳонаи ӯ дар ҳамаи ҷанбаҳои раванди тарбия қарор дорад» [119, с.21].

Ба ақидаи И.П. Подласий, ҳадафи асосии ПБ (педагогикаи башардӯстӣ) ташаккули шахсияти комил, озодандеш, бошуур, масъул ва қодир ба худташаккулдиҳӣ дар соҳаҳои гуногуни ғайриият мебошад. Олим талаботҳои асосии ин равишро бо тартиби дақиқ ва системавӣ чунин гурӯҳбандӣ мекунад:

- ташаккули муносибати самимӣ, инсонмехвар ва эҳтиромомез бо кӯдак;
- эътирофи озодӣ, ҳуқуқҳо ва нуфузи шахсии хонанда дар раванди таълим;
- пешниҳоди талаботҳои воқеӣ, амалӣ ва мувофиқ ба имкониятҳои синнусолӣ ва равонии кӯдак.
- эҳтироми мавқеи инфиродии кӯдак, ҳатто дар ҳолатҳое, ки ӯ аз иҷрои супоришҳо худдорӣ менамояд;
- эътироф ва ҳифзи мақоми соҳибҳуқуқ будани хонанда дар ҳамаи марҳилаҳои таълим;
- ба шуури хонанда расонидани аҳаммият ва моҳияти ҳадафҳои тарбиявӣ, ки нисбат ба ӯ пешбинӣ шудаанд;
- қатъан дурӣ ҷустан аз ҳар гуна шакли зӯроварӣ дар амри тарбия;
- пурра рад кардани ҷазоҳои ҷисмонӣ ва ҳар амалие, ки шаъну эътибори шахсро поймол мекунад;
- эътирофи ҳуқуқи шахс ба рад намудани ташаккули он сифатҳо ё арзишҳое, ки бо эътиқодоти ақидавӣ, қавмӣ ё мазҳабии ӯ мухолиф доранд (масалан, баъзе шаклҳои инсондӯстӣ, афкори динӣ ва қайра) [118,с.21].

Дар солҳои 80-90-уми асри XX, дар заминаи таҳкими парадигмаи инсонпарварии таълим, як қатор олимони тоҷик, аз ҷумла, Х. Авзалов, М.

Лутфуллоев, И. Обидов, А. Паҳлавонов, Б. Раҳимов, М. Юлдошева, И.Х. Каримова, Ҷ. Бобокалонова, С. Саидов ва дигарон - сахми назаррас гузоштаанд. Тадқиқоти онҳо ба таблиқ ва дар амал татбиқ намудани арзишҳои илмию фарҳангӣ ва ахлоқии халқии тоҷик равона гардида, заминаи ғании ташаккули ахлоқи башардӯстии насли наврасро ташкил медиҳад. Мавқеи марказии ин корҳои илмӣ дар он аст, ки мероси таърихию адабии тоҷикон фарогири потенциали бузурги тарбиявӣ буда, баҳри ташаккули инсонмехварии тафаккур ва муносибатҳо аҳаммияти педагогиро молик аст.

Дар солҳои охир таҳия ва густариши консепсияҳои илмӣ, ки ба муайянсозии роҳҳои ташкил ва татбиқи таълими инсонпарвар дар зинаи ибтидоии таҳсилот равона шудаанд, аҳаммияти хосса пайдо кардаанд.

Аз ҷумла, пажуҳишҳои М. Лутфуллоев оид ба ташкили муҳити омӯзиши инсонмехвар ва системаҳои дидактикии таълими ҳамгирои забони тоҷикӣ (Ф. Шарифзода), ки дар онҳо аҳаммият ба эҳтироми шахсияти кӯдак, муҳити мусоиди рушди фардӣ ва эҷодии хонандагон дода шудааст, дар рушди илмҳои педагогӣ ва татбиқи принципҳои башардӯстӣ сахми назаррас гузоштаанд.

Хонандагон дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути матнҳо, афсонаю ҳикояҳо, латифаҳо ва қиссаҳо бо образҳои мусбату манфии қаҳрамонҳо шиносӣ пайдо мекунанд, ки дар он мафҳумҳои некӣ, бадӣ, ростӣ, дурӯғгӯӣ, адолат, бераҳмӣ ва золимиро дарк намуда, дар худ ғазилатҳои некро рушд медиҳанд. Дар онҳо адабиёти бачагон бо мазмуни баланди тарбиявӣ ҳисси ҳамдардӣ, некӣ, башардӯстӣ раҳмдилӣ, дилсӯзӣ, қобилияти худшиносӣ ва худбаҳодиҳӣ ба рафтори худ ва инчунин барои рушди ҷаҳонбинии ахлоқӣ заминаи фароҳамро меорад.

Омӯзиши забони тоҷикӣ на танҳо воситаи муошират, балки омили муҳимми ҳифз ва интиқоли ААБ (арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ), миллӣ ва умумибашарӣ баҳри тарбияи солими хонандагон мебошад. Фароҳам овардани намунаҳои адабиёти бачагона дар дарсҳои ЗТ имкон медиҳад, ки омӯзгор омӯзишро бо тарбия ҳамоҳанг кунад, зеро жанрҳои мухталиф дар ҳамоҳангӣ дар омӯзиш нақши хосса доранд, масалан, афсонаҳо дар хонандагон

- тарбияи некӣ, мубориза ба бадиро, ҳикояҳо

- ташаккули масъулият ва ҳудогоҳӣ, шеърҳо

-рушди эҳсоси инсонгароёна, масал ва чистонҳо бошад, тарбияи ҳикмат, заковат ва ахлоқӣ иҷтимоиро ташаккул медиҳанд. Ин жанрҳоро омӯзгорон дар дарсҳои ЗТ метавонанд, ҳамчун матн таҳлилӣ, маводи хониш ва манбаи муҳокима истифода баранд.

Яке аз фазилатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ ин некӣ ва нақӯкорӣ мебошад, ки инсон ба воситаи амалҳои некаш ҳамеша дар хотираи инсонҳо боқӣ мемонад. Дар ин хусус педагоги маъруфи тоҷик М. Лутфуллоев қайд кардааст: «Азизон, агар хирман-хирман некӣ кунед ҳам, кам аст. Вале бадӣ як заррааш ҳам зиёд аст. Дар айнаи замон муҳимтарин некӣ, ки ҳамаамон бояд онро анҷом диҳем, ваҳдат ва ягонагист. Ваҳдат некиест азиз нисбат ба халқамон, ватанамон. Нақӯӣ ва нақӯкорино мақсади зиндагии худ қарор диҳем»[с.286].

Дар омӯзиши ЗТ тавассути матнҳо робитаи забон, тафаккур ва АА (арзишҳои ахлоқӣ) рушд меёбанд. Масалан, дарсҳои 57-58 (китоби ЗТ, синфи 2-юм муаллифон Шарифзода Ф., Лутфуллозода М. ва Ғаниева Б.) мант бо номи «Хирад ва хирадмандӣ» оварда шудааст, ки инсон бидуни ақлу заковат наметавонад, роҳи дурусти зиндагиро пайдо намояд. Коре, ки хирадмандона анҷом намешавад боиси пушаймонист, чуноне ки Фирдавсии бузург гуфтааст:

«Касе, к-ӯ хирадро надорад зи пеш,

Дилаш гардад аз кардаи хеш реш...» [163,с. 11].

Аз ин лиҳоз, бояд ҳамаи пиндору гуфтору кирдори инсон хирадмандона бошад. Бояд гуфт, ки инсон дар гуфтор аввал фикр карда, сипас андешаашро баён созад. Ба воситаи ин матн мо хонандагонро ба омӯзиши илму дониш ва тарбияи илмдӯстӣ ҳидоят менамоем.

Мавқеи масъалаҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар таълими ЗТ аз нигоҳи муҳаққиқи методикаи таълими ЗТ Ҷ. Икромова таъкид мекунад, ки дар синфҳои ибтидоӣ омӯзиши забон ҳамзамон бояд вазифаи тарбиявӣ дошта бошад. Ӯ қайд мекунад: «Дар синфҳои ибтидоӣ омӯзиши ЗТ бе ташаккули ААБ (арзишҳои

ахлоқӣ- башардӯстӣ) маънои комили педагогӣ надорад, зеро забон пеш аз ҳама воситаи тарбияи шахсият аст» [73,с. 48].

Инчунин дар китоби «Методикаи таълими ибтидоии забони тоҷикӣ»- и М. Лутфуллоев, И. Абдуллоев ва М. Чалилова қайд карда шудааст, ки «вазифаи асосии омӯзиши забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ инкишофи нутқи мебошад. Ин ҷанба ба ҳамаи ҷанбаҳои таълимӣ алоқаманд аст, хусусан ба адабиёти бачагона» [95, с 27].

Инчунин Ҷ. Икромова махсусан истифодаи шеър ва ҳикояҳои башардӯстонаро таъкид мекунад: «Матнҳои адабиёти бачагона, хусусан, шеър, ҳикояҳо ва қиссаҳо дорои мазмуни баланди инсондӯстона, дар ташаккули сифатҳои меҳрубонӣ, ҳамдардӣ, ёрӣ расонидан ва эҳтиром ба дигаронро таъсир мерасонад» [73,с. 52].

Муҳаққиқ Ҷ. Бобокалонова ба масъалаи интихоби матнҳои ҳониш аҳаммияти хоса зоҳир намуда, қайд кардааст: «Матнҳои китобҳои дарсии ЗТ бояд дорои мазмуни ахлоқӣ - башардӯстӣ бошанд, то хонандагон на танҳо хондан, балки зиндагӣ карданро низ омӯзанд» [40, с. 4].

Инчунин муҳаққиқ нақши ҳикояҳо ҳамчун воситаи ташаккули ахлоқро таъкид намудааст: «Ҳикояҳои кӯтоҳи дорои сюжети равшан ва қаҳрамони нек ба кӯдак имконият медиҳад, ки мафҳумҳои некӣ, адолат ва ҳамдардиро дар сатҳи шуури худ дарк намояд» [40, с. 4].

Муҳаққиқон Ҷ. Икромова ва Ҷ. Бобокалонова бар он андешаанд, ки

«Муаллим бояд мазмуни ахлоқии асари бачагоноро дар раванди таҳлили забонӣ ошкор созад, на танҳо онро ҳамчун матни грамматикӣ истифода барад» [73, 40, с. 44,55].

Матни ҳикояҳо дар омӯзиши ЗТ боиси рушди ТАБ-ии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мегардад, ки тавассути он дар онҳо тарбияи инсондӯстӣ шакл гирифта, сифатҳои меҳру муҳаббат, сидқу вафо, ғамхорӣ, дастгирӣ, сабурӣ, масъулиятпазирӣ, ростқавлӣ, покқандонӣ ташаккул меёбанд.

Бояд қайд кард, ки дар омӯзиши 3Т омӯзгорон мавриди таҳлили матнҳои тарбиявӣ заминаи рушди хислатҳои наҷиби инсонро дар хонандагон фароҳам меоранд.

Аз ин рӯ мо метавонем, тавассути матни ҳикояҳои мазкур як ҷадвали таҳлили арзишҳои ахлоқӣ–тарбиявиро дар синфҳои 2-3 пешниҳод намоем.

Таҳлили арзишҳои ахлоқӣ – тарбиявиро дар синфҳои 2-3

Ҷадвали №1.

№	Синф	Номи ҳикоя	Муаллиф	Манбаъ	Мазмун мухтасар	Арзишҳои АБ	Усули омӯзиш	Натиҷаи тарбия
1	2	«Дасти ёрӣ»	Б.Раҳимзода	Ҳикояҳои бачагона, 1990, с.24-26	Дӯшташ мебинанд, ки ҳамсинфаш дар иҷрои супориш мушкилӣ кашида истодааст, кумак мекунад	Инсон дӯстӣ, меҳрубонӣ, дӯстӣ	Хониш: Хондани матн, муҳокимаи рафтрои қаҳрамон	Ташаккули ҳисси ҳамдардӣ, меҳрубонӣ масъулиятшиносӣ.
2	3	«Ёрии дӯст»	Б.Раҳимзода	Забони тоҷикӣ Синфи3. 2018, с.45-46.	Дӯшташ мебинанд, ки дар ҳалли масъалаи риёзи мушкилӣ дорад, дафтарашро дод.	Меҳрубонӣ, дасти ёрӣ.	Соҳтани ҷумлаҳо боқалим а-ҳои дӯст, дӯстӣ, дӯстӣ доно.	Омӯзиши рафтори нек.

М. Лутфуллоев дар асари худ «Эҳёи педагогикаи Аҷам» масъалаи ташаккули инсондӯстӣ ва равишҳои педагогиро тавассути таҳлилҳои амиқи таърихӣ ва муқоисавӣ баррасӣ мекунад. Ӯ собит месозад, ки «нахустин андешаҳо ва аркони инсонмеҳварӣ маҳз дар тамаддуни Шарқ зухур ёфта, баъдан ба минтақаҳои гуногуни ҷаҳон паҳн шудаанд». Муаллиф бо истиқрори илмӣ ва устувории методологӣ ба пажӯҳишҳои олимони Ғарб муроҷиат намуда, таъкид мекунад, ки агар даъвати маъруфи Жан-Жак Руссо: «Эй мардум, одам шавед!» танҳо дар асри XVIII дар Аврупо садо дода бошад, пас ибораи маъруфи инсондӯстонаи Шарқ: «Ба ғайр аз инсоният чизе гаронбаҳотар нест» -

кариб ҳазору ҳаштсад сол пештар дар фазои фикрии Шарқ шакл гирифта буд [91, с.106].

Дар педагогика адабиёти бачагона ҳамчун василаи методии таълим ва тарбия истифода мешавад. Он ба омӯзиши забон ва китобхонӣ, хондан ва фаҳмидани матн, васеъ намудани луғат, омӯзиши грамматика ва тартиб ва сохти ҷумлаҳо, ташаккули арзишҳои ахлоқӣ ва иҷтимоӣ, ҳисси ҳамдардӣ, инсондӯстӣ, меҳрубонӣ, дӯстию рафокат, ҳамкорӣ, коллективӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ кумак мекунад. Омӯзгорон тавассути усулҳои таълим хонандагонро ба омӯзиши ЗТ ҳавасманд мегардонанд ва дар онҳо шавқи омӯзиши ҳикояҳо, шеърҳо, қиссаҳо ва ҷаҳолияти эҷодиро бедор менамоянд.

Дар ҳикояи «Ёрии дӯст» ташаккули масъулият-кӯдак дарк мекунад, ки ба дигарон кумак расонидан хеле муҳим аст. Рушди қобилият ва баррасии ахлоқӣ-башардӯстӣ саволҳои пешниҳодгардида ба кӯдак меомӯзонад, ки рафтори дуруст ва нек чист. Ба воситаи ин ҳикояҳо хонандагон дар рафторашон бошуурона амал мекунанд. Масалан, омӯзгор метавонад ба хонандагон супориши диҳад, ки як ҳикояи кӯтоҳ бо амалҳои ахлоқӣ эҷод намоянд.

Аз ҷиҳати илмӣ адабиёти бачагона объекти омӯзиши педагогика, психология ва адабиётшиносӣ мебошад. Арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ маҷмуи меъёрҳои маънавӣ мебошад, ки муносибати инсонро нисбат ба ҷомеа, дигарон ва худ муайян месозад. Чунин сифатҳо, аз қабili инсондӯстӣ, меҳрубонӣ, ҳоксорӣ, ростқавлӣ, адолат, эҳтироми инсон, ҳамдардӣ, мушфиқ, дӯстию бародарӣ, ёрии ҳамдигарӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва масъулиятшиносӣ ба ин арзишҳо мансубанд.

Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ яке аз вазифаҳои асосии раванди таълиму тарбия ба ҳисоб рафта ва омӯзиши забони тоҷикӣ ҳамчун ҷанни гуманитарӣ имконияти васеи тарбиявино дорост, зеро он бо тафаккур, нутқ ва ҷаҳонбинии хонанда алоқамандии ногусастанӣ дорад. Аз лиҳози мазмун ва ғоя адабиёти бачагона дорои ахлоқӣ тарбиявӣ буда, воситаи муҳимми педагогӣ дар раванди омӯзиши забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад.

Педагоги маъруфи тоҷик М. Лутфуллоев робитаи омӯзиши забони тоҷикиро тавассути фанҳои адабиёт, забоншиносӣ, хусусан адабиёти бачагона ба муаллимону методистон таъкид карда гуфтааст: «Ҳангоми таълими забони тоҷикӣ ва ё дар бораи методикаи забон сухан рондан вазъи имрӯзаи забоншиносӣ, проблемаи мазмунӣ жанр, хусусиятҳои забони асари бадеии бачаҳоро ба назар бигиранд» [93, с.13].

Дар бораи омӯзиши забони тоҷикӣ андешаи забоншинос Қ. Рустамовро ба хотир меорем, ки гуфта буд: «Мавқеи забони тоҷикӣ ҳамчун предмети таълим муайян ва тадриҷан ба фанни таълим бадал мегардад» [126, с.186].

Муҳаққиқ Қ. Бобокалонова ба масъалаи интиҳоби матнҳои хониш аҳаммияти хоса зоҳир намуда, қайд кардааст: «Матнҳои китобҳои дарсии ЗТ бояд дорои мазмунӣ ахлоқӣ- башардӯстӣ бошанд, то хонандагон на танҳо хондан, балки зиндагӣ карданро низ омӯзанд» [40, с. 36].

Инчунин муҳаққиқ нақши ҳикояҳоро ҳамчун воситаи ташаккули ахлоқ таъкид намудааст: «Ҳикояҳои кӯтоҳи дорои сюжети равшан ва қаҳрамони нек ба кӯдак имконият медиҳад, ки мафҳумҳои некӣ, адолат ва ҳамдардиро дар сатҳи шуури худ дарк намояд» [40, с. 4].

Ҳикояҳои бачагонаи шоири ширинкалом Боқӣ Раҳимзода, ки кӯдак ба калонсолон ё дӯсташ кумак мекунад, намунаи дурахшони рафтори башардӯстона мебошад, ки дар таҳлили матнҳои ЗТ ба қор бурда мешаванд.

Бояд қайд кард, ки масъалаҳои ахлоқӣ–башардӯстӣ дар омӯзиши ЗТ-ии синфи ибтидоӣ мавқеи марказӣ доранд ва АБ, яъне шеър, таронаҳо, афсонаҳо, ҳикояҳо воситаи асосии татбиқи ААБ мебошад.

Масалан, дар ҳикояи «Кумаки беинтизории писарбача» дар ҳикояи Б. Раҳимзода, ки қаҳрамони асосӣ писарбачаи мактабхон тасвир ёфтааст, ки дар роҳ бо як марди солхӯрда вомехӯрад. Пирамард дар бурдани бори вазнин ёфтани роҳ мушкилӣ мекашад. Кӯдак новобаста аз он ки ӯ бисёр ба мактаб рафтан шитоб дошт, ба пирамард кумак мерасонад, борабро бардошта ба ҷойи лозима ҳамроҳӣ мекунад.

Аз матни ҳикоя бармеояд, ки кӯдак ин амалро на барои подош, балки аз рӯйи вичдон, меҳрубой ва эҳтироми калонсолон анҷом медиҳад. Эҳтироми калонсолон ҳамчун меъёри ахлоқӣ ва рафтори некӣ кӯдак боиси намуна барои ҳамсолон ва дигарон мегардад. Дар ин ҳикоя, ки дорои мазмуни баланди ахлоқӣ-башардӯстӣ мебошад, хонандагони хурдсолро дар руҳияи инсондӯстӣ, ҳамдардӣ, масъулияти иҷтимоӣ ва эҳтироми калонсолон ҳидоят менамояд.

Ба андешаи муҳаққиқ «Қаҳрамони ҳикояҳои башардӯстона бояд бо амали худ ахлоқро омӯзанд, на ба сухани хушку пандомез» [128, с. 18].

Тазаккур мебояд, ки ҳикояҳои мазмуни баланди ахлоқӣ- башардӯстона дар дарсҳои ЗТ дар хонандагон матн ва муайян кардани қаҳрамонони асосӣ, муҳокимаи саволҳои ахлоқӣ Чаро кӯдак кумак кард? Агар ту мебудӣ, чӣ мекардӣ? водор мекунад, фикри хешро баён созанд [71, с. 42-43].

Дар ҳикояи «Меҳрубонӣ» рафтори як хонандаи хурдсол тасвир ёфтааст, ки нисбат ба ҳамсинфаш ё шахси калонсол бо меҳрубонӣ муносибат мекунад. Қаҳрамони асар бо роҳи кумак, ҳамдардӣ ва эҳтиром интиҳоб кардааст. Муаллиф нишон медиҳад, ки меҳрубонӣ аз амал сар мешавад, инсондӯстӣ нишони тарбияи дуруст аст, рафтори нек муҳити атрофро тағйир медиҳад.

Дар омӯзиши хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути ҳикоя мо арзишҳои инсондӯстӣ, меҳрубонӣ, ҳамдардӣ, эҳтироми дигаронро ташаккул медиҳем, зеро дар кӯдак муносибатҳои иҷтимоӣ шакл мегирад. Дар ин раванд тавассути адабиёти бачагона дар омӯзиши ЗТ тарбияи ахлоқӣ- башардӯстии хонандагон амалӣ мешавад.

Дар ҳикояҳои мазмуни баланди ахлоқӣ- башардӯстона нишон дода мешавад. Матнҳои китобҳои дарсӣ хонандагони синфҳои ибтидоӣ дорои имконияти баланди ТБ-ро (тарбияи башардӯстӣ) зоҳир менамоянд. Дар ҳикояи «Ёрии дӯст»-и Боқӣ Раҳимзода, ки онро барои ХСИ таълиф шудааст, қайд гардидааст, ки «кӯдакон аз хурдӣ тафовути байни дӯстӣ воқеиро аз дӯстӣ зоҳирӣ фаҳмида гиранд» [129, с.42].

Омӯзиши ЗТ дар синфҳои 2-3 метавонад, ба ташаккули арзишҳои ахлоқӣ нигаронида шавад.

Эҷодиёти шоираи бачагона Гулчеҳра Сулаймонова низ ба таври густурда ба мавзӯҳои меҳнат, меҳнатдӯстӣ, интизоми меҳнат, эҳтиром ба одамони заҳматкаш, тарбияи ахлоқӣ, сарфаю сариштакорӣ дар меҳнат ва дигар масъалаҳои дорои моҳияти тарбиявӣ бахшида шудааст. Шеърҳои ин суҳанвари ҳассосу нозукбин, ба мисли «Ду бех олӯ», «Хонаи бобом», «Се себи хубонӣ», «Бозор», «Очам ҳамир мекунад», «Холаи зардӯз» ва «Додо», дар ташаккули ҷаҳонбинии иҷтимоӣ ва меҳнатдӯстии кӯдакон нақши муҳим мебозанд. Ин асарҳо хонандагони хурдсолро ба ҳаёт ва меҳнати созанда раҳнамун месозанд ва бо муҳтавои тарбиявии худ талаботи замони инъикос менамоянд. Ин намунаҳои шеърӣ на танҳо муҳаббат ба меҳнат ва эҳтиром ба заҳматро дар шуури кӯдакон бедор мекунад, балки онҳоро ба масъулиятшиносӣ, покҷидонӣ ва иродаи устувор ҳидоят менамоянд. Қироати чунин шеърҳо ба бачагон неруи руҳӣ бахшида, дар онҳо тасаввуроти дуруст дар бораи нақши меҳнат дар зиндагӣ шакл медиҳад.

Мисраъҳои зерин, ки яке аз намунаҳои машҳури эҷодиёти шоираро ташкил мекунад, ки ин мисраъҳо ифодакунандаи орзуҳои воқеъбинонаро дар зехни кӯдак бедор мекунад:

«Додои мо ронанда,

Додои мо хонанда,

Мешавад додои мо

Инженери хонаҳо...» [59, с. 53].

Дар ҳамгироии омӯзиши ЗТ афсонаҳо, зарбулмасалҳо, мақолҳо, шеърҳо мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Масалан, аз нақли афсонаи «Мӯсича ва рӯбоҳ», ки ба қалами Б. Раҳимзода тааллуқ дорад, ки бо санъати баланди моҳирона ба назм даровардааст, дар он хонандагон бо се образ, яъне «Мӯсича», «Рӯбоҳ» ва «Зогча» ошноӣ пайдо мекунад. Хонандагон бо феълҳои атвор ва табиати ҳар як қаҳрамон аллакай ошно ҳастанд, нисбати хислатҳои доштаи рӯбоҳ: ҳиллагарию маккорӣ, муфтхӯрӣ ҳисси нафрат пайдо мекунад, мӯсича, ки бисёр ботамкину тарсу аст, дилсӯзию раҳмашон омада, меҳонад ба ӯ ёрӣ расонанд, вале ба қавииродагию далерии зогча, ки мӯсичаро таскин дода, ӯро

ба тааҳаммул кардан даъват кардааст, албатта ин аз он гувоҳӣ медиҳанд, тавассути ин афсона бачагон низ дар худ сифатҳои тааҳаммулпазиро рушд диҳад.

«Мӯсича афшонд пару боли худ,
Гуфт ба ӯ дарди дилу холи худ.
Зоғча хандид ба ин кори ӯ,
Бар ҳама ин содагӣ рафтори ӯ.
Гуфт: Ту парандаи нодон будӣ,
Содатарин аз ҳама мурғон будӣ
Мӯсича бо маслиҳати зоғча амал мекунад:
Мӯсича мардона зи шохи чинор.
Гуфт: Бирав, муфтхӯри нобакор!
Макру фиреби ту ба ман шуд аён,
Ман ба ту дигар надихам баччагон... » [71, с. 101].

Оқибат онҳо бар муқобили рӯбоҳи фиребгар ғолиб баромаданд. Ба ин васила дар дили кӯдакон аз хурдӣ ҳисси дӯстӣ, раҳму шафқат, меҳрубонӣ, ёрӣ ба заифонро меафзояд, ки ин аҳаммияти муҳимми тарбиявӣ дорад.

Хонандагон дар омӯзиши ЗТ бо зарбулмасалу мақолҳо дар мавзуи одоби ахлоқи ҳамида бахшидашударо аз худ мекунанд. Зарбулмасалу мақолҳо хусусияти тарбиявӣ доранд. Масалан, Салом аз хурд-калом аз калон; Ҳунар беҳ, аз мероси падар, дар бачагӣ хондан нақш бар санг мондан аст; Меҳнат кунӣ-роҳат мебинӣ; Аз беадабӣ касе ба ҷое нарасад; Як китоби хуб- беҳ аз як ҳазинаи бузург ва ғайра. Истифодаи зарбулмасал дар раванди омӯзиши ЗТ, ки бештар дар жанрҳои маҷоз, киноя, ташбеҳ, рамз, ташбеҳ ва ғайра сохта мешаванд, хонандагон бештар моҳияти онҳоро дарк карда, дар амал истифода мебаранд.

Ба ибораи дигар, интиҳоби дурусти мундариҷаи адабиёти бачагона барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҳамчун унсури муҳимми муҳити таълимӣ ҷавҳари раванди ташаккули шуури инсонгароёна ба шумор меравад. Асарҳои бадеӣ, агар бо ҷиддият ва мувофиқи хусусиятҳои синнусоли кӯдакон интиҳоб карда шаванд, метавонанд дар ташаккули арзишҳои башардӯстӣ, масъулияти

иҷтимоӣ, эҳтиром ба худ ва дигарон, инчунин дар таҳкими заминаҳои ахлоқии зиндагӣ нақши калидӣ бозанд.

Объекти омӯзиш ва таҳқиқи педагогика равандҳо ва ҳодисаҳост, ки танҳо дар зерӣ таъсири ирода, шуур, муносибатҳои иҷтимоӣ ва фаъолияти мақсадноки инсон ба вучуд меоянд ва самти рушд ва натиҷаи онҳо аз интихоби педагогӣ вобаста аст. Интихоби мундариҷаи таълимии инсонгароёна на танҳо вазифаи методӣ, балки чузъи муҳимми кафолати ташаккули арзишҳои башардӯстона дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон мебошад. Он ба тарбия мусоидат мекунад, ки насли нав ба муносибатҳои инсондӯстона, ҳуқуқманд, эҳтиромомез ва фарҳангӣ рӯ оварад ва имкониятҳои шахсии худро дар фазои беҳатар ва арзишманд инкишоф диҳад.

Таълим равандест, ки тавассути он омӯзгор бо усулҳои муайян фаъолияти маърифатӣ ва муносибати зеҳнии хонандаро ташаккул медиҳад. Дониш танҳо дар сурате арзиш меёбад, ки дар зеҳни кӯдак ба таҷрибаи шахсӣ табдил ёбад. Аз ин рӯ, муҳити омӯзиш бояд на танҳо иттилоот диҳад, балки эҷодкорӣ, андеша ва ҳавасмандии омӯзандаро бедор кунад. Омӯзгор дар раванди таълим на танҳо вазифаи ташкил ва танзими фаъолияти хонандаро ба уҳда дорад, балки чараёни таълимию тарбиявиро идора карда, ба ташаккули ҷаҳонбинӣ, эҳсосот ва арзишҳои ахлоқии ӯ роҳнамоӣ менамояд.

Самаранокии ин таъсирот танҳо дар сурате таъмин мегардад, ки амалҳои педагогӣ бо ниёзҳо, ангеҳо ва хусусиятҳои ботинии кӯдакон мувофиқ гардонида шаванд. Танҳо дар натиҷаи чунин ҳамгирӣ фаъолияти маърифатии хонанда фаъол шуда, раванди дарк, муносибат ва ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар онҳо ба таври табиӣ ташаккул меёбад.

Аз ин рӯ, идоракунии фаъолияти маърифатии ХСИ (хонандагони синфҳои ибтидоӣ) бояд тавассути истифодаи воситаҳои фаъолгардонии таълим ба роҳ монда шавад. Ин кор робитаи мутақобилаи омӯзгор ва хонандаро таҳким бахшида, имконият фароҳам меорад, ки фаъолияти омӯзишии кӯдак фаъол, бошуурона ва арзишманд сурат гирад.

Барои муваффақ шудан дар ташаккули арзишҳои башардӯстӣ дар хонандагони хурдсол зарур аст, ки душвории асосии раванди таълим, ки монетаи татбиқи пурраи усулҳои фаъолгардонии педагогӣ мешаванд, дақиқ муайян карда шаванд. Ин раванд ба омӯзгор имконият медиҳад, ки бо дарназардошти хусусиятҳои синнусолӣ, психологӣ ва сатҳи инкишофи хонандагонро ба эътибор гиранд. Бо чунин муносибат фазои дарсӣ ба муҳити воқеан инсонгарона табдил меёбад муҳите, ки дар он кӯдак худро шунида, қабулшуда ва дастгиришуда эҳсос мекунад. Маҳз чунин фазо заминаи мусоид барои бедоршавии таваҷҷуҳ, рушди эҷодкорӣ, ташаккули худбаҳодиҳӣ ва фаъолияти мустақили зеҳнии хонанда фароҳам меорад.

Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстии инсонӣ вазифаи меҳварии раванди таълиму тарбияи низоми таҳсилоти муосир мебошад. Дар шароит имрӯза арзишҳое чун меҳрубонӣ, раҳмдилӣ, таҳаммулпазирӣ, одамгарӣ ва дар маҷмӯ инсон ҳамчун танзимгари ҳақиқии муносибатҳои иҷтимоӣ ва ҳаёти ҷомеа бо маънои томи худ шинохта мешаванд. Андешаҳои башардӯстӣ дар тамоми давраи замон ба ҳалли масъалаи асосӣ - ташаккули инсони комил равона шудаанд. Ин раванд, ҳамеша ба ташкили шароити мусоид барои инкишофи муносибатҳои некроҳона, ҳамдардона ва иҷтимоӣ-фоидаҳои инсонҳо таъҷил доштааст.

Дар таҳлилҳои педагогӣ ва ахлоқии классикони тоҷик, инсонпарварӣ на танҳо арзиш, балки вазифа, масъулият ва меъёри рафтори ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад ва муносибатҳои инсондӯстона - муносибатҳои иҷтимоӣ, ки дар заминаи ҳассосияти баланди ахлоқӣ ва эҳсоси инсонгарой ташаккул меёбанд.

Самти башардӯстии педагогика чунин мафҳумҳоро дар бар мегирад: дарки арзиши инсон, нодирӣ ва ягонагии шахсият, эҳтироми ҳуқуқҳои ӯ ба рушди такомули озод, инчунин имконияти нишон додани қобилиятҳо ва истеъдодҳои шахсӣ. Беназирии инсон тавассути рушди арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстӣ дар муҳити воқеӣ ва олами ботинии ӯ арзиши олиро соҳиб гардида ва он дар фаъолияти инсон зоҳир мегардад.

Гояҳои башардӯстӣ, ки ба дарки инсон ҳамчун ҷузъи табиат, худшиносӣ ва рушди пайвастаи шахсият асос меёбанд, пояи ҳаракати қувваҳои пешбарандаи ҷомеа ба шумор мераванд.

Дар шароити муосир кӯдакон бояд ба таври мутобиқ бо талаботи замон тарбияёфта, барои зиндагӣ, фаъолиятҳои созанда ва иштироки самаранок дар ҳаёти иҷтимоӣ омода гарданд. Албатта, барои ба даст овардани чунин натиҷа онҳо ба дастгирӣ ва роҳнамоии калонсолон ниёз доранд. Кӯдак бояд дарк намояд, ки дар ҷараёни рушди шахсӣ ва иҷтимоӣ як ҳамсафари комилҳуқуқи насли калонсол ба ҳисоб меравад.

Ҳассосияти хонандагони хурдсол нисбат ба рафтор ва амалҳои атрофиён танҳо дар сурате равшан ва комилан маъно пайдо мекунад, ки онҳо на танҳо мақсаду моҳияти ин амалҳоро дарк кунанд, балки муносибати калонсолонро нисбат ба худ ва имкониятҳои муоширати мустақилона бо ҳамсолони худ низ пурра фаҳманд. Ин равиш ба рушди дарки иҷтимоӣ, эмпатия ва қобилияти эҳсосӣ ва ҳулосагирии кӯдакон мусоидат мекунад.

Давраи кӯдакӣ ҳамчун марҳилаи нозуки тарбия арзёбӣ мешавад, зеро дар ҳамин марҳила кӯдак аз ҳолати камшууруна ба марҳилаи шуурнокии фаъолиятҳои худ мегузарад. Дар ин синну сол кӯдак қобилияти идоракунии мустақилонаи рафтори худро пайдо карда, ба назорати шуурунаи амалҳо ва ҳуқуқ атвори худ оғоз менамояд.

Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии ХСИ (хонандагони синфҳои ибтидоӣ) ба воситаи шаклҳои гуногуни фаъолият ва ҳамкорӣ сурат мегирад. Дар ин раванд барои кӯдак муҳим аст, ки эҳсоси ҳамдардӣ, ҳамфикрӣ ва ҳисси масъулият тадриҷан рушд кунад, дар ҳоле ки омӯзгор вазифадор аст, ки ҳама нишонаҳои беэҳтиромӣ ё рафтори нодурусти кӯдакро саривақт мушоҳида намуда, ба таври муассир роҳнамоӣ ва ислоҳ намояд.

Аз нигоҳи психологӣ бошад, АББ ранг ва ҳаракатҳои эҳсосоти кӯдакро рушд медиҳад, ки ин ҳаракатҳо барои хонандагони синни 7-10 хеле аҳаммияти муҳим дорад. Ба ташаккули ҳисси ҳамдардӣ, эмпатия, сифатҳои қаҳрамон, рафтори некро аз худ мекунанд, ташаккули шахсият, тарзи фикрронӣ ва образи

қаҳрамон ва сюжет намунаи шахсият ва қарорҳои ахлоқӣ барои кӯдакон мегардад. Рушди ақлонӣ ва забонӣ тавассути омӯзиши ЗТ дар мавридҳои таҳлил, тафсир ва навиштани иншо дар мавзӯҳои мухталифи матнҳои ҳикоя ёрӣ мерасонад. Масалан, дар ҳикояи «Дастӣ ёрӣ» ташаккули эмпатия–кӯдак ҳис мекунад, ки ҳамсинфаш ба мушкили рӯбарӯ шудааст. Муносибати иҷтимоӣ:- омӯзиши ҳамкориҳои коллективӣ.

Заминаи педагогика ва психологияро бо АБ дар шакли ҷадвал нишон медиҳем.

Ҷадвали № 2.

Механизм	Педагогика	Психология	Мисолҳо аз АБ
Таҳлили матн	Омӯзиши забон, сохтани ҷумла, луғат	Ташаккули тафаккур, тафсир	Ҳикоя «Дастӣ ёрӣ»
Муҳокима	Саволҳои омӯзишӣ, муҳокимаи рафтори қаҳрамон	Ташаккули эмпатия ва ҳамдардӣ	Ҳикояи «Ёрии дӯст»
Эҷод ва нақл	Навиштани иншо, таҳияи афсона	Ифодаи ҳис ва фикр	Навиштани як давраи кумак ба дӯст
Намоиш ва нақл	Қобилияти суҳанварӣ, хониши ифоданоки матн	Рушди иҷтимоӣ ва ҳиссиёт	Ҳикояҳои кӯтоҳ бо амалҳои ахлоқӣ.

Дар назарияҳои муосири психология хусусияти асосии инсондӯстӣ одамгарӣ доништа мешавад. Бо вуҷуди ин, дар маркази ин мафҳум қабл аз ҳама назари неқбинона ба оянда, омодагии озодона ба татбиқи неруи эҷодии шахсӣ, эътимод ба қобилият ва имкониятҳои худ, инчунин ҳуқуқи худинкишофдиҳӣ ва худтакмилдиҳӣ меистад. Ҳамаи ин омилҳо ба шаклгирии шахсияти арзишманд мусоидат мекунанд.

Инсондӯстӣ ҳамчунин тарзи тафаккурест, ки инсонро водор месозад, то дар ҳама ҳолат рафтори инсониро ҳифз кунад, аз бераҳмӣ ва бешафқатӣ канораҷӯӣ намояд ва сифатҳои аввалии инсонии худро аз даст надихад.

Муҳимтарин вазифаи иҷтимоии низоми таҳсилот дар шароити кунунӣ таъмини рушди устувори арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстии насли наврас

мебошад. Ҳалли ин масъала аз омӯзгорон тақозо мекунад, ки сохтор, намунаҳо, шароити педагогӣ ва технологияҳои ташаккули фарҳанги башардӯстии шахсро ба таври илмӣ дарк намоянд.

Мо ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро ҳамчун ҷузъи муҳимми тарбияи ахлоқӣ таҳлил намуда, онро ҳамчун ҳислати асосӣ ва ҷудонашавандаи шахсият эътироф мекунем. Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ яке аз хусусиятҳои муҳимми таркибии фарҳанги маънавии инсонро ташкил медиҳанд ва ҳамчун пояи инсонгароии ҷомеа дар шароити муосир арзёбӣ мегарданд.

Муҳаққиқ А.М. Виноградова дар таҳқиқоти худ исбот мекунад: «Набудани ғояҳои инсондӯстона дар муносибатҳои ҳаррӯзаи кӯдак бо дигарон метавонад ба ҳалалдор шудани робитаҳои иҷтимоии ӯ сабаб гардад. Дар чунин ҳолат кӯдак дар посух ба талаботи калонсолон ба ашкрезӣ, инчиқӣ ва вокунишҳои эҳсосии носолим майл пайдо мекунад, ки худ нишондиҳандаи норасоии тарбияи башардӯстона мебошад» [187, с.141].

Тибқи хулосаҳои В.А. Абраменкова, «ташаккули шуури ахлоқӣ як раванDEST, ки аз дониши умумии кӯдак дар бораи некӣ ва муносибатҳои башардӯстона оғоз шуда, танҳо дар натиҷаи дастгирӣ ва меҳнати пайвастаи калонсолон ба рафтори дуруст табдил меёбад ва гузаштан аз дониш ба амал кори осон нест ва мураббӣён бояд пайваста кӯдакони ба дарки маъноӣ ҳақиқии рафтори ахлоқӣ ҳидоят кунанд» [172, с.3–16].

И.Қ. Зиёев ва З.И. Зиёева шуури ахлоқиро ҳамчун низоми мураккаби донишҳои инсонӣ шарҳ дода, ба таркиби он чунин ҷузъҳоро дохил менамоянд: маҷмуи арзишҳо, самтгирии арзишӣ, эҳсосоти ахлоқӣ ва идеалҳои ахлоқӣ. Аз нигоҳи онҳо, ин унсурҳо вазифаи танзимкунандаи рафтори иҷтимоии кӯдакро ба уҳда дошта, барои ташаккули ҷаҳонбинии ахлоқӣ ва муносибатҳои башардӯстонаи ӯ замина фароҳам месозанд [69, с.8].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки инсон будан ва муносибати инсонпарварона (башардӯстӣ), пеш аз ҳама, дар рафтор ва амалҳои шахсият таҷассум мегардад. Ҳар як сифати башардӯстӣ нишондиҳандаи дараҷаи инкишофи ахлоқии шахс буда, ҳамчун меъёри арзёбии ҳулку одоби ӯ хизмат мекунад. Мафҳуми «ахлоқ»

нисбат ба истилоҳи «башардӯстӣ» таърихи дарозтар дошта, садсолаҳо ҳамчун самти муҳимми тарбия ва танзимгари муносибатҳои инсонӣ дар ҷомеа истифода мешавад. Дар давраҳои аввал ахлоқ ҷузъи фалсафа буда, вазифаи он танзими муносибати шахс бо ҷомеа ва табиат ба ҳисоб мерафт.

Аксари муҳаққиқон ахлоқро «фалсафаи амалӣ» медонанд. Аввалин андешаҳои муназзам дар бораи ахлоқро ба Арасту мансуб медонанд, ки се асари маъруфи худро бо номи «Этика» навиштааст. Илме, ки масъалаҳои ахлоқро меомӯзад, «этика» ном дорад.

Профессор А. Нурзода таъкид мекунад: «Ахлоқ вожаи арабӣ буда, маънои хулқу одоб, рафтор ва кирдори инсонро ифода мекунад. Ахлоқ ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ маҷмуи меъёр ва қоидаҳои рафтори одамонро дар бар мегирад. Дар шакли умумӣ, ахлоқ ин низоми устувори ақидаҳо ва тасаввуроти инсон дар бораи рафтори дуруст дар ҷомеа мебошад» [113, с.144].

Омӯзгорон И.Қ. Зиёев ва З.И. Зиёева низ таъкид менамоянд, ки «вожаи «ахлоқ» аз калимаи арабии «хулқ» гирифта шуда, маъноҳои хӯ, одат, таъб, рафтор, сират, тавозӯӣ ва хулқи некро ифода мекунад» [69, с.8].

Ба андешаи онҳо, мафҳуми ахлоқ бо истилоҳи адаб, одоб, сурат ва сират низ ба таври ҳаммаъно истифода мешаванд.

Ё. Одинаев ахлоқро чунин шарҳ медиҳад: «Ахлоқ - маҷмуи меъёрҳо ва қоидаҳои муомила ва муносибати одамон дар оила ва муҳити иҷтимоӣ мебошад» [118, с.316].

Муҳаққиқон Ш. Бердиев ва Б. Шохмуродов таълимоти фалсафӣ дар бораи ахлоқро яке аз шохаҳои асосии фалсафаи амалӣ шуморида, онро «Таълимот дар бораи зиндагии дуруст ном мебаранд. Онҳо ахлоқро дар ду шакл тавсиф мекунанд:

1. Ҳамчун сифати шахсият-маҷмуи хислатҳои рафторӣ, мисли ростӣ, софдилӣ, поквичдонӣ;
2. Ҳамчун меъёри муносибатҳои иҷтимоӣ-низоми қоидаҳои ахлоқӣ, ки рафтори байни одамонро танзим мекунад» [33, с.9].

Истифодаи матнҳои адабӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ (синфҳои 1-4), хусусан ҳангоми таҳлил ва бардоштҳои маънавии хонандагон, воситаи муассирест барои парвариши зина ба зинаи ахлоқ ва одоби иҷтимоӣ. Таҷрибаи омӯзишӣ нишон медиҳад, ки хондан ва баҳси ҳикояҳои кӯдакона на танҳо малакаи фаҳм ва нутқи хонандагонро инкишоф медиҳад, балки муҳаббат ба одамон, эҳтироми калонсолон, меҳрубонӣ, некхоҳӣ, дӯст доштани Ватан ва масъулиятшиносиро низ таҳким мебахшад.

Тавассути омӯзиши фанни ЗТ хонандагон ба муҳимтарин мафҳумҳои тарбияи ахлоқӣ- башардӯстӣ ошно шуда, дар худ чунин сифатҳои АБ-ро рушд медиҳанд. Омӯзиши ЗТ асоси рушди тарбияи ахлоқии хурдсолон гардида, ба воситаи хонишу дарки ҳикояҳо, афсонаҳо, шеърӯ таронаҳо, чистонҳо, зарбулмасалу мақолҳо сифатҳои шахсӣ-иродавии ҳешро инкишоф медиҳанд. Хонандаи хурдсол тадричан ниёзҳо ва идеалҳои ахлоқиро дар худ ташаккул медиҳад ва худро бо образҳои намунавии рафтор ва шахсият муқоиса мекунад, ки ин ба таҳкими ирода ва пайравии ӯ ба чунин меъёрҳои идеалӣ мусоидат мекунад.

Омӯзиши адабиёт ба рушди эҳсосот, равандҳои маърифатӣ ва ташаккули шахсият таъсир мерасонад. Психологи маъруф Л.С. Виготский вазифаҳои адабиёти бачагонро чунин нишон додааст:

1. Тарбиявӣ–сифатҳои ахлоқӣ (меҳрубонӣ, ростқавлӣ, ҳамдардӣ), ҳисси вазифа ва адолатро инкишод медиҳад;
2. Эстетикӣ–завқ, ҳисси зебоӣ, ва дарки зебоии забонро инкишоф ва донишро ғанӣ мегардонад;
3. Когнитивӣ (маърифатӣ)–табиати инсон, табиат ва фарҳангро ошкор мекунад, маҳорату малакаҳоро инкишоф медиҳад.
4. Гуфтугӯӣ (муоширатӣ)–нутқро инкишоф дода, малакаҳои муоширатиро рушд медиҳад;
5. Миллӣ- мадания фарҳангӣ–ошноӣ бо анъанаҳои халқи худ.

Истифодаи имконпазир дар ЗТ иборат:

1. Рушди нутқ-тавассути истиораҳо, эпитетҳо ва муқоисаҳо захираи луғатро ғанӣ мегардонад;
2. Ташаккули малакаҳои барои монологӣ мувофиқ ва ифодаи муколама-инкишофи малакаҳои бадеӣ ва шифоҳӣ тавассути эҷодкорӣ, такрорӣ ва навиштани иншо;
3. Рушди арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстона тавассути образҳои қаҳрамон, кӯдакон ғафмидани ангеаҳои амал, ҳамдардӣ ва таҳлили некӣ бадиро меомӯзанд.
4. Мувоҳиса – суҳбат бо хонандагон ёрӣ мерасонад, ки дарси ахлоқиро ғафманд ва муносибати хешро ба амал ва ҳодисаҳо баён созанд.
5. Ҳамдардӣ – ҳамдардӣ бо қаҳрамонон қобилияти дарки ҳиссиёти дигаронро инкишоф медиҳад;

Истифода бо усулҳо:

1. Хондан ва мувоҳиса – таҳлили матн, муҳокимаҳо дар бораи қаҳрамонҳо, эҳсосот, амалҳо ва интиҳоби яке аз меъёрҳои ахлоқӣ;
2. Вазифаҳои эҷодӣ – нақшофарӣ, тасвири персонажҳо, навиштани нома ба қаҳрамонҳо, навиштани иншо;
3. Таҳлили муқоисавӣ: Муқоисаи аломатҳо, вазъиятҳо ва амалҳо бо таҷрибаи шахсӣ;
4. Кор бо воситаҳои забоншиносӣ–муайян кардани калимаҳои маҷозӣ, маъно ва нақши онҳо дар матн [50, с. 282].

Бояд қайд кард, ки АББ воситаи ҷудонашавандаи инкишофи ҳамаҷонибаи кӯдак мебошад, ки дар он тарбияи забонӣ ва ахлоқӣ бо ҳам зич алоқаманд аст.

Ҳангоми тарбияи арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстии шахсияти кӯдак риояи принципҳои тарбия муҳим мебошад. Системаи принципҳои тарбияи башардӯстӣ, ки дар асоси назарияи ғаъолияти бонизом ташаккул ёфтааст, чунин унсурҳоро дар бар мегирад:

1. Принципи ғаъолият. Ин принцип бар он далолат мекунад, ки ташаккули арзишҳои умумифарҳангӣ танҳо дар ҷараёни ғаъолияти мустақими ҳуди хонанда самаранок ба амал меояд.

2. Принципи муттасилӣ. Мафҳуми муттасилӣ ба пайвастагии бефосила байни ҳамаи зинаҳо ва марҳилаҳои раванди таълиму тарбия ишора мекунад, ки бе он инкишофи шахсият ягонагӣ ва пайдарҳамиро аз даст медиҳад.

3. Принципи ягонагӣ. Тибқи ин принцип, ташаккули арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстии хонандагон набояд ҷузъӣ ё пароканда сурат гирад ва онҳо бояд ҳамчун маҷмуи ягона ва ҳамгиро инкишоф дода шаванд.

4. Принципи бароҳатии равонӣ. Ин принцип ба бартарафсозии ҳар гуна омилҳои музтарибкунанда дар раванди таълиму тарбия равона шуда, фазои дӯстӣ ва ҳамкорию дар коллектив таъмин менамояд. Он ба муносибати эҳтиромона ба шахсият ва фардияти ҳар як кӯдак таъя мекунад.

5. Принципи гуногунрангӣ. Бар асоси ин принцип, дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстӣ аз методҳои гуногун ва шаклҳои таъсиррасонӣ истифода бурда шавад. Ҳамзамон, ба кӯдак имкони интихоб кардани роҳи мувофиқи тарбиявӣ дода мешавад.

6. Принципи эҷодкорӣ. Ин принцип мутамаккил ба он аст, ки раванди таълиму тарбия ба таркиб, рушди қобилиятҳои эҷодӣ ва ташаббускории кӯдак равона карда шавад, то ки ӯ тавонад имкониятҳои дохилии худро ба таври пурра истифода барад.

Арзишҳои ахлоқие, ки дар шуури кӯдак тадриҷан ҷой мегиранд, ҳамчун пояи танзими рафтор баромад намуда, дар ташаккули шахсияти дорои масъулият, қобилияти ҳамдардӣ ва руҳи инсонпарварона нақши муҳим мебозанд. Ин навъи рафтори ахлоқӣ аз муттаҳидшавии меъёрҳои ахлоқӣ, тарбия, дониш ва муҳити иҷтимоӣ шакл мегирад ва раванди инкишофи он одатан дар ду самти асосӣ пеш меравад:

1) Ташкили фазои иҷтимоӣ тарбиявӣ, ки барои фаъолияти солими кӯдак мусоид буда, арзишҳои инсонӣ ва руҳияи башардӯстиро таълиму таъбад ва таъбад мебаҳшад;

2) Табдил ёфтани арзишҳои ахлоқӣ ба одатҳои устувори рафтор, ки дар амалҳои ҳаррӯзаи кӯдак таҷассум ёфта, ба шаклгирии рафтори худидорашаванда оварда мерасонад.

Арзишҳои инсонӣ, инсонгароӣ ва руҳияи инсондӯстӣ унсурҳои марказии фарҳанги ахлоқии шахсиятро ташкил медиҳанд. Ин арзишҳо дар ташаккули ҷаҳонбинии кӯдак, тарзи муносибати ӯ бо атрофиён ва қобилияти арзёбии ҳолатҳои иҷтимоӣ аз дидгоҳи башардӯстона нақши меҳварӣ мебозанд.

Хулосаи боби якум

Ҳамин тариқ, таҳлили адабиёти марбут ба мавзӯи нишон дод, ки дар педагогикаи муосир, махсусан дар методикаи таҳсилоти ибтидоӣ, масъалаи ворид кардани ғояҳои воқеии башардӯстӣ ба раванди таълим ҳанӯз ҳам то охир ҳалли илмӣ наёфтааст. Дар айни замон, таҳқиқи назариявии мероси олимони зикргардида нишон медиҳад, ки тарҳи модели ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бачагона ҳамчун намунаи системаи раванди педагогӣ таҳия ва баррасӣ мегардад.

Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки яке аз воситаҳои муассири ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар кӯдакони синни хурдсол истифодаи матнҳои адабиёти бачагона мебошад. Хусусан, анвои гуногуни фолклор ва адабиёти писандида, аз қабилӣ ҳикояҳои кӯтоҳу муфассал, насри пандомӯз, сурудҳои мардумӣ, афсонаву ривоятҳо, муаммоҳо, зарбулмасалу мақол, латифа, достон ва романҳои анъанавӣ дар худ нақши бузурги арзишӣ ахлоқии тоҷиконро таҷассум мекунанд. Ин намунаҳои шифоӣ ва ҳаттии фарҳангӣ ҳамчун сарчашмаи пурмаънои тарбия хизмат намуда, ба хонанда имкон медиҳанд, ки ормонҳои миллӣ, зебоишиносӣ, ҳақпарастӣ, каромат, адолат ва эҳсоси инсондӯстӣ худшиносиро аз роҳи таҷрибаи бадеӣ дарк ва эҳсос намояд.

Қалби хонандагон ба адабиёти бачагона имкон медиҳад, ки тамоми рангомезиҳои зиндагӣ, эҳсосоти инсонӣ, лаззату шодӣ, мақдлубият ва пирузихоро дар зеҳн ва ҳаёли худ дубора эҳсос намояд. Ин таҷрибаҳо дар кӯдак заминаи шаклгирии арзишҳои инсонӣ, ба монанди неқбинӣ, ҳамдардӣ, меҳрубонӣ, ростӣ, масъулиятшиносӣ ва ҳассосияти иҷтимоӣ мегардад.

Бо вуҷуди аҳаммияти бузурги адабиёти бачагона, дар амал на нақши он дар ташаккули арзишҳои башардӯстӣ ва на роҳҳои методи истифодаи он дар

дарсҳои ибтидоӣ ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд. Ин ҳолат яке аз мушкилоти ҷиддии низоми таълим ва тарбияи муосири кишварро ташкил медиҳад.

Моҳият, мазмун ва сохтори арзишҳо, раванди ташаккул, муносибати арзишмандона ба таълим, инчунин асосҳои таҳсилу тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ дар ин боб муфассал тавсиф гардиданд.

Таҳлили вазъи воқеӣ нишон дод, ки инсонпарвар будани раванди таълим ҳамчун ҳадафи марказии ислоҳоти соҳаи маориф эътироф мешавад.

Дар натиҷаи баррасии маводи таҳқиқӣ метавон ба хулоса омад, ки поя ва руҳияи асосии таълимоти инсонпарваронаи адибону маорифпарварони тоҷик бар эҳтироми инсон, адолати иҷтимоӣ, баробарҳуқуқӣ дар муошират, некхоҳӣ, шаъну шарафи шахс ва меҳнатдӯстӣ бунёд ёфтааст. Ин арзишҳо, агар дар ҷараёни таълим бо матнҳои бадеии дорои ғояҳои башардӯстона пайваста истифода шаванд, ба ташаккули зеҳни ахлоқии хонанда, парвариши худшиносӣ ва масъулиятшиносии ӯ мусоидат менамоянд. Ҳамин омилҳо дар маҷмӯъ ба тарбия ва камолоти шахсияти дорои ахлоқи ҳамида, ҷаҳонбинии солим ва рафтори инсонпарварона замина мегузоранд.

Таҷрибаи омӯзишӣ нишон медиҳад, ки хондан ва баҳси ҳикояҳои бачагона на танҳо малакаи фаҳм ва нутқи хонандагонро инкишоф медиҳад, балки муҳаббат ба одамон, эҳтироми калонсолон, меҳрубонӣ, некхоҳӣ, дӯст доштани Ватан ва масъулиятшиносиро низ таҳким мебахшад.

Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ маҷмӯи сифатҳо, қобилиятҳо ва муносибатҳои иҷтимоии шахсро дарбар мегиранд, ки дар фаъолияти ӯ бо эҳсоси масъулият, эҳтиром ба ҳуқуқи инсон, ҳифзи муҳити зист, начибкорӣ ва ҳамдардӣ зоҳир мешаванд. Ин арзишҳо ба кӯдак имкон медиҳанд, ки дар ҳолатҳои мураккаб ва бӯҳронӣ рафтори дуруст нишон диҳад ва ба беҳбудии ҷомеа саҳм гузорад. Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ босамар аз давраи томактабӣ ва зинаи ибтидоии таҳсилот оғоз меёбад, зеро дар ҳамин давра пояҳои асосии ахлоқи шахсият гузошта мешаванд.

БОБИ ДУЮМ. ХУСУСИЯТҲОИ МЕТОДИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ-БАШАРДӢСТӢИ ХОНАНДАГОНӢ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ТАВАССУТИ АДАБИӢТИ БАЧАГОНА ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

2.1. Роҳҳо, усулҳо ва воситаҳои методии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар таълими забони тоҷикӣ.

Имкониятҳои беҳтарини ворид намудани роҳу воситаҳои афзалиятноке, ки ба раванди ташаккулу инкишофи шахсияти воқеан инсондӯст ва комил мусоидат мекунанд, дар низоми таҳсилот ва тарбияи башардӯстии насли наврас мавриди баррасӣ қарор дода шуданд.

Пажӯҳишҳо заминаи методологиро барои баланд бардоштани самаранокии раванди таълиму тарбия фароҳам оварда, дар ташаккули назария ва концепсияи инсонмехвари маориф нақши калидӣ бозидаанд.

Асарҳои илмӣ-методии мутафаккирони гузашта ва муосир ҳамчун сарчашмаи боварибахш хизмат менамояд.

Манбаъҳои илмие, ки ҷанбаҳои назариявӣю методии мавзуи таҳқиқро фарогирифта, робитаҳои устувори байни фаъолияти таълимии субъектҳои раванди омӯзиш ва натиҷаҳои бадастомадаро шарҳ медиҳанд. Ин манбаъҳо хусусиятҳои хоси робитаҳои иҷтимоӣ ва педагогиро дар раванди таълим ба таври муфассал таҳлил намуда, шабоҳат ва фарқияти ҳодисаҳои табиӣю иҷтимоӣ ва педагогиро нишон медиҳанд, инчунин дараҷаи таъсирбахшии онҳо дар шартҳои гуногуни таълимиро баҳогузорӣ мекунанд. Дар маҷмӯъ, ин манбаъҳо ба муайянсозии асосҳои назариявӣ ва қонуниятҳои татбиқи ААБ дар раванди таълиму тарбияи хонандагони синни хурдсол мусоидат менамояд.

Замина ва таҳкурсии методии татбиқи дастурҳои педагогӣ оид ба тарбияи ААБ-и хонандагони хурдсолро асарҳои олимони соҳаҳои педагогика ва психология ташкил медиҳанд. Ин муҳаққиқон ба тавсеаи илмии арзишҳои асосии инсонгарой, ворид намудани меъёрҳои муносибатҳои неки инсонӣ ба таҷрибаи таълим, ташкили муносибатҳои созандаи иҷтимоӣ ва муайянсозии

роҳҳои рушди ҳаёти хушбахтонаи инсон ва ҷомеаи муосир сахми назаррас гузоштаанд.

Ин манбаъҳои илмӣ ҷанбаҳои гуногуни ҳамкорӣ ва муносибатҳои инсонӣ дар ҷаҳони муосирро, ки ба муҳити шахсии фард ва ҷомеае, ки ӯ дар он зиндагӣ мекунад, иртиботи мустақим ё ғайримустақимдоранд, таҷассум менамоянд. Олимон моҳият, самт ва хусусиятҳои татбиқи арзишҳои умумибашарию дар шароити иҷтимоӣ-педагогии муосирро шарҳ дода, равандҳои ташаккули тафаккури инсонпарварона ва эҳтиёҷоти маънавии шахсро бо асосҳои илмӣ тавзеҳ медиҳанд.

Муҳаққиқон воқеияти иҷтимоӣ-педагогии замони муосирро дар партави нишонаҳои методологӣ ва меъёрҳои тарбияи инсонгароёна таҳлил карда, зарурати таҳкими арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро дар ҳамаи сатҳҳои низоми таҳсилот бо далелҳои илмӣ асоснок месозанд.

Истифодаи таҳқиқотҳои олимони педагог ва равоншинос, аз ҷумла, Н.Е. Щуркова «Алифбои тарбияи ахлоқӣ» таҳти таҳрири И.А. Каирова ва О.С. Богданова, В.А. Сластенин, В.И. Максакова, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, Ҷ. Икромов ва дигарон барои мо зарур доништа шуд. Зеро маҳз ин муаллифони равандҳои таълиму тарбияро дар заминаи омӯзиши синфҳои ибтидоӣ ва самти ташаккули муносибатҳои воқеан инсонпарварона, нигоҳдории муҳити ахлоқии солим, роҳҳои таъсирноки инкишофи арзишҳои муҳимми инсонӣ бо таҳлил ва асоснокии илмӣ баён намудаанд.

Бояд қайд кард, ки фанни забони тоҷикӣ фанни асоси ва калидии низоми таълим ба ҳисоб меравад. Ба қавли К.Д. Ушинский «Забони тоҷикӣ фанни марказӣ буда, оғози тамоми фанҳои дигарро ташкил медиҳад. Он дар раванди таълим ба инсон «насимии шодоб» мебахшад ва барои рушди фикрронии мустақил ва тафаккури мантиқӣ замина фароҳам меорад. Дар муассисаҳои таълимӣ омӯзиши забони тоҷикӣ мувофиқӣ мақсади дарс ба роҳ монда мешавад, ки он ба ташаккули андешаи солим, қобилияти зеҳнӣ, ва рушди тафаккури хонандагон мусоидат менамояд. Ҳамзамон, дар раванди омӯзиш

муҳаббат ба шогирдон, эҳтиром ба забон, адабиёт ва тамаддуни миллӣ ташаккул меёбад» [156 с.5].

Педагоги маъруфи тоҷик М. Лутфуллоев дар «Азизномаи лутф» қайд мекунад, ки «Забони тоҷикии мо, ки худ ширину гуворост, муҳити тоза, оромию осудагиро мепарварад. Лаҳни форамо гӯши шунавою тоза, муҳити гуворо мебояд; ҳам гӯянда ва ҳам шунавандаи ин забон одамони поку покиза, оӣ аз ҳар гуна фиску фучур бошанд» [92, с.11].

Зикр кардан ба маврид аст, ки тавассути омӯзиши ЗТ хонандагон муносибати самимии инсониро дар якҷоягӣ бо коллектив меомӯзанд ва мавзӯҳое, ки хусусияти инсонпарварона доранд, дар ташаккули сифатҳои онҳо замина мегузоранд.

Дар омӯзиш боз манбаъҳои илмӣ дигар, ки ба таҳия ва татбиқи дурнамои башардӯстии таҳсилот бахшида шудаанд, дар онҳо масъалаи истифодаи шаклҳои таълиме, ки ба инкишофи шахсияти хонандагонӣ хурдсол равона шудаанд, мавриди баррасӣ қарор мегирад. Ин сарчашмаҳо нишон медиҳанд, ки башардӯстӣ муносибатҳои байниҳамдигарии хонандагон яке аз меъёрҳои асосии рушди таҳсилоти муосир ба шумор меравад.

Хусусан, чунин манбаъҳо, монанди «Масъалаҳои муҳими раванди муосири таълиму тарбияи мактабӣ» ва «Идоракунии низомии тарбиявии мактаб: мушкилот ва роҳҳои ҳалли он» равандҳои тарбиявиро дар заминаи инсонгароӣ таҳсилот баррасӣ намуда, чараҳои тарбияро аз дидгоҳи башардӯстии таълим шарҳ ва асоснок мекунанд. Ин манбаъҳо ба таҳияи шаклҳо ва технологияҳои нави таълимӣ, мутобиксозии технологияҳои классикии педагогӣ ба талаботи инсонпарваронаи замони муосир, инчунин беҳсозии механизмҳои ҳамкорӣ дар раванди таълиму тарбия ихтисос ёфтаанд. Онҳо роҳҳои самараноки ворид намудани имкониятҳои шаклҳои классикии таълимро ба технологияҳои нав пешниҳод намуда, камбудихоро ошкор ва роҳҳои такмилёбии онҳоро нишон медиҳанд.

Дар ин маъхазҳо хонанда ҳамчун субъекти марказии раванди таълиму тарбия муаррифӣ гардида, башардӯстии муносибатҳои байнишахсии ХСИ яке аз самтҳои асосӣ ва ҳадафҳои меҳвари низоми таҳсилот маънидод мешавад.

Афкори сершуморе, ки дар ин самт ба нашр расидаанд, масъалаҳои муҳим, аз ҷумла, таҷрибаи омузгорони мактаби ибтидоӣ дар ташаккули шахсияти башардӯст, ҷамъиятдӯст, хайрхоҳ ва дорои ҷаҳонбинии инсонпарваронаро мавриди таҳлил ва баҳогузорӣ қарор додаанд.

Таҳлил ва омӯзиши ин сарчашмаҳо ба мо имконият дод, ки модели илмӣ-амалии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро дар хонандагони хурдсол таҳия намуда, онро дар рафти озмоиши педагогӣ мавриди истифода қарор диҳем ва дурустиву қобили татбиқ будани онро тасдиқ намоем.

Қисме аз сарчашмаҳои истифодашуда дастурҳои марбут ба методологияи таҳқиқотиро дар бар мегирифтанд, ки аз ҷиҳати илмӣ меъёрҳои арзёбӣ ва ташҳиси дараҷаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро ҳам дар хонандагони хурдсол ва ҳам дар омузгорон ва дигар субъектҳои раванди педагогӣ асоснок менамуданд. Дар миёни ин сарчашмаҳо, асосан, он манбаъҳои илмӣ-таҳқиқотие мавриди омӯзиш қарор дода шуданд, ки масъалаҳоро аз дидгоҳи таърихӣ-педагогӣ баррасӣ мекунанд. Онҳо мазмунан рӯйдодҳо ва шароити таърихро, ки аҳаммияти иҷтимоӣ-педагогӣ доранд ва дар гузаштаҳои дур ё наздик ба вуқӯъ омадаанд, инчунин равандҳои дар замони муосир амалкунандаро инъикос менамоянд. Аз ҷумла, ин гурӯҳ тавсифномаи осори назариявии педагогони гузашта таҳлили тахассусии таҷрибаи ғании таълимӣ-тарбиявии ҷомеаи байналмилалӣ ва таҷрибаи ватаниро дар бар мегирад.

Бояд таъкид намуд, ки дар миёни адабиёти истифодашуда нуқтаҳои назар ва таҳқиқоти олимони варзидаи тоҷик, аз қабили Ҷонн Бобокалонова, Саидрахмон Саидов, Неъматҷон Файзуллоев ва Муҳаммадсалим Тағоев, М. Файзуллоева ва дигарон аҳаммияти хосса доранд. Таҳқиқотҳои онҳо, ки ба таърихи инкишоф, хусусиятҳои жанрӣ ва механизмҳои истифодаи адабиёти бадеӣ дар таълиму тарбияи кӯдакону наврасон бахшида шудаанд, барои

амиқтар фаҳмидани роҳҳои воридсозии арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ба муҳити таълимӣ заминаи муайян ва бозғатимод фароҳам оварданд.

Муҳаққиқон И.Х. Каримова ва Ф.Б. Мирзоева дар таҳқиқотҳои ҳеш асоси методологии мафҳуми арзишҳои башардӯстона, омилҳои ташаккули онҳо ва роҳҳои истифодаи мақсадноки ин арзишҳо дар амалиёти таълимӣ таҳқиқотҳои муҳаққиқон равшан ва илмӣ асоснок менамоянд.

Ҳамзамон, андешаҳои олимони М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, Н. Файзуллоев., А. Нурзода, У. Зубайдов, Б. Раҳимов, С. Саидов ва дигарон, ки ба масъалаҳои рушд ва тақмили тафаккури маънавияи ахлоқии хонандагон, нақши адабиёти бадеӣ дар ташаккули сифатҳои инсонӣ ва таъсири омилҳои иҷтимоӣ-педагогӣ дахл доранд, дар раванди таҳлил ва ҳалли масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ нақши муҳим бозиданд. Маҳз дар асоси ин андешаҳо имконият пайдо гардид, ки гиреҳи мушкilotи ба миёномадаро дар чараёни таҳқиқот бо далелҳои илмӣ кушоем ва роҳи дурусти иҷрои ҳадафҳои таҳқиқотро муайян созем.

Таҳқиқи маҷмуи манбаъҳои илмӣ ва методие, ки ба омӯзиши раванди ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ҳамчун заминаи муҳимми рушди шахсияти инсондӯст равона шудаанд, нишон медиҳад, ки сарчашмаҳои новобаста аз он ки барномавӣ, ҳуқуқӣ-меъёрӣ, концептуалӣ, назариявӣю методӣ, таҷрибаи инноватсионии педагогҳои пешқадам, ё натиҷаи корҳои илмӣ чун диссертатсия, монография ва маҷмуи мақолаҳои муҳаққиқон бошанд, дар мавқеи муштарак қарор доранд. Мундариҷаи онҳо гувоҳ аст, ки дар фазои тағйирёбандаи сиёсӣю иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷомеа зарурати тақмили ҳадафҳои башардӯстона дар низомии маориф, инчунин инсонмехвар гардондани муносибатҳои иҷтимоиву таълимӣ, беш аз пеш афзалияти амалии худиро нишон медиҳад.

Инсонпарварона сохтани мазмун ва равандҳои таълим ҳамчун самти афзалиятноки ислоҳоти низомии маориф шинохта шудааст.

Дар айни замон, ғояи инсонпарварӣ дар нақшаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба солҳои қаблӣ хеле бештар роҳ ёфта, ба сифати ҷузъи

чудонашавандаи раванди таълим ва тарбия ҷойгоҳ пайдо кардааст. Ин раванд на танҳо ҳадафҳои стратегии маорифро инъикос менамояд, балки ба ташаккули шахсияти дорои арзишҳои устувори ахлоқӣ-башардӯстӣ, ҳудогоҳӣ, эҳтироми инсон ва масъулияти иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз зумраи кишварҳост, ки «Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак»-ро қабул ва имзо намудааст ва аз ин рӯ вазифадор мебошад, ки риоя ва ҳифзи тамоми ҳуқуқҳои дар Конвенсия зикршуда ҳам барои калонсолон ва ҳам барои кӯдакон таъмин карда шаванд.

Президенти кишварамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо таъкид намудаанд: «Тарбияи насли наврас бояд ба он равона гардад, ки онҳо шахсони соҳибмаърифат, ватандӯст ва дорои ахлоқӣ баланд бошанд» [206].

Дар солҳои истиқлолияти давлатӣ ислоҳот ва дигаргунсозии демократӣ дар тамоми сохторҳои низоми маориф ба он оварда расонид, ки ҷорӣ намудани муносибатҳои инсонпарварона дар муҳити таълим ба талаботи вақт табдил ёфта, татбиқи он амри ноғузир ва ҳатмӣ гардид.

Чи хеле ки қайд кардем, баъзе паҳлуҳои арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути АБ (адабиёти бачагона) то ҳол ба таври кофӣ омӯхта ва таҳлилу коркард нашудааст.

Махсусан, маҳорати фаъолияти мустақилонаи хонандагони синфҳои ибтидоӣ, аз ҷумла, ташкили хониши асарҳои бадеии кӯдакона бо мазмунҳои башардӯстона, ки хислатҳои неки инсонӣ, мисли меҳрубонӣ, росткорӣ, эҳтиром, ҳамдарди ро тарқиб мекунанд ва хислатҳои манфиро носазоро мазаммат менамоянд, то ҳол дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони хурдсол бо дақиқӣ ва равшании илмӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор нагирифтааст.

Албатта, мақсади мо ин нест, ки гӯё дар ин самт ҳеҷ кор сурат нагирифта бошад. Адабиёти ғановати баланди классикӣ ва муосири тоҷик саршор аз ғояҳои инсондӯстона аст ва мутахассисону муҳаққиқони миллӣ зимни таҳқиқоти худ ба таври ҷузъӣ ба нақшу мақоми он баҳо додаанд. Ин таҳқиқоти амиқ, таҳияи моделҳои илмӣ-методӣ ва ҷустуҷӯи роҳҳои муассири ворид

кардани адабиёти бадеӣ ба раванди тарбия ва омӯзиши хонандагони хурдсолро боз ҳам ошкортар менамояд.

Бинобар ин, ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар масъалаи самтҳои инсонпарварона кардани таҳсилоти ибтидоӣ то ҳол ақидаи дақиқу ягона ва методологии мушаххас ташаққул наёфтааст. Мафҳуми «башардӯстӣ» бештар дар доираи муносибатҳои байни инсонҳо шарҳ дода мешавад, дар ҳоле ки талаботи давраи замони воқеиятҳои васеътар ва амиқтарро тақозо мекунад. Чомеа ва инсон имрӯз ба рафторҳои нӣздоранд, ки на танҳо ба муносибати нек бо одамон, балки ба эҳтиёт ва ҳифзи табиат, дарки моҳияти аслии инсондӯстӣ, баҳо додани нақши меҳнати эҷодкорона дар тарбияи шахсият ва масъулияти умумиинсонӣ нисбат ба ҳаёти рӯйи замин равона шудаанд.

Инсонпарварӣ ва инсондӯстӣ мафҳумҳои мебошанд, ки ҳам табиати зинда ва ҳам ҷаҳони ғайризиндари фаро гирифта, дар маркази онҳо инсон ҳамчун мавҷуди хирадманд қарор дорад. Инсон вазифадор аст, на танҳо дар бораи манфиати худ ё гурӯҳи иҷтимоии худ, балки дар бораи муътадил нигоҳ доштани ҳаёт дар кураи Замин, ҳифзи муҳити зист, муносибати оқилона ба мавҷудоти дигар ва пос доштани арзишҳои иҷтимоӣ ғамхорӣ кунад. Танҳо дар ин сурат инсон метавонад сазовори унвони баланди масъулияти «Инсон» ягона мавҷуди доройи шуур, хирад ва вичдон бошад.

Боиси қаноатмандист, ки дар солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон китобҳои зиёди кӯдакона ба забони ноби тоҷикӣ, бо ороиши зебо, мазмунҳои баланди тарбиявӣ ва ба талаботи замони мувофиқ ба нашр расида истодаанд. Илова бар ин, афзоиши тарҷумаҳо аз адабиёти кӯдаконаи халқҳои ҷаҳон ба забони тоҷикӣ фазаи маърифатии кӯдаконро ғанӣ гардонда, имкони шиносоии хонандагони синни хурд бо ғуноғунрангии ҷаҳонбинии фарҳангҳои дигарро дар онҳо хеле васеъ менамояд.

Бо вучуди ин, агар ба умқи мафҳуми инсонпарварӣ амиқтар назар афканем, мебинем, ки як қатор ҷузъиёту паҳлуҳои муҳиме вучуд доранд, ки то ҳол аз ҷониби назариячиёни соҳа пурра таҳқиқ нашудаанд. Ҳарчанд ин мафҳум дар адабиёти бадеии тоҷик густурда таҷассум ёфтааст, аммо аз мавқеи педагогӣ ва

равоншиносӣ тарзи истифодаи он бо мақсади ташаккули шахсияти муосир, созанда ва мутобиқ ба талаботи ҷомеаи имрӯз дар сатҳи зарурӣ арзёбӣ нашудааст.

Гарчанде дар Консепсияи миллии тарбия ва таҳсилот ба ин масъала ишораҳои муфасссал карда шудааст. Ин вазъ нишон медиҳад, ки барои ба роҳ мондани раванди устувори тарбияи башардӯстӣ тавассути адабиёти бадеӣ зарурати ҷиддии таҳияи дастурҳои методии нав, барномаҳои таълимии таҷдидшуда ва роҳҳои самаранокӣ амалисозии хониши тарбиявӣ дар синфҳои ибтидоӣ ба миён омадааст.

Бояд қайд кард, ки дар чараёни омӯзиши ЗТ-ии синфҳои ибтидоӣ пеш аз ҳама, чараёни таълимию тарбиявии забон ва қонуниятҳои алоқамандии онҳоро муайян кардан лозим аст.

М. Лутфуллоев дар китоби Осор 4. «Асосҳои таълими ибтидоии забони тоҷикӣ» чараёни таълимию тарбиявии забонро дар асоси се вазифаи асосӣ пешниҳод кардааст:

- 1) Вазифа ва мазмуни таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ (чиро омӯзонидан лозим?);
- 2) Принцип, метод ва тарзҳои таълим (чӣ тавр омӯзонидан лозим?);
- 3) Шартҳои мувофиқтару самараноктарӣ аз нуқтаи назари илмӣ асоснок кардашудаи таълим (чаро он тавр не, ин тавр омӯзонидан лозим?) [93, с 9].

Методикаи омӯзиши забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ на танҳо вазифаҳои грамматикӣ имло, азхудкунии дониш, инкишофи нутқ, машқи хат ва инчунин роҳҳои тарбияи ахлоқӣ- башардӯстиро дар ҳонандагон низ меомӯзонад [95, с. 9].

Ҳамчунин, педагогӣ маъруф М. Лутфуллоев методикаи таълими забони тоҷикиро, ки он дорои усулҳои илмӣ- таҳқиқотӣ мебошад, чунин муайян намудааст:

1. «Омӯхтан ва ҷамъбасти намудани таҷрибаи пешқадами муаллимон (мушоҳидаи фаъолияти педагогии муаллим дар дарс ва берун аз дарс аз он суҳбат, омӯхтани ҳуҷҷатҳои мактаб, таҳлил, ҷамъбасти).

2. Омӯхтани фаъолиятҳои таълимии хонандагон (мушоҳида бурдан дар дарс: сухбатҳои фардӣ ва гурӯҳӣ бо бачаҳо, гузарондани корҳои гуногуни хатии пешакӣ, санҷишӣ, мушоҳидаи нутқи гуфтор ва фаъолияти эҷодии талабаҳо, истифодаи саволномаҳо, сабти овоз, тестҳо ва ғайра.

3. Таълим ва таҷрибаҳои махсусе, ки барои санҷиши системаи муайяни методӣ ташкил карда мешавад (доир ба таълими ягон мавзӯ, фасл ва ё тамоми мавзӯҳо).

4. Ташкили озмоиш ё таҳқиқоте, ки мақсадаш муайян намудани самаранокии ин ё он метод, тарз, шакли таълим ё воситаи таълим мебошад.

5. Омӯхтан ва таҳлил намудани мероси пешқадами педагогҳо-методистони гузашта ва муосир» [95 с. 9].

Ҳар як омӯзгор саъи менамояд, ки роҳи усулҳои гуногуни таълимиро интихоб намояд, то ки шогирдаш дар ҳалли масъалҳои марбути таълим ҳудаш мустақилона амал намояд. Аз ин лиҳоз, дар омӯзиши ЗТ истифода аз методҳо ба фаъолияти мустақилонаи амалӣ омода намудани хонандагон мебошад. Барои ҳар як омӯзгор лозим меояд, ки навҳои гуногуни дарсҳоро бояд донанд ва ҳар як дарсро ба нақша дарорад. Дар асоси банақшагирии дарс ба омӯзгор имкон медиҳад, ки дар чараёни дарс кадом методҳоро ба кор мебарад ва дар раванди он ҳелҳои гуногуни матнҳо, ҳикояҳо, талаботи машқҳоро ба назар мегирад.

Яке аз муҳимтарин ҷанбаҳои таъмин намудани таълими самарабахши забон барои хонандагони синни хурди мактабӣ наздик кардани маводи таълимӣ ба муҳити ҷаҳонбинии кӯдак ва ҷолибу шавқовар сохтани он бо роҳҳои гуногун мебошад. Дар интиҳоби матнҳо ва мавзӯҳои маводи таълимии ЗТ хусусиятҳои синнусолии бачагони хурдсолро ба назар мегирем.

Дар омӯзиш мавзӯҳоеро интихоб мекунем, ки моҳияти тарбиявӣ ахлоқӣ дошта, дар он хастаҳои хонандагон мушоҳида нагардад. Ҳосил кардани дониш, маҳорату малака дар дарсҳои грамматикӣ, имлоӣ ва мустақамкунӣ сурат мегирад, ки омӯзгор тавассути дарси ЗТ илова бо супоришҳои машқҳои китоби дарсӣ ва дигар корҳои хаттӣ шифоҳӣ ва унсурҳои такрорӣ ба роҳ менамояд. Масалан, ёфтани ҳиссаҳои нутқ (исм, сифат,

феъл), тартиб додани ҷумлаҳо, навиштани ЭССЕ, ба сутунчаҳо ҷудо кардани калимаҳо, луғат ва ғайра. Иҷроиши ҳар машқ тарзҳои гуногун дорад, аз ин рӯ мазмуни дарс рангоранг ва шавқовар мегузарад.

Забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ, ба қавли К.Д. Ушинский, «фанни марказист. Вай оғози ҳамаи фанҳо буда ҳамчун гулзори ҳамешабахор нахат ва таровати тозае мебахшад. Забони тоҷикиро дар мактаб омӯзгори дуруст ва мувофиқи мақсад дарс медиҳад, ки :

- фикри солим, зеҳни мунаввар, тафаккури миллий дошта бошад;
- миллат, ватан, забон, адабиёт, таърих ва шогирдони худро дӯст дорад;
- ба арзишҳои миллий арҷ гузорад;
- эҷодкору фидокор бошад;
- нисбат ба заҳмати худ ва шогирдон дилсӯзона муносибат намояд» [93,с.155]

Дарс сохтори гуногун дорад ва мақсади он аз мазмуни мавод баррасӣ мегардад. Бинобар ин, омӯзгор мебояд дар ҳар лаҳзаи дарс машқҳои мувофиқро ба роҳ монад. Моҳияти ин равиш чунин аст, ки матнҳо, шеърҳо ва парчаҳои бадеӣ дар китоби дарсӣ ба тавре интихоб ва тарҳрезӣ мешаванд, ки хонанда дар ҷараёни хондан, таҳлил ва иҷрои вазифаҳо тарбияи ахлоқӣ, арзишҳои инсонӣ, меҳру муҳаббат, масъулиятшиносӣ, эҳтироми калонсолон, дӯст доштани табиат ва Ватанро тадриҷан аз худ намояд.

Дар асоси модели таҳиянамуда мо якчанд намунаҳои машғулиятҳои таълимии синфҳои ибтидоӣ дар заминаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ башардӯстӣ дар дарсҳои ЗТ нишон додем.

Тарҳи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагона дар таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ дар ҷадвал нишон дода шудааст.

Ҷадвали № 3.

Мақсад	Мазмун	Метод	Фан	Синф	Шакл	Натиҷа
Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ	Ҳикояи «Ёрии дӯст»	Хониши матн, муҳокима, Саволу ҷавоб,	Забони тоҷикӣ	1	Кори гуруҳӣ, муҳокима дар гуруҳҳо,	Инкишофи нутқ, неқӣ ва ёрӣ, қабули қоидаҳои ибтидоӣ

		навишти иншои ЭССЕ.			мукоиса	
Инкишофи сифатҳои ахлоқӣ, инсондӯстӣ, ҳамдардӣ, дилсӯзӣ, дӯстӣ	«Мусич ва рӯбоҳ»	Хониши матн, саволу ҷавоб, усули Кластер	Забони тоҷикӣ	1	Иҷрои машқ, пур кардани сутунчаҳ навиштани се ҷумла.	Рушди фикрронӣ, инкишофи нутқ, луғатомӯзӣ ва инкишофи тарбияи ахлоқӣ- башардӯстӣ
Инкишофи тарбияи ахлоқӣ- башардӯстӣ, сифатҳои неқӣ, дӯстӣ, ёрӣ.	«Дар одоби нарма будан»	Саволу ҷавоб, таҳлили шеър, кори ду нафара ва гурӯҳӣ	Забони тоҷикӣ	2	Муайян кардани шакли дурусти калимаҳо и ахлоқӣ- башардӯс тӣ	инкишофи нутқ, тарзи дурсти имлои калимаҳо, рушди одоби гуфтор рафтор, қобилияти муоширати дуруст.
Фарқгузорӣ байни муомилаи неқ ва бад, ташаққул додани сифатҳои меҳнатдӯстӣ, та тбиқи риояи қоидаҳои ахлоқӣ- муоширатӣ дар ҳаёт.	Матни «Хислатҳои хуби инсонӣ»	Усули «Ҷарҳи андешаҳо», Хониши матн, сохтани ҷумлаҳо.	Забони тоҷикӣ	2	Калимаҳо и ахлоқӣ – башардӯс тиро ҷудо кардан, сохтани ҷумлаҳо бо калимаҳо и «хунари, меҳнат, неқӣ, дӯстӣ»	Ошноӣ бо имлои калимаҳо, рушди одоби гуфтор бо лутфу марҳамат, рафтори намунавӣ.
Риояи қоидаҳои ахлоқӣ дар муоширати байниҳамдигар ӣ, ташаққули сифатҳои ҳамдардӣ, мушфиқу меҳрубонӣ, инсондӯстӣ.	«Дар бораи дӯстию душманӣ»	Хонаши матн, кор бо луғат, сохтани ҷумла, кор бо усули «Рӯзнома»	Забони тоҷикӣ	2	Кори гурӯҳӣ, ошноӣ бо калимаҳо и башардӯс тӣ ҷумлаҳо оро ба қисмҳои ҳикоя.	Ташаққули сифатҳои ҳамдардӣ, мушфиқу меҳрубонӣ, инсондӯстӣ ва башардӯстӣ
Ташаққули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ	«Одоби ҳақида»	Усули «Аҳром», муқоисаи неқӣ ва	Забони тоҷикӣ	3	Тартиб додани ибора бо калимаҳо	Дарки арзиши инсон, муҳаббат яқдигарӣ, ва

		бадӣ, кор бо гурӯҳ, машқ.			и «бача, меҳрубон, накӯкор», дар сутунчаҳо сифатҳои ҳамидаро навиштан .	неруи ақлу дониш. Ташакули сифатҳои некӣ ва накӯкорӣ.
Ташакули сифатҳои ҳамида, ҳамдардӣ, дӯстӣ, мушфику меҳрубонӣ, инсондӯстӣ.	Ҳикояи «Қадри падар»	Хониши матн ва накли он, саволу ҷавоб, баҳс, тарзи дурусти имло, бозии накшофарӣ	Забони тоҷикӣ	3	Бозидани накши падару модар, кир оати ифоданок и шеърҳо васфи падару модар.	рушди қобилиятҳои зеҳнӣ, фикрронӣ, эҷодӣ, инкишофи нутқ, эҳтироми падару модар, дӯст доштан, ёриву ёварӣ ба падару модар.
Инкишофи тарбияи ахлоқӣ- башардӯстӣ дар заминаи жанрҳои адабӣ	«Дӯсти ҳақиқӣ»	Хониши матн ва накли он, саволу ҷавоб, кор бо луғат, корҳои ду нафарӣ, бозии «Ки зуд меёбад»	Забони модарӣ тоҷикӣ	4	Фарқи дӯстро аз душман чудо кардан, ичрои супоришҳо о, кироати шеър васфи дӯст.	Инкишофи нутқ, тарзи матиқии фикр, тарзи дурусти имло, рушди сифатҳои неки инсонӣ, нафрат исбат ба сифатҳои бади инсонӣ.
Ташакули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ, одаму одамгарӣ, раҳмдилӣ, покию ростқавлӣ.	Матни «Рафиқи бад»	Хониши матн ва накл, кор бо луғат, муқоиса, усули диаграмма и «Венн», машқ.	Забони тоҷикӣ	4	Муқаррар намудани дӯст аз душман, сифатҳои дуст, шинохти дӯсти воқеӣ.	Ташакули сифатҳои неки инсонӣ, меҳрубонӣ, дилсӯзӣ, раҳму, шафқат, одаму одамгарӣ, бадбинӣ нисбати амалҳои зишт.

Арзишҳои инсондӯстиро, аз қабилӣ эҳтиром, ҳамдардӣ, раҳму шафқат, дилсӯзиро дар хонандагон тарбия намуда, муносибати шоистаи ҳамдигарфаҳмиро дар онҳо ташаккул додан лозим аст.

Дар ин замина гуфтаҳои пурмухтавои Президенти кишварамон Эмомалӣ Раҳмонро баҳри тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ ироа намудааст: «Арзишҳои башардӯстӣ, аз ҷумла, меҳрубонӣ, таҳаммулпазирӣ ва эҳтироми ҳамдигар, асоси пешрафти ҷомеа мебошанд» [209].

Тавассути адабиёти бачагона дар омӯзиши ЗТ мо барои ХСИ мавзӯроеро интихоб мекунем, ки ба тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ онҳоро ҳидоят намоянд. Масалан:

Ҳикояи «Ёрии дӯст»

Мазмуни ҳикояи «Ёрии дӯст»-и Боқӣ Раҳимзода аз дӯстии ду рафиқ Анвар ва Азиз оғоз мегардад, ки онҳо ҳамсоя ва ҳамсинф буданд. «Рӯзе муаллим ба хонандагон супориш медиҳад, ки масъалаи душвори риёзиро ҳал кунанд. Азиз дар ҳалли масъала душворӣ мекашад ва наметавонад онро мустақилона иҷро намояд. Вақте ки Азиз ба назди Анвар меояд, Анвар ба ҷойи он ки роҳи ҳалро ба ӯ фаҳмонад, дафтарашро медиҳад, ки Азиз танҳо кӯчонад. Оқибат рӯзи дигар дар дарс муаллим Азизро ба назди тахтаи синф даъват мекунад. Азиз, ки танҳо ҷавобро аз дафтари дӯсташ кӯчонда буд, наметавонад тарзи ҳалли масъаларо фаҳмонад ва дар назди синф шармсор мешавад» [130, с.34].

Сипас омӯзгор таваҷҷуҳи хонандагонро ба он нигаронид, ки рафтори кадоме аз қаҳрамонҳо мақбули онҳо гардид.

Муҳокима дар синф: Хонандагон фикрҳои худро баён карданд.

Ҷавоб ба саволҳо:

- 1.Бачаҳо кӯчонидан аз дафтари дӯст оё амали дуруст аст?
- 2.Оё Анвар ба дӯсташ муносибат дуруст кард?
- 3.Агар ту мебудӣ, ҳамин тавр рафтор мекардӣ?

Хулосаи омӯзгор: Бачаҳо кӯчонидани вазифа одамро танбал мекунад ва дониши ӯро зиёд намекунад. Аз ин рӯ бояд дар омӯзиш ба кӯчонидан роҳ

надиҳем, балки роҳи ҳалли масъалаҳоро кушоем. «Кӯмак ба дӯст қарзи инсонӣ аст, на масъулияти беандоза- мегӯяд» шоир Б.Раҳимзода.

Омӯзгор: Аз забони мутафаккири забардаст С. Шерозӣ гуфтанием:

«Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст,

Дар парешонҳолию дармондагӣ...» [147].

Супориш:

1. Навиштани иншо дар шакли «ЭССЕ» «Дӯсти ман».

2. Шумо дар худ чӣ гуна сифатҳоро мехоҳед ташаккул диҳед, бо усули «Рӯзнома» пур намоед:

№	Ман мехоҳам чунин сифатҳо дошта бошам.
1.	Хоксор,

Натиҷа: Аз ин ҳикоя чунин хулоса баровардан лозим аст, ки шоир тавассути ин ҳикояҳои пурмазмунӣ ахлоқӣ ба хонанда таъкид менамояд, ки дар интиҳоби дӯстӣ воқеии ва дар ҳама ҳолатҳо барои дастгирии дӯст омода бошад, на дӯсте, ки ба монанди Анвар ба ту имкон диҳад, ки аз дафтар кӯчонӣ, балки дӯсте, ки ба ту омӯхтани корро ёд диҳад.

Ҳикояи «Мӯсича ва рӯбоҳ»-и Б. Раҳимзода

Мазмуни ҳикоя аз он оғоз мегардад, ки «парандагон ҳар баҳорон дар шохи дарахтон лона ва насл мегузоранд. Мӯсича низ дар шохи дарахт лона мегузорад, вале ҳар баҳорон рӯбоҳе омада бачаҳои ӯро меҳӯрад ва ӯ ноумед, маъюсу ғамгин мегашт. Дар ҳамсоиягии мӯсича зоғчае зиндагӣ мекард ва ин вазъиятро дида ба мӯсича кумак мекунад. Дар натиҷа мӯсича бар муқобили рӯбоҳ ғолиб мебарояд ва бачаҳояшро эмин нигоҳ медорад». [107, с. 31-32]

Роҳ ва воситаҳо:

Супоришҳо:

1.Марҳилаи хониш: Хондани матни ҳикоя.

2.Чудо кардани ҷумлаҳое, ки мафҳуми арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро дар бар мегиранд.

Марҳилаи фаҳмиш: Саволҳо:

1. Мӯсича чаро ғамгину маъюс гардид?
2. Ба кумаки мӯсича кӣ омад?
3. Оё ин рафтори зоғчаро «дӯстӣ» гӯем, дуруст аст?
4. Оё шумо парандагонро дӯст медоред?

Марҳилаи забонӣ: ёфтани калимаҳои ахлоқӣ (меҳрубонӣ, ёрӣ, ғамхорӣ);
Сохтани ҷумла бо калимаи «дӯстӣ». Навиштани се ҷумла дар мавзӯи
«Мададӣ дӯст».

Омӯзгор ба бачаҳо мурочиат карда мегӯяд: Бачаҳо ростӣ, некӣ ва ҳақиқат ба бадӣ, маккорию фиребгарӣ ҳамеша пирӯзӣ меорад.

Бо усули «Кластер» мафҳумҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ, ки дорои кадом сифатҳо мебошад, доираҷаҳоро пур кун

Расми 1. Модели сифатҳои асосии башардӯстӣ

Натиҷаи дарс: Тавассути ин дарс хонандагон бо калимаҳое, ки ифодакунандаи мафҳуми башардӯстӣ мебошанд шинос мешаванд, рушди фикрронӣ, инкишофи нутқ, ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон ва инкишофи тарбияи ахлоқӣ- башардӯстии хонандагон дар ин ҳикоя, ки дар заминаи афсонаи халқӣ эҷод гардидааст, аҳаммияти муҳим пайдо мекунад.

Шеърӣ М. Миршакар «Дӯстӣ» Хонандагон баъд аз хонда баромадани шеър:

«Дӯстӣ – зӯру тавонои мо,
Дӯстӣ- нури тачаллои мо.

Дӯстӣ- сарчашмаи бахту зафар,

Дӯстӣ – боғи пур аз шахду шакар...» [106, с.27].

Супориш:

1. Дар сутунчаҳо ҷудо кардани сифатҳои дӯстӣ;
2. Дар бораи «Хислатҳои дӯстӣ ман» навиштани ЭССЕ;

Хонандагон аз матни шеър бо имлои калимаҳои «дӯст», «боғи шакар» ва «сарчашмаи зафар» ошно шуда, ҷумлаҳо месозанд. Иҷроиши ин супоришҳо имкони васеи ТАБ-ро дар хонандагон фароҳам меорад.

Бо мақсади нишон додани самаранокии чунин равиш, якчанд намунаҳои таҳлили дарсҳоро аз китоби «Забони тоҷикӣ»-и синфҳои ибтидоӣ, истифода аз роҳи усулҳои таълим бар роҳ монда шудааст, меорем, ки ҳар кадоми онҳо ҳадафҳои забонамӯзӣ ва тарбияи арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро ба таври муназзам алоқаманд мекунанд.

Дарси 7-8 дар синфи 1-ум: Омӯзиши забони тоҷикӣ дар заминаи хониши адабӣ

Афсонаи «Оҳу, Гунчишкак ва Муш»

«Буд, набуд, оҳуе буд. Вай дар баландии хушобухаво ва сералафи кӯҳсор зиндагӣ мекард. Рӯзе ӯ гунчишки беқарорро дид. Оҳу сарашро бардошта, ба вай гуфт:

-Чӣ ин қадар ҷастухез дорӣ, магар ба саёҳат омадӣ?

-Не ман се шабу се рӯз парвоз карда, назди ту омадам. Дӯст меҷӯям. Ман мехоҳам бо ту дӯст шавам,-ҷавоб дод Гунчишкак. Оҳу розӣ шуд. Онҳо аз ҳамон рӯз дӯстона зиндагӣ мекарданд. Як рӯзи тобистон Оҳу ва Гунчишкак дар саҳро бозӣ мекарданд. Ногоҳ Мӯши ғамгинеро диданд.

-Муш, чаро ту ғамгинӣ?- пурсид Оҳу.

-Ман се шабу се рӯз аз як деҳаи дурдаст омадам. Танҳо ва хеле гуруснаам. Мехоҳам дӯст пайдо кунам. Шумо маро ба дӯстӣ қабул мекунед? –гуфт Муш. Оҳу ва Гунчишкак маслиҳат карданд ва розӣ шудаанд. Онҳо дӯстона зиндагӣ мекардад ва хостанд, ки хона созанд. Ҳар яки онҳо ба якдигар кумак мерасониданд, вале мебинанд, ки дӯсташон Оҳу ба дом меафтад ва ба ӯ кумак

мерасонанд. Ҳамин тавр дӯстон хушу хурсандона умр ба сар мебурданд» [76, с.24-26].

Баъди хондани матни афсона омӯзгор ба хонандагон савол ва супориш пешниҳод мекунад:

Супориши 1. Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Се симои асосии афсонаро номбар кунед?
2. Чӣ тавр Оҳу ва Гунчишк дӯст шуданд?
3. Як рӯз ба Оҳу чӣ ҳодиса рух дод?
4. Чӣ тавр Муш ва Гунчишк ба Оҳу ёрӣ расонданд?
5. Афсона бо чӣ анҷом меёбад?

Супориши 2. Дар дафтаратон сифатҳои мусбати қаҳрамонҳоро нависед.

1. Ҳикояро хонед, сифатҳои хуби қаҳрамонро нишон диҳед ва нависед.
2. Агар дӯсти Шумо ба ягон душвори рӯбарӯ шавад, кумак мерасонед?

Бозии нақшофарӣ : Дар синф хонандагон тавассути ин метод яке нақши оҳу дигаре нақши гунчишкак ва сеюмин нақши мушро мебозанд.

Дар заминаи ин бозӣ дар хонандагон нутқи шифоҳӣ, муоширатӣ, оҳанги талаффузи нутқ, воҳидҳои забонӣ, тарзи навиштани исмҳои хос, инчунин дар онҳо сифатҳои неки инсонӣ, аз қабили дӯстӣ, ҳамдардӣ, ваҳдат, ягонагӣ, муттаҳидӣ ва инсондӯстӣ ташаққул меёбанд.

Дарси 9-10 «Рӯбоҳ ва Лаклак»

«Дар як замоне, дар як маконе Рӯбоҳ ва Лаклак бо ҳам дӯст буданд. Рӯбоҳ гуфт:

Чӯраҷон ту камнамо нашав! Ба хонаи ман биё, туро як зиёфат кунам!

Лаклак ба хонаи Рӯбоҳ рафт. Рӯбоҳ шавла пухт ва ба табақ кашида овард.

-Марҳамат, чӯраҷон, хӯрдан гир,- гуфт.

Лаклаки бечора ба табақи паҳн нӯл зад, нӯл зад, аммо шавларо дуруст хӯрда натавонист.

Рӯбоҳ табақи шавларо дар як дам лесид, тоза карда, ба Лаклак гуфт:

-Чӯраҷон, ками маро ба ҷойи зиёд дон, хӯроки дигар надорам.

-Ба ҳаминаш ҳам раҳмат,-гуфт Лаклак,-пагоҳ ба хонаи ман биё!

Рӯбоҳ ба хонаи Лаклак меҳмон шуд. Лаклак дар кӯзаи гарданборик ош овард.

-Хӯр, чӯрачон, хӯр,-гуфт,- ками маро ба чойи зиёд шумор, хӯроки дигар надорам. Рӯбоҳ кӯзаро лесид, бӯй кард. Аммо аз ош сер хӯрда натавонист. Лаклак нули дарозашро ба даруни кӯза дароварда, баҳазур хӯрдан гирифт. Рӯбоҳ бо шиками гурусна ба хонааш омад. Бо ҳамин дӯстии онҳо ба охир расид».

«Кунад ҳамчинс бо ҳамчинс парвоз,

Кабӯтар бо кабӯтар, боз бо боз...» [76,с. 28-29].

Мустаҳкамкунии дарс:

1. Муҳокима

1. Ба фикри шумо, ба меҳмон чӣ тавр муносибат кардан лозим аст.
2. Барои вайрон нашудани дӯстӣ Рӯбоҳ ва Лаклак ба фикри шумо, бояд чӣ тавр хӯрокро пешкаш кардан лозим.

2. Савол ва супориш:

1. Рӯбоҳ дар чӣ ба Лаклак шавла овард?
2. Чаро Лаклак шавларо хӯрда натавонист?
3. Рӯбоҳ чӣ кор кард?
4. Лаклак кадои хӯрокро пухт?
5. Чаро Рӯбоҳ аз кӯза хӯрда натавонист?
6. Чаро даклак чунин кард?
7. Рӯбоҳ ба чӣ ҳолат афтод?

Иҷрои машқ:

3. Дар дафтаратон ду ҷумла бо калимаҳои «рӯбоҳ» ва «лаклак» нависед.

Аз китоби У. Кайковус «Қобуснома», ки дар боби 12 «Дар бораи қабули меҳмон ва рафтан ба меҳмонӣ ва одоби он» як порчаи хурдакакро ёдрас мекунем. «Эй писар, меҳмонро хоҳ дӯст бошад, хоҳ бегона иззату иқром бикун. Агар айёми мева бошад, пеш аз таом меваҳои тару хушк пеш биёр, то бихӯрад. Меҳмон то яку ду бор нагӯяд, ки бинишин, аз пеши худ манишин. Меҳмон аз ту бузургтар бошад, манишин. Бо меҳмон нишастӣ, бо вай суҳбат

оро, нон бихӯру хоксор бош. Агар ба меҳмони равӣ, гурусна марав ва сер низ марав, то нон битавонӣ хурдан, ки мизбон наранчад. Аз дастархон чизе бо худ мабар, ки хорист. Бисёр махӯр, ки зишт аст. Ҳамин тавр одоби меҳмондорӣ ва меҳмоннавозиро бояд омӯхт» [76]

Матни додашударо таҳлил намуда, тарзи одоби меҳмондориро омӯzed.

Кор бо луғат:

Мизбон- соҳиби хона

Зишт –бад

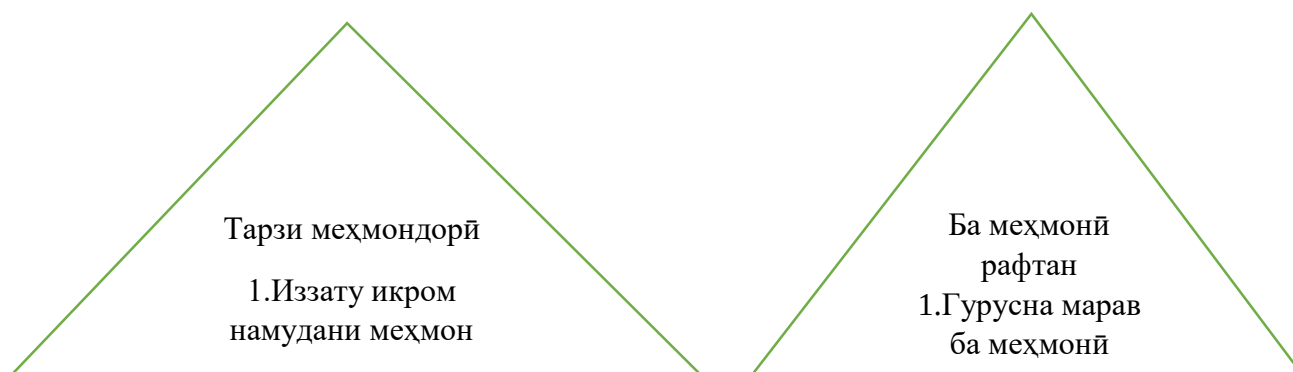
Хоксор –фурутан

Хорӣ –хоружор, залилӣ

Корҳои гурӯҳӣ:

Хонандагонро ба гурӯҳҳо ҷудо менамоем:

Усули кор: Дар дафтаратон одоби меҳмондорӣ, ба меҳмонӣ рафтанро бо усули «**Аҳром**» ҷудо намоед: Гурӯҳи якум: Тарзи меҳмондорӣ, гурӯҳи дуюм тарзи ба меҳмонӣ рафтан. Кадам гурӯҳ зудтар бо ин усул тарзи меҳмондорӣ ва меҳмонравиро пур мекунад.

Дарси 11-12

«Сағи Оташнишонҳо»

«Оташнишонҳо сағҳои махсус доранд, ки барои аз оташ наҷот додани кӯдакон кумак мекунанд. Яке аз ин гуна сағҳо Пайгир ном дошт. Вай кӯдакони зиёдеро ҳангоми сӯхтор наҷот додааст. Рӯзе хонае оташ гирифт. Вақте ки ба назди он хона оташнишонҳо омаданд, зане давида омад. Вай бо оҳу фиғон гуфт, ки духтарчааш даруни хона мондааст. Оташнишонҳо Пайгирро ба хона равон

карданд. Вай дар байни дуду оташ ғоиб шуда рафт. Панҷ дақиқа гузашту сағ намоён шуд. Пайгир бо дандонҳояш як духтаракро аз либосаш гирифта, бардошта овард. Модари кӯдак давида духтарчаашро ба оғӯш гирифт. Сағ саросема боз давида ба хона даромад. Даре нагузашта вай боз чизеро бардошта овард. Оташнишонҳо ва дигарон инро дида, охи сабук кашиданд ва табассум карданд. Пайгир лухтакеро наҷот дода буд» [76,с. 51-52].

Ба саволҳо аз матн ҷавоб ёбед.

- 1.Кадам сағхоро сағҳои махсус меноманд? Онҳо чӣ кор мекунанд?
- 2.Чӣ ҳодиса рӯй дод?
- 3.Кӣ ба назди оташнишонҳо омад? Ӯ чӣ гуфт?
- 4.Оташнишонҳо барои наҷоти духтарак чӣ кор карданд?
- 5.Пайгир духтарчаро чӣ тавр овард?
- 6.Модари духтарак чӣ кор кард?
- 7.Чаро Пайгир бори дуюм ба хона даромад?

Муҳокима дар синф:

1. Бачаҳо ба фикри шумо, амали сағ дуруст аст.
- 2.Чӣ лозим шуд, ки сағ дуюм маротиба хона даромад.

Омӯзгор: Бачаҳо матни «Сағи оташнишонҳо»-ро муайян кунед: ҳикоя, шеър, афсона.

Ҷумлаҳоро ба қисмҳои ҳикоя мувофиқ гузоред.

Оғоз	Одамон инро дида, охи сабук кашиданд ва табассум карданд. Пайгир лухтакеро наҷот додааст.
Қисми асосӣ	Яке аз ин гуна сағҳо Пайгир ном дошт. Вай кӯдакони зиёдеро наҷот додааст.
Анҷом	Рӯзе хонае оташ гирифт

Таҳлили намунаҳои дарс тавассути роҳи усулҳои гуногуни таълим.

Дарси забони тоҷикӣ дар синфҳои 2-юм.

Дарсҳои 27-28

Дар бораи одоби муомила чӣ медонед? Фикратонро баён кунед.

«Дар одоби нармавҷ будан»

«Ба тундиву тезӣ одат накун, нармадил бош. Дағалӣ накун. Дуруштиву дағалӣ кунӣ, меҳрубонӣ намебинӣ.

Ҳеҷ гоҳ бадӣ накун, ки бадӣ некӣ намеорад. Агар касе туро озорад диҳад, бикӯш, то беозор ҷавобаш бидиҳӣ. Беозорӣ сифати хуби инсон аст» [71, с. 30].

(Унсурмаолии Кайковус).

Савол ва супоришҳо:

Супориши 1. Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Кайковус бештар чиро таъкид кардааст?
2. Бо дӯсту душман созиш кардан чӣ маънӣ дорад?
3. Барои чӣ шахси беозорро ҳурмат мекунанд?
4. Шеърро таҳлил кунед.

Нек дарёбу бад макун зинҳор,

Ки баду нек боз хоҳӣ дид. (Ҳусайн Воизи Кошифӣ)

Мафҳуми нек ва бадро чӣ тавр мефаҳмед:

Мафҳуми нек-

Мафҳуми бад-

Бо калимаҳои «нек» ва «бад» ҷумла созед.

Супориши 2.

1. Ҷумлаи ҷорумро рӯбардор кунед. Калимаҳоро шумored.
2. Бо калимаҳои тезӣ, дӯстӣ, дағалӣ ҷумла созед. Нависед.

Калимаҳои муқобилмаъноии сутуни чапро аз калимаҳои сутуни рост ёфта нависед [71, с. 30].

Сутуни рост	Сутуни чап
Сулҳ	Шом
Субҳ	Некӣ
Бадӣ	Душманӣ
Дӯстӣ	Ҷанг

Матни «Ҳислатҳои хуби инсон»

«Бо касбу ҳунар ва меҳнати ҳалоли худ зиндагӣ кунед. Ҳунари ҳудро ҳор накунад. Онро дӯст доред. Бе нуксону бе фиреб кор кунед. Ба халқ некӣ кунед. Касеро ғайбату тухмат накунад. Бо одамон ғамхор бошед. Илм омӯzed. Хоксору

фуртан бошед. Одоби суҳбат, ништастан, хӯрдан, нӯшидан, саломро риоя кунед. Суҳбат бо некон кунед. Ба молу чизи одамон ҳасад набаред. Эҳтироми устодон ва падару модарро ба ҷо оред. Одобу кирдори некро ҳамеша ва дар ҳама ҷо риоя кунед» [71, с.42].

Супориш:

1. Матнро хонед, дар сутунча сифатҳои неки инсониро ҷо намоед.
2. Ба калимаҳои «хунар», «меҳнат», «хоксор», «салом», «некӣ» ҷумла тартиб диҳед.

Дар дафтаратон сифатҳои меҳнатдӯстиро дар усули «**Чархи андешаҳо**» нависед.

Расми 2. Сифатҳои меҳнатдӯстӣ

Ҳадаф ва самти омӯзиш аз матн:

Дар ин қисми таълимӣ таваҷҷуҳ ба инкишофи нутқ, тарзи дурсти имлои калимаҳо, рушди одоби гуфтору рафтор, қобилияти муоширати дуруст, фарқгузорӣ байни муомилаи нек ва бад, инчунин ташаккул додани сифатҳои меҳнатдӯстӣ. Хонандагон бояд қоидаҳои ахлоқӣ-муоширатиро дар ҳаёти воқеӣ татбиқ кунанд.

Дарсҳои 25-26

Матнро хонед. мазмунашро нақл кунед. Дар бораи ҳамсоятон хотираҳоятонро ба ёд оред.

Ҳамсояхо

«Карим ва Ниёз дар ҳамсоягӣ зиндагӣ мекарданд. Як рӯз бузғолаҳои Карим ба ҳавлии Ниёз даромада, полизаширо поймол карданд. Ниёз бузғолаҳоро дағалона аз ҳавлӣ берун кард. Карим ба назди Ниёз омада узр пурсид:

- Ҳамсоя, маро бубахш, ки беҳабар монда.

Ниёз ба узри Карим эътибор надода, бо ӯ чанчол кард.

Карим дар ҷавоби ин муомила чизе нагуфт, бузғолаҳояшро гирифта бурд.

Рӯзе ҳезумхонаи Ниёз оташ гирифт. Алангаи оташ доман паҳн мекард.

Ниёз дар танҳой оташро хомӯш карда наметавонист.

Карим зуд ба ёрӣ шитофт. Ҳамсояхо якҷоя оташро хомӯш карданд.

Ниёз аз ёриву ғамхори Карим ҳайрон шуда гуфт:

-Ман туро ранҷонда будам, вале ту ба ман некӣ кардӣ.

-Карим гуфт:

- Мо ҳамсояем. Аз байни ҳамсояхо ҳар гуна гапу кор мегузарад. Аз ҳар чӣ ранҷидани ҳамсояхо хуб нест. Беҳуда нагуфтаанд, ки «Ҳамсояи наздик аз хеши дур беҳтар аст».

1. Ниёз аз кирдори худ пушаймон шуд ва аз Карим узр хост» [71,с. 28-29].

Савол ва супоришҳо:

Супориши 1.

1. Бузғолаҳо ба кучо даромаданд ва чӣ карданд?
2. Ниёз бузғолаҳоро чӣ кард?
3. Ниёз ба Карим чӣ гуна муносибат кард?
4. Дар хомӯш кардани оташ кӣ ба Ниёз ёрӣ расонд ва барои чӣ?
5. Ба фикри шумо Ниёз ба чӣ хулоса омад?

Супориши 2.

1. «Ифодаҳои зеринро по кардан» ва «оташ паҳн кардан»-ро шарҳ диҳед.
2. Ҷумлаи «Одам бародари одам-ро» шарҳ диҳед.

Дарахти дӯстӣ бинишон, ки коми дил ба бор орад. (Ҳофизи Шерозӣ)

Супориши 3.

1. Аз ҷумлаи дуҷумла матн ду ҷумла созед.

2. Фарқи миёни Карим ва Ниёзро маънидод кунед.
3. Аз Карим узр хостани Ниёз чӣ маънӣ дорад? Шарҳ диҳед.

Супориши 4.

2. Пандро аз ёд кунед.
3. Онҳо аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд?
4. Дар бораи дӯсти худ 2-3 ҷумла нависед [71, с. 28-29].

Дар сутунчаҳо фазилатҳои нек ва бадро ҷудо кунед.

Фазилатҳои хуби инсонӣ	Фазилатҳои бадӣ инсонӣ
Хоксорӣ	Хасисӣ

Дарсҳои 29-30 «»

1. Калимаи «Ватан»-ро шарҳ диҳед. Аз ҳарита Ватани азизамонро ёбед.
2. Суруди миллии Тоҷикистонро сароед.
3. Шеъри Ашӯр Сафар хонед.

Ватан

«Ҳоки Ватанам сурмаи чашмони ман аст,
 Рӯйи Ватанам оинаи рахшони ман аст.
 Нури Ватанам офтоби тобони ман аст,
 Меҳри ватанам дар дили ҷӯшони ман аст.
 Манро Ватанам тарбия бисёр намуд,
 Фарзанди ба худ неку вафодор намуд.
 Дарвозаи иқбол ба рӯям бидушод,
 Пас хидмати ӯ хитоби вичдони ман аст...» [71, с. 31-32]. (Ашӯр Сафар)

Савол ва супоришҳо:

Супориши 1.

1. Мазмуни шеърро нақл кунед.
2. Ватан ба шоир чӣ қорҳо қардааст? Сатрҳои 5-6-7-ро нависед.
3. Чаро шоир ҳоки ватанро ба сурмаи чашм, оинаи рахшон, офтоби тобон монанд қардааст?

Супориш 2.

1. Шеър аз чанд сатр ё мисраъ иборат аст? Мисраъҳои 2 ва 3-ро нависед, аз ёд кунед. Калимаҳои ин сатрҳоро ё мисраъҳоро ҳисоб кунед [71,с. 31-32].

Ситораҳои дурахшони ватанро дар ситораҷа нависед.

Синоними калимаи «**Ватан**»-ро ёфта, дар дафтаратон нависед.

Меҳри Ватан аз зодгоҳ сар мезанад. Тавассути шеъри «Ватан»-и А. Сафар дар хонандагони хурдсол ифодаҳои забонӣ, имлоӣ дурусти навиштани калимаҳо, оҳанг, ифоданок қироати шеър, инкишофи нутқ, тарзи фиккронӣ ва инчунин ҳисси муҳаббат ба Ватан, ватандӯстӣ, ҳифзи марзу буми он, дӯстдоштани миллат, қарзи Ватан–Модар, содиқона хизмат кардан ба халқу ватанро дар онҳо бедор карда, сифатҳои шуҷоатмандӣ, далерӣ, нотарсӣ, инсонпарварӣ, дӯстию бародариро ташаккул медиҳем.

Дарсҳои 31-32

Ҳикояи «Қадри падар»

«Меғӯянд, ки рӯзе як ҷавон бо марде дучор шуд. Мардро ба хонааш бурда, бисёр эҳтиром кард ва ҷаҳор ҳазор дирам ба ӯ дод. Он мард дар ҳайрат монду гуфт:

- Эй ҷавон, ман ба ту ҳаргиз некие накардаам. Ин инъом ба чӣ сабаб кардӣ?

- Ҷавон гуфт:

- Ба сабаби он ки ту дӯсти падарам ҳастӣ. Падарам туро эҳтиром мекард.

Ҳеҷ неъмат беҳтар аз фарзанд нест,

Чуз ба чон фарзандро пайванд нест.

Ҳосил аз фарзанд гирад коми мард,

Зинда бо фарзанд монад номи мард...» [71, с. 32-33]. (А.Чомӣ)

Савол ва супоришҳо:

1. Матнро хонед. Мазмуни онро нақл кунед.

2. Дар бораи падар ва дӯстони падаратон ҳикоя кунед. Онҳо чӣ хел одамонанд?

Супориши 1. Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Ҷавон дар роҳ киро дид ва ўро ба кучо бурд?

2. Ҷаро мардро он ҷавон эҳтиром кард?

3. Ҷаро он мард аз корҳои кардаи шахс дар ҳайрат монд?

4. Ҷавон дар ҷавоби ҳайрати мард чӣ гуфт?

Аз асари «Гулистон»-и мутафаккири бузург Саъдии Шерозӣ бачаҳо як ҳикояро мехонем.

«Меҳмони пире шудам дар Диёри Бакр, ки моли фаровон дошт ва фарзанде хубрӯй. Шаббе ҳикоят кард, ки маро ба умри хеш чуз ин фарзанд набудааст. Дарахте дар ин водӣ зиёратгоҳ аст, ки мардумон ба ҳоҷат хоستان ба он ҷо раванд. Шабҳои дароз дар пои он дарахт ба Ҳақ бинолидаам, то маро ин фарзанд бахшидааст. Шунидам, ки писар бо рафиқон оҳиста ҳамегуфт: Чӣ будӣ, гар ман он дарахт бидонистаме кучост, то дуо кардамею падар бимурдӣ.

Ҳоҷа шодикунон, ки писарам оқил аст ва писар таъназанон, ки падарам ғартут.

«Солҳо бар ту бигзарад, ки гузор

Накунӣ сӯйи турбати падарат.

Ту ба ҷойи падарат чӣ кардӣ хайр,

Ту ҳамон ҷашм дорӣ аз писарат?...» [136 ,с.176].

Муҳокима:

Бачаҳо оё рафтори писар ба Шумо писанд омад. Агар Шумо мебудед, бо падаратон чӣ гуна муносибат мекардед?.

Супориши 2. Ба дафтаратон нависед.

1. Дар мавзуи «Қадри падар» матни мухтасар тартиб диҳед.
2. Матнро ин тавр сар кунед.

Намуна: Падарам ҳар саҳар ба кор меравад.

Супориши 3.

1. Шеърро аз ёд кунед.
2. Ба ҷойи нуқтаҳо калимаҳои мувофиқ ёфта, ҷумлаҳо тартиб диҳед:
Диёри Бакр ... ба Ҳақ
фарзанд ... дарахт
водӣ ... фартут [71, с. 32-33].

Натиҷа хонандагон аз матнҳои омӯхташуда, тарзи тартиб додани ҷумлаҳо, рушди қобилиятҳои зеҳнӣ, фикрронӣ, эҷодӣ, инкишофи нутқ, ошноӣ бо имлои дурусти калимаҳо ва дар баробари ин тарбияи эҳтироми падару модар, муносибати меҳрубона бо калонсолон, ҳамдардӣ, дӯст доштани падару модар, ёриву ёварӣ ба падару модарро вазифаи аввалиндараҷаи худ бояд донанд ва амалӣ созанд.

Дарсҳои 35-36

Афсонаи «Дӯсти ҳақиқӣ»

«Буд, набуд, Хораку Хасак ном ду хорпуштаки бо ҳам дӯст буд. Рӯбоҳе ба дӯстии онҳо ҳасад бурд ва хост, ки ҳар ду ро бо ҳам душман кунад. Аввал ӯ назди Хорак омад. Хорак дар теппачае занбурӯғ мечид.

Рӯбоҳ гуфт:

- Хорак, ҳой, Хорак! Медонӣ, Хасак дар ҳақиқи ту чиҳо мегӯяд?
- Медонам, - ҷавоб дод Хорак.

Рӯбоҳ гаранг шуд. Вай ин ҷавобро интизор набуд, зеро ӯ ба Хорак сухани дурӯғу бофтаи худро гуфтани буд.

- Ин гапҳоро ҳоло касе намедонаду ту аз кучо медонӣ? – пурсид Рӯбоҳ.

Аммо Хорак дигар ба сухани Рӯбоҳ гӯш надоду ба тӯби кулӯлаи пур аз сӯзан табдил ёфта, ғелон-ғелон аз теппа фурмад. Рӯбоҳ, ки ҳиллаш нагузашт, саҳт ба ғазаб омад ва назди Хасак рафт.

-Хасакчон, медонӣ, Хорак дар ҳаққи ту чиҳо мегӯяд? –айёрона пурсид Рӯбоҳ.

-Медонам, - ҷавоб дод Хасак ва ба Рӯбоҳ эътибор надода, ба роҳаш рафт. Зоғи пире, ки дар шохи дарахт нишаста кирдори Рӯбоҳро тамошо мекард, гуфт:

-Худатро ин қадар азоб надех. Наход як чизи одиро надонӣ: дӯсти ҳақиқӣ медонад, ки дӯсташ дар бораи вай ягон сухани бад намегӯяд» [72, с. 36-37].

(Азизи Азиз).

Савол ва супоришҳо:

Супориши 1. Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Хораку Хасак чӣ гуна дӯст буданд?
2. Рӯбоҳ чӣ мақсад дошт?
3. Вай ба Хасак чӣ гуфт?
4. Хасак чӣ кор кард?
5. Рафтори Рӯбоҳро чӣ тамошо мекард?
6. Зоғ ба Рӯбоҳ чӣ гуфт?
7. Дӯсти ҳақиқӣ чӣ хел мешавад?

Супориши 2. Калимаҳои зерини матнро дар дафтар нависед.

1. Чаро калимаҳои Хорак, Хасак бо ҳарфи калон навишта шудааст?
2. Калимаҳоро нависед ва ба онҳо ибораҳо тартиб диҳед: ҷонӣ, ҳасад, гаранг, дурӯғ, ҳила, айёрона.

3. Байтро беғалат нависед ва ба зери калимаҳои ӯ-дор хат кашед.

«Барои дӯстон ҷонро фидо кун,

Валекин дӯст аз душман ҷудо кун» [72, с. 36-37].

(Абдурахмони Ҷомӣ).

4. Калимаҳои ҳаммаъноӣ дӯст, фидо-ро ёбед.
5. Дар бораи дӯсти ҳақиқӣ ду ҷумла нависед.

Супориши 3. Кор дунафарӣ:

Хонандаи 1-ум: ваъда, воқеъ, шеър, таъна, раъд, маъмул

Хонандаи 2-юм: аъло, маълум, меъда, таъриф, эълон, толеъ [72, с. 36-37].

Чавоби дурустро ба давра гиред.

1	Ҳайвонҳои хонагӣ: рӯбоҳ, паланг, хирс, хорпушт, маймун
2	Ҳайвонҳои ваҳшӣ: гов, сағ, гурба, гӯсфанд, буз, асп
3	Сабзавот: турб, шалғам, лаблабу, пиёз, картошка, сабзӣ
4	Меваҳо: нок, гелос, анчир, анор, себ, хурмо, лимӯ, зардолу

Навиштани иншо(ЭССЕ) дар мавзуи «Дӯстӣ»

Хонандагон мавриди ифоданок қироат кардани шеър, хондани ҳикояҳо, афсонаҳо бо имлои калимаҳои нав шинос мешаванд, инкишофи нутқ, тарзи беғалат навиштани калимаҳо, чудо кардани исм хос ва чинс ва инчунин бо мафҳумҳои дӯстӣ, дӯсти ҷонӣ, дӯсти забонӣ, дӯсти бовафо, шодии дил аз дӯстӣ, гулафшонӣ аз дӯстӣ, дӯсти доно, дӯсти нодон ошно мешаванд. Хонандагон дар натиҷаи хонда баромадани матнҳои тарбиявӣ сифатҳои дӯстӣ, дуруст интихоб кардани дӯсти беҳтарин, дасти ёрӣ дароз кардан ва ҳамдарди ро дар худ ташаккул медиҳанд.

Хониши шеър «Гулбаҳор».

Савол: Амали қаҳрамон хуб аст? Чаро?

Агар духтаре ҳамном бошад → эҳтиёт дар муносибат, мазох манъ.

1. Хатнависӣ

Тамрини ҳарфи «г».

Назорати нишаст, масофа, дастгирии инфиродӣ.

2. Ҷамъбаст ва арзёбӣ

Шеър боз хонда мешавад.

Калимаҳои омӯхташуда, саволу ҷавоб.

Иҷрои машқҳои китоб - интихобӣ.

Калимаҳое, ки дар сутунча нишон додааст, илова намуда мувофиқи сифатҳо дуруст гузored?

Хислати «Бад»	Хислати «Нек»
Ростқавл, меҳрубон,	Дурӯғгӯ, фиребгар,

Хонанда 3 дӯсташро навишта → барои ҳар кадом бо 3 хислати нек ҷумла месозад.

Намуна: Гавҳар ростгӯй аст. Гавҳар ҳалолкор аст.

Вазифаи хонагӣ - машқи китоб ва ё замима бо интиҳоби омӯзгор;

ба хонандагони суҷхон - матни осоншуда, машқи хат бештар.

Арзёбӣ

Арзёбии пурра ё интиҳобӣ тибқи чадвали салоҳият; 2–3 хонанда ба таври инфиродӣ баҳогузорӣ мешаванд.

Натичаи дарс: Ин дарс ба ташаккули эҳтиром ба неъмат, парвариши ахлоқи нек, ҷалби кӯдак ба мутолиа ва рушди малакаҳои забонӣ равона шудааст.

Матн «Одоби ҳамида». Ба муаллим

Дар мавзуи мазкур таваҷҷуҳ ба симои омӯзгор равона мешавад. Дар оғози дарс бо хонандагон суҳбат ташкил мегардад: хонандагон хотироти солҳои 1-3-юмро дар бораи устодон ба хотир меоранд, мисол меоранд ва бамаъноӣ «вожаҳои муаллим», «устод», «омӯзгор» таваҷҷуҳ мекунанд. Баъдан матни дарсӣ коркард мешавад: вожаҳои душвори луғавӣ шарҳ дода шуда, бо онҳо ҷумлаҳои мустақил сохта мешаванд.

Хониши матн ду марҳила дорад - аввал ҳомӯшона, баъдан бо овози баланд ва ифода. Дар ҷараён омӯзгор ба оҳанг, суръати нутқ, имову ишора, нафасгирӣ, баланд-пастии садо ва ҷасоҳати нутқ таваҷҷуҳ мекунад. Баъд аз хониш, хонандагон калимаҳо ва ибораҳои тавсифкунандаи симои омӯзгорро ҷудо мекунанд, имлои дурусти онҳоро дар дафтар сабт менамоянд

Баҳс

«Акрам дар қоғазе навишту аз Акбар пурсид:

-Ин кадом рақам аст?

Акбар гуфт:

-Нӯҳ!

Акрам қоҳ-қоҳ хандид.

-Нодон!- гуфт вай. – Ин нӯҳ не, ин шаш аст! Дурусттар зехн бимон!

Акбар ранҷид.

-Худат нодонӣ, - гуфт вай норозиёна, - нухро шаш мегӯй! Боз механдӣ?

-О, ин шаш аст!

-Не Нух!

Ин дам Аскар омад. Ба баҳси онҳо геш доду хандааш омад. Вай
маслиҳатомезона гуфт:

- Фикри ҳардуютон ҳам дуруст аст. Барои он ки рӯ ба рӯ нишастаед» [72,с.
23].

(Азизи Азиз)

Супориш ва саволоҳо

1. Дар ҷумлаҳо зер калимаҳои мувофиқро гузоред.

Акрам хандид. Инне, инаст! Ин дамАскар омад. Вай
гуфт.

Бозии «Нақшофарӣ».

1. Дар нақши Акраму Акбар ва Аскар бозӣ кунед.

2. Рақами шашро тавре гузоред, ки аз тарафи муқобил ба 9 монанд
бошад.

3. Як муколама дар мавзӯи «Шиносой» тартиб диҳед.

Намуна:

Номи ман Собира.

Натиҷаи дарс: Аз манти хондашуда дар хонандагон инкишофи нутқ,
тарзи муошират, ғанӣ гардидани захираи луғавии калимаҳо, такмили малакаҳои
имло ва навишт, инчунин фаҳмиши ададҳо ва ҳисоб ба амал меояд. Ҳамзамон
тавассути матн дар онҳо тарбияи ахлоқӣ, муносибати байниҳамдигарӣ,
ҳамдардӣ, дӯстии рафиқона, кумак ба ҳамдигарӣ ва дигар сифатҳои инсонӣ
ташаққул меёбад.

«Дар бораи дӯстию душманӣ»

«Чун дӯсти нав гирӣ, дӯсти кӯҳнаро фаромӯш накун. Дӯст онро дон, ки
туро дӯст дорад.

Агар душман дошта бошӣ, аз ӯ натарс ва дилтанг нашав, зеро ҳама кас
душман дорад. Ба душманат душманӣ макун. Агар аз душман шакар ёбӣ, онро

заҳр шумор. Душмани худро кам мабин ва нагӯй, ки ӯ хурду нотаваон аст» [72, с.66]

(Унсурмаолии Кайковус).

Савол ва супориш:

1. Дар матни боло доир ба дӯстию душманӣ чӣ гуфта шудааст, бигӯед.
2. Мазмуни ҷумлаи охирони матнро бо панди зер муқоиса бикунед:

Душманат гар пашша бошад, камтар аз филаш мадон

Супориш:

1. Дар сутунчаҳо сифатҳое, ки ба дӯст ва душман мансуб аст, дар шакли дуруст ҷудо намоед.

Сифатҳои дӯст	Сифатҳои душман
Бахилӣ, ҳасудхӯр, қасосгир, нопок, бераҳм, бешафқат, носипос.	Меҳрубон, ғамхор, дилсӯз, раҳмдил, поксирит, наққор, мададгор.

2. Бо калимаҳои «**дӯсти нав**», «**дӯсти кӯҳна**», «**дӯсти доно**», « **дӯсти нодон**» ва «**душман**» ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Дарси 44-45. «Каждум ва Сангпушт»

«Каждуме бо нияти бад ба сафар баромад. Ногоҳ ба лаби оби паҳновар расид. Сангпуштеро бар вай раҳм омад, бар пушташ савор кард ва худро дар об андохт. Ҳангоми шино ба гӯши Сангпушт садои неши Каждум, ки ба пушти вай мезад, расид.

Сангпушт пурсид:

- Ин садои чист?

Каждум ҷавоб дод:

- Ин садои неши ман аст, ки бар пушти ту мезанам.

Ҳарчанд медонам, ки бар он таъсире намерасад, аммо одати худро наметавонам гузошт.

Сангпушт ба об фуре рафт, Каждумро мавҷи об бурд» [72,с.187].

(Абдурахмони Ҷомӣ)

Савол ва супориш:

1. Сангпушт ба Каждум чӣ некӣ кард?
2. Каждум нисбат ба Сангпушт рафтори дуруст кард?

Маънои зарбумасали «**Чохкан зери чохро**» бо мазмуни ин ҳикоя муқоиса кунед.

3. Тарҳи пешниҳодшударо муайян созед.

Натиҷа хонандагон аз матни ҳикоя бархурдор гардида, дар онҳо инкишофи нутқ, тарзи матиқии фикр, тарзи дурусти имлои навишти калимаҳо ва инчунин рушди сифатҳои неки инсонӣ, меҳрубонӣ, дилсӯзӣ, раҳму шафқат ташаккул ёфта, нисбат ба сифатҳои бади инсонӣ, аз қабилӣ бахилӣ, нопокӣ, макру фиребгарӣ, дурӯғгӯӣ ва ғайра нафрат пайдо мекунамд.

Намунаи дарси забони тоҷикӣ дар синфи 4-ум.

Дарси 8 «Чашни Меҳргон»

«Аз рӯйи солшумории ниёғони мо 22-юми сентябри моҳи Меҳр аст. Рӯзи шонздаҳуми моҳи меҳрро, ки рӯзи Меҳр ном дошт, эронӣни қадим муборак шумурда, чашн мегирифтанд ва ин чашнро Меҳргон меномиданд.

«Меҳрубонӣ кун ба чашни меҳргону рӯзи меҳр,

Меҳрубонӣ беҳ зи рӯзи меҳру чашни Меҳргон» [72, с. 51-52].

(Маъсуди Саъди Салмон)

Ин моҳро аз он сабаб Меҳрмоҳ мегӯянд, ки мардум дар ин моҳ ба якдигар бештар меҳрубонӣ мекунамд. Аз ҳосили ғаллаву мева ба ҳамдигар ҳадя медиҳанд. Дар замони мо чашни Меҳргонро ҳамчун чашни ҳосил қайд

мекунанд. Дар рӯзҳои ҷашни Меҳргон зироати ғалладона пухта мерасад. Ҳосили сабзавоту меваҳо фаровон мешавад. Рӯи дастархонро ҳама гуна дастранчи деҳқонону боғдорон зебу зинат мебахшад.

Меҳргонро, аз рӯи ривоятҳо, аз рӯзи ғалаба ё пирӯзии Фаридун бар Заҳҳок ҷашн мегиранд [72, с. 51-52].

Савол ва супориш:

1. Барои чӣ ин ҷашнро Меҳргон мегуфтанд?
2. Барои чӣ ин моҳро Меҳр мегуфтанд?
3. Дар чандуми моҳи Меҳргонро ҷашн мегиранд?
4. Бо солшумории мо Меҳрмоя кай оғоз мешавад?
5. Агар моҳи Меҳр 22-юми сентябр оғоз шавад, 16-уми Меҳр ба кадом рӯз баробар аст.

Машқи 86. Дар маҳаллаи шумо Меҳргонро чӣ тарз ҷашн мегиранд?

Ҳикоя кунед.

Машқи 87. Машқи «Худамро месанҷам».

«Меҳрубони кун ба ҷашни меҳргону рӯзи меҳр,

Меҳрубони беҳ зи рӯзи меҳру ҷашни Меҳргон».

Машқи 88. Монанди намуна ду ҷумла тартиб дода нависед.

Ман ба модарам, падарам, хоҳаронам, бародаронам ва ҳамсинфонам меҳрубонӣ мекунам. Хоҳарам, бародарам, модарам, падарам, бобоям ва бибиям ба ман меҳрубонӣ мекунанд.

Бахшида ба ҷашни Меҳргон ҳамсинфон, дӯстон, падару модар ва хоҳару бародари аввал ба тарзи шифоӣ, баъд аз хаттӣ табрик кунед. Аввал сохтор ва мазмуни табрикнома ро бо ҳамдигар баррасӣ намоед.

Бачаҳо Шумо боз кадом ҷашнҳои миллиро медонед сутунҷаро пур кунед

№	Ҷашнҳои милли	Ҷашнҳои сол
1.	Ҷашни «Наврӯз»	Март
2.		
3.		

Натиҷа хонандагон аз матни пешниҳодгардида, дар бораи ҷашни қадимаи «Меҳргон» маълумот ба даст оварданд, ки дар он муборизаи ду қувва «**некӣ**» ба «**бадӣ**» пирӯзӣ насиб гардидааст ва бо ҳамдигар дар муносибат меҳрубонӣ, инсондӯстиро меомӯзанд ва амал мекунанд.

Боби 3. Матни «Дӯсти ҷонӣ, нонӣ ва забонӣ»

Машқи 92. Матнро хонед ва муайян кунед, ки сухан дар бораи кадом дӯст меравад?

«Собир ном бача қалами худро дар мактаб банохост шикаст. Қалами дигар надошт. Ба Аҳмадҷони шарикдарсаш гуфт: «Агар қалами дигар дошта бошӣ, ба ман амонат бидеҳ, ки хат нависам». Аҳмадҷон хурсанд шуда қаламдони худро во карда, панҷ дона қалам бароварда гуфт: «Аз инҳо кадомаш, ки даркор бошад бигир. Қоғаз ҳам, чӣ қадар даркор бошад, медиҳам. Ману ту шарик ҳастем. Ҳар чиз ки ман дошта бошам мисли чизи худ гирифта, сарф кун» [72, с. 54-55].

(Садриддин Айний)

Супориш: Муҳокима:

Дар бораи рафтори дӯстон фикри худро баён кунед.

Тартиб додани ибора бо калимаҳои «**қалам**», «**шарик**», «**бача**», «**ҳамсинф**», «**қаламдон**».

Машқи 93. Матнро хонед ва муайян кунед, ки сухан дар бораи кадом дӯст меравад?

«Ғавазне дар наздикии сабзозоре бемор буд. Дӯстону азизон ҳама ба дидани вай омаданд, то ҳолашро бипурсанд. Вақте дӯстон ба дидани вай меомаданд, аз алафи сабзозор барои хӯрдани худ истифода мекарданд ва тамоми сабзохоро хӯрданд. Дар охири кор ғавазни бечора ҷон дод, на аз беморӣ, балки аз гуруснагӣ. Зарари дӯстони бад нисбат ба ғайдашон бештар аст» [72, с. 54-55].

Машқи 94. Таркибхоро хонед ва аз рӯйи намуна ба се гурӯҳ чудо карда нависед.

Намуна :

«Дӯсти ҷонӣ – сирри дилашро мегӯяд.

Дӯсти забонӣ- хушомад мегӯяд.

Дӯсти нонӣ – фоида мечӯяд». (Мақоли халқӣ)

Хушомад мегӯяд, фоида мечӯяд, дар наздат як чиз мегӯядду дар ақиб чизи дигар, сирри дилашро мегӯяд, сиррашро пинҳон мекунад, то иҷро шудани қораш ҳуҷӣ мекунад, чизро дарег наредорад, ҳамеша дӯст буданро таъкид мекунад, ғалатҳоро нишон медиҳад, баҳона мекобад, суҳанҳои туро ба дигарон хабар медиҳад, ваъдаҳои хушқу ҳолӣ медиҳад, агар пул надошта бошӣ , бо дигарон дӯст мешавад.

Машқи 95. Машқи имло. Панди зеринро бонавбат ба ҳамнишини худ бигӯед ва нависед. Дафтарҳои худро иваз карда, ғалатҳои ҷойдоштаро ислоҳ кунед.

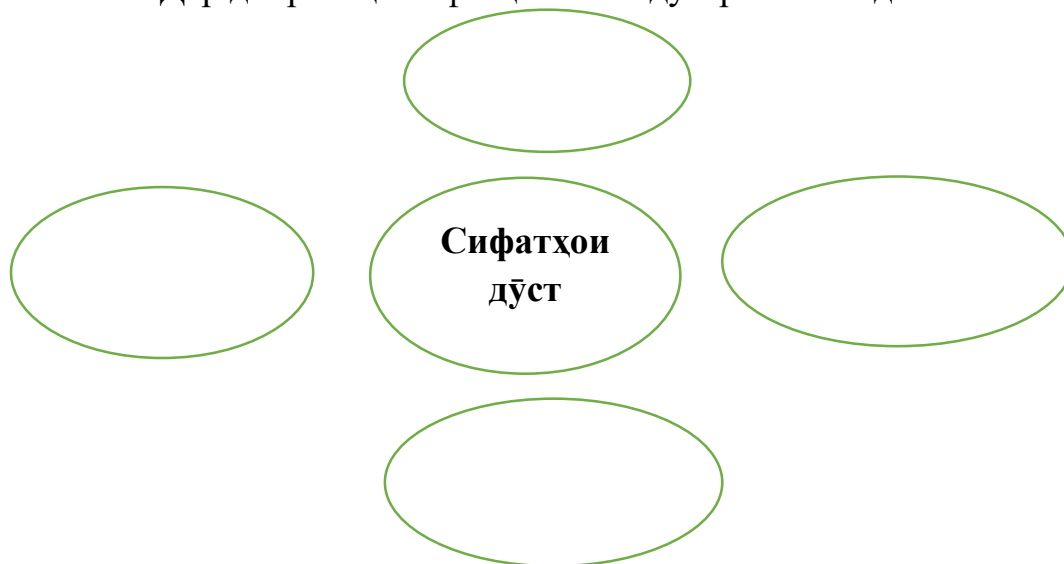
«Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон,

Бартар аз дидори рӯйи дӯстон.

Ҳеч талхӣ нест дар дил талхтар

Аз фироқи дӯстони пурхунар...» [72, с. 54-55]. (Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ).

Дар доираҷаҳо сифатҳои неки дӯстро нависед.

Машқи 101. Матро хонед ва ба рафтори дӯстон баҳо диҳед.

Матни «**Рафиқи бад**»

«Хуршед ва Ҷамшед дар байни кӯҳҳо роҳ мерафтанд. Нохост ба онҳо як хирс дучор омад. Ҷамшед тарсид ва давида ба як дарахт баромад. Хуршед гурехта натавонист ва худро мурда вонамуд карда, хобид.

Хирс омада, пой ва рӯйи Хуршедро бӯйи карду ба роҳаш рафт.

Ҷамшед аз дарахт поён фуromaда хандиду гуфт:

Хирс ба гӯшат чӣ гуфт?

Хуршед чунин ҷавоб дод:

Хирс гуфт, ки одаме, ки дар вақти мусибат рафиқи худро партофта мегурезад, рафиқи бад аст» [72,с. 60- 61].

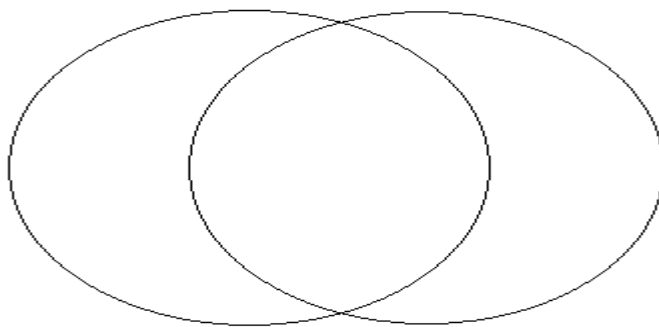
Савол ва супориш:

1. Симоҳои матн кироанд?
2. Онҳо ба кучо рафтанд?
3. Барои чӣ рафтанд?
4. Онҳо бо чӣ вохӯранд?
5. Ин воқеа кай рух дод?
6. Ин воқеа дар кучо рух дод?
7. Оё онҳо ба ҳамдигар ёрӣ расонданд? Барои чӣ?
8. Чаро хирс ба одам зарар нарасонд?

Супориш 2.

1. Худро дар ҷойи онҳо тасаввур кунед. Чӣ гуна рафтор мекардед?
2. Агар онҳо шуморо ба сафар даъват кунанд, бо онҳо меравед? Чаро?
3. Фикри асосии матн аз чӣ иборат аст?
4. Ба матн сарлавҳаи мувофиқ интихоб кунед.

Машқи 102. Мазмуни матнҳоро бо ҳам муқоиса карда, умумият ва фарқи онҳоро дар диаграммаи Венн нишон диҳед.

Расми 3. Диаграммаи Венн

Машқи 105. Дар бораи дарси имрӯза бо аҳли хонавода суҳбат кунед. Бо онҳо маслиҳат намуда, панҷ сифати рафиқи хуб ва бадро фикр карда нависед.

Рафиқи хуб:

Рафиқи бад:

Дӯст ё бародар?

Шеърро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

Шодӣ ва Ҳодӣ

«Дар як бинои барҳаво,
Андар чаҳорум ошён.
Ҳамсои якдигаранд,
Шодию Ҳодӣ, чӯраҷон.
Шодӣ ба гулҳо резад об,
Хонад гаҳу бегаҳ китоб.
Ҳодӣ вале рӯзи тамом
Дар фикри зикри хӯрду хоб.
Шодӣ, набошад модараш,
Бозӣ кунад бо додараш.
Ҳодӣ намечунбад зи ҷо,
Ҳарчанд гиряд хоҳараш.
Ман чӯраам бо он яке,
Аз чӯраҳои қадрдон.
Оҳиста гӯи акнун ба ман:
Шодист ё Ҳодист он?» [72, с.62-63].

(Убайд Раҷаб).

Савол ва супориш:

1. Дар матн сухан дар бораи кӣҳо меравад?
2. Онҳо дар кучо зиндагӣ мекарданд?
3. Гуфтору кирдори онҳоро номбар кунед.
4. Ба гуфтору рафтори онҳо баҳо диҳед.

Омӯзгор аз бачаҳо пурсон мешавад.

1. Бачаҳо шумоён бо кадоме аз симоҳои матн дӯст будан мехоҳед? Барои чӣ?

2. Ба фикри шумо, муаллиф бо навиштани ин шеър ба мо чиро таъкид мекунад?

Бачаҳо шоир дар образҳои қаҳрамонон Шодӣ ва Ҳодӣ дар шеър чӣ гуна сифатҳои шахси комилро нишон додааст. Бояд мо ба кӣ пайравӣ кунем, то ки бачаи боодобу боақл шаваем.

Машқи 108. Ба қойи нуқтаҳо амалҳои Шодӣ ва Ҳодиро нависед.

Намуна:

Шодӣ – ба гулҳо об мерезад,

Ҳодӣ – дар фикри хӯрдану хоб рафтан аст,

Машқи 195. Шеърро ифоданок хонед ва маънидод кунед.

Дӯстонро гум макун

«То тавонӣ, дӯстонро гум макун,

Дӯстони меҳрубонро гум макун.

Дар ҷаҳон бе дӯст будан мушкил аст,

Мушкилосонкун касонро гум макун.

Дӯстро аз дӯст, ҷонам, фарқ кун,

Дӯсти пайванди ҷонро гум макун...» [72, с. 115-116].

(Мирзо Турсунзода)

Машқи 198. Ибораҳои ро, ки ҳусни зоҳирӣ ва ботиниро ифода мекунанд, муайян карда, дар ду қатор нависед.

Духтари зебо, рафтори дуруст, бачаи доно, шахси меҳнатдӯст, миҷғони
сиёҳ, қомати рост, абруи ҳамида, одоби ҳамида, сухани нек, чеҳраи зебо,

Намуна:

«Ҳусни зоҳирӣ: духтари зебо,

Ҳусни ботинӣ: рафтори дуруст...» [72,с.117].

Машқи 199.Ибораҳоеро, ки ҳислатҳои хуб ё бадро ифода мекунанд,
муайян карда, дар ду қатор нависед.

Шаҳси дуругӯй, одами ростгӯй, модари меҳрубон, писари ҷанҷолӣ, падари
ғамхор, марди кордон, марди танбал, шахси хабаркаш, духтари китобдӯст,
одами бетамиз.

Намуна:

«Ҳислатҳои хуб: одами ростгӯй»,

Ҳислатҳои бад: шахси дуругӯй...» [72,с.117].

Мавзӯ: «Одоби муошират» (2 соат)

Натиҷаҳои интизории дарс.

Ҳонанда пас аз анҷоми дарс метавонад:

- 1.Мазмун ва мақсади сухани гӯяндаро муайян карда, хулоса барорад;
- 2.Матлабро бо шаклҳои гуногуни нутқи шифоҳӣ ифода намояд;
- 3.Ҳикояҳои то 300 калимаро бо 5–6 калимаи нав дарк намуда, фикри
асосиро ҷудо кунад;

4. Матни ҳатти сохторнок эҷод кунад ва дар навишт имлоро риоя
намояд;

5.Одоби муоширатро дар вазъиятҳои гуногун дуруст амалӣ созад.

Мақсади дарс (мушаххас)

Ҳонандагон бояд:

- қаҳрамонони матнро шиносанд ва рафторашонро муқоиса кунанд;
- ба гуфтору рафтори симоҳо баҳо диҳанд;
- фикри асосии матнро ҷудо намоянд;
- калимаҳоро дуруст нависанд (беғалат);
- дар амали воқеӣ одоби суханро риоя кунанд.

Воситаҳо: китоб, панду мақол, зарбулмасал, варақаҳои корӣ.

Равиши дарс (бозофарӣ-шуда, ихчам ва методӣ)

Қисми ташкилии дарс: Одоби салом, танзими синф, омодагии хонандагон, гузориш аз вазифаи хонагӣ.

Сухбат: дар доираи мавзӯ бо хонандагон сухбат намудан.

Оё бо калонсолон ва бо ҳамсолон якхел сухан мекунед? Чаро?»
«Оё калонсолон дар бораи тарзи муошират ба шумо чизе омӯхтаанд? »

3. Муколамаи муқоисавӣ

Синф ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад:

Гурӯҳ 1 - Муоширати хуб	Гурӯҳ 2 - Муоширати нодуруст
Мисол меоранд, чаро чунин рафтор хуш аст	Мисол меоранд, чаро чунин рафтор номатлуб аст

Баъд аз муҳокима панд дар тахта сабт мегардад:

«Ҳар бад, ки ба худ наменвисандӣ»,

Бар кас наменвисанд, эй бародари ман».

(Хонандагон шарҳ медиҳанд ва ба дафтар менависанд.)

3. Кор бо матн

Матни «Одоби беодоб»-ро меҳонанд → симоҳо муайян карда мешаванд
→ гуфтору рафтори онҳо баҳогузорӣ мешавад.

Саволҳои роҳнамо:

1. Кадом қаҳрамон хушмуомила буд?

2. Чӣ нишонаи беодобӣ дар матн пайдо шуд?

3. Агар ту дар ҷойи ӯ мебудӣ, чӣ мекардӣ?

4. Тақсим ба гурӯҳҳо - кор бо вазъиятҳо

Ҳар гурӯҳ як ҳолатро мегирад ва қоидаҳои муоширатро месозад:

1. Дар меҳмонӣ бо калонсолон

2. Вақте меҳмон ба хона меояд

3. Дар ҷойи бегона роҳгум шудан

4. Гум кардани падару модар дар бозор

Муаллим иҷрои гурӯҳҳоро назорат мекунад → пас муаррифӣ → таҳлил.

5. Иловагӣ

Машқи навишт: калимаҳои «муоширати нек» ва «муоширати бад».

Ҷумласозӣ аз рӯи қоидаҳои таҳияшуда.

Муколамаи кӯтоҳ бо оҳанги дуруст.

6. Ҷамъбаст ва арзёбӣ

Хонанда ба забони худ ҷавоб медиҳад:

Муоширати хуб чӣ маъно дорад?

Кадам рафтор номуносиб аст?

баҳогузорӣ аз рӯи фаъолият, ифодаи фикр, хатнависӣ.

7. Вазифаи хонагӣ

Бо хонавода 10 қоидаи муошират бо калонсолон тартиб диҳанд.

Мисол (дар шакли намунавӣ):

1. Бо калонсолон бо калимаи «Ба Шумо мурочиат мекунем».

2. то 10 банд.

Нишондиҳандаҳои ҳислатӣ ва арзёбии сатҳи ташаккули онҳо.

Матни зерин ҳамчун ҷадвале мебошад, ки воситаи арзёбии инкишофи хусусиятҳои шахсии хонандагон хидмат мекунад. Ин нишондиҳандаҳо хусусияти инфиродӣ дошта, ба омӯзгор имкон медиҳанд, ки сатҳи пешрафт, масъулият, муошират ва муносибати кӯдакро дар раванди таълим воқеъбинона мушоҳида ва сабт кунад. Ҳангоми баҳогузорӣ омӯзгор ба рафтор, ангежа, масъулиятпазирӣ ва тарзи иҷрои вазифаҳои таълимӣ таъия менамояд.

Ҷадвали №4.

Худтанзимкунӣ ва идоракунии рафтор

Ҳислат	Нишондиҳандаи ҳислатӣ
Мустақилият дар амал	Хонанда мекӯшад супоришро аввал мустақилона иҷро кунад, роҳҳои ҳалли ҳудро ҷустуҷӯ менамояд ва танҳо дар ҳолати зарурат аз дигарон кумак меиҷорад.
Интизориҳои баланд аз худ	Дар иҷрои ҳар вазифа меъёрҳои баланд меҷӯрад, ба сифати натиҷа аҳамият медиҳад ва ҳатто берун аз баҳогузорӣ низ супоришро бо масъулият анҷом медиҳад.

Хислат	Нишондиҳандаи хислатӣ
Таваккал дар омӯзиш	Омода аст таҷриба кунад, роҳҳои навро санҷад ва иштибохро ҳамчун қисмати рушди шахсӣ қабул намояд - бо назардошти он, ки хатар барои ӯ вуҷуд надошта бошад.
Тобоварӣ ва устуворӣ	Ҳангоми душворӣ ё ноқомӣ ақиб намегардад, фаъолиятро то анҷом расондан идома медиҳад ва қобилияти барқароршавиро нишон медиҳад.
Вичдон ва арзишмандӣ	Дар рафтор ростқавл аст, бо меҳрубонӣ бархӯрд мекунад, адолатро риоя менамояд, ба гуфтаи худ содиқ мемонад, масъулиятро эҳсос мекунад, рафтори шаффоф дорад ва фарҳанги дигаронро эҳтиром мегузорад.

Ҷадвали №5.

Муносибат бо дигарон

Хислат	Тавсиф
Аҳамият ба дигарон	Бо ҳамсолон боэҳтиром ва ором рафтор мекунад, ба сухани дигарон бодикқат гӯш медиҳад, сухани онҳоро қатъ намекунад ва фазои муоширати солимро нигоҳ медорад.
Таҳаммулпазирӣ	Иқдоми ақидаҳои гуногунро мепазирад, ба фикрҳои дигарон эҳтиром мегузорад ва фарқияти назарияҳоро ҳамчун монеа не, балки ҳамчун имкони омӯзиш қабул мекунад.
Қобилияти ҳамкорӣ	Дар кори гурӯҳӣ фаъолона иштирок менамояд, ба аъзоёни гурӯҳ эҳтиром мегузорад, ҳиссаи худро дар ихрои вазифаҳо эҳсос мекунад ва барои анҷоми вазифаҳои муштарак муносибати дуруст ва кумаки ҳамсолонро ба назар мегирад.

Ҷадвали №6.

Иштирок ва саҳмгузорӣ дар фаъолият

Хислат	Тавзеҳ
Эътимод ба қувваи худ	Дар муҳокимаҳо фикрашро равшан баён мекунад, ҳангоми иҷрои супоришҳо бештар ба қобилиятҳои худ таъян мекунад ва кумакро танҳо дар ҳолати зарурӣ дархост мекунад.
Масъулиятпазирӣ	Ҳангоми супориши кор онро бо масъулият қабул намуда, омода аст барои натиҷа посух гӯяд ва иҷрои вазифаро ба таъхир намегузорад.
Фаъолият ва ташаббус	Дар раванди дарсӣ фаъол аст, интизор намешавад, ки танҳо дигарон оғоз кунанд; пешниҳодҳо мекунад ва барои пешбурди фаъолият саҳм мегузорад.

Андешаронӣ ва фаъолияти зеҳнӣ

Хислат	Тавсиф
Фикрронии сатҳи боло	Барои ҳалли масъалаҳо усулҳои таҳлил, муқоиса, хулосабарорӣ ва стратегияҳои фикрронӣ истифода мебарад.
Эҷодкорӣ	Идеяҳои тоза пешниҳод мекунад, роҳҳои ғайриоддӣ пайдо менамояд ва дар иҷрои вазифаҳо равишҳои навро меҷӯяд.

Тавассути омӯзиши АББ дар дарсҳои ЗТ хонанда на танҳо хондан, навиштан, калимасозӣ ва ҷумласозиро меомӯзад, балки тадричан малакаи фикрронӣ, суҳанпардозӣ ва баёни мустақили андешаро низ рушд медиҳад. Машқҳои имло, луғатҳо, сохтани калима аз реша, таркиби ҷумлаҳои сода ва мураккаб, бозгӯӣ намудани матн, нақл, саволу ҷавоб ва муколама дар чараёни дарс ба кӯдак имконият фароҳам меорад, ки калимаҳоро дуруст истифода барад, аз матн ибораҳои калидиро ҷудо намояд, аз рӯйи онҳо ҷумла бисозад ва дар шакли мустақил порчаи хурд нависад.

Истифодаи матни бадеӣ дар якҷоягӣ бо фаъолиятҳои амалӣ -монанди хондани ифоданок, нақшбозӣ, хулосабарорӣ ва навиштани порчаҳои хурд ё иншо - шароитро ба вуҷуд меорад, ки дониш аз сатҳи калима ба сатҳи маънӣ гузарад. Дар ин раванд хонанда на танҳо мазмуни матнро дарк мекунад, балки онро бо суҳанони худ бозгӯӣ намуда, хулоса мебарорад ва баён мекунад, ки кадом рафтор хуб ва кадом нодуруст аст.

Дар натиҷа, раванди таълими ЗТ ба рушди нутқ, тафаккур ва саводнокии кӯдак мусоидат намуда, ба ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ низ замина мегузорад, зеро тавассути образҳои адабӣ хонанда бо идеалҳои инсондӯстӣ, эҳтироми калонсолон, ростқавлӣ, меҳрубонӣ, ватанпарварӣ ва масъулиятшиносӣ ошно мегардад ва онҳоро тадричан ба рафтори ҳаррӯзаи худ ворид мекунад.

Бояд қайд кард, ки адабиёти бачагон дар синфҳои ибтидоӣ на танҳо воситаи забонамӯзӣ, балки омили тарбиявии муассир гардида, дар ташаккули шахсияти фарҳангӣ ва инсонгароии хонанда нақши калидӣ мебозад.

2.2. Адабиёти бачагона ҳамчун воситаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагон дар таълими забони тоҷикӣ

Дар замони муосир масъалаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар ташаккули ақлу хиради насли наврас яке аз вазифаҳои муҳим раванди таълиму тарбия ба ҳисоб меравад. Адабиёти бачагона ҳамчун воситаи ҷуртаҷсири тарбия имкониятҳои фарох барои рушди сифатҳои инсонӣ, аз қабилӣ инсондӯстӣ, ростқавлӣ, адолатпарварӣ, меҳнатдӯстӣ ва эҳтиром ба дигарон дорад.

Бо дарназардошти дигаргуниҳои босуръати иҷтимоӣ ва болоравии талаботи ҷомеаи муосир, низомии таълиму тарбия бояд пайваста тақмил ёбад ва усулҳои омӯзиш ба тавре ташкил карда шаванд, ки дар баробари донишҳои зеҳнӣ, тарбия ва ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ низ таъмин гардад.

Марҳилаи кӯдакӣ яке аз давраҳои муҳим ва мусоид барои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии шахсият ба ҳисоб меравад, зеро дар ин синнусол пояҳои шахсият гузошта шуда, сифатҳои ахлоқии кӯдак тадриҷан ба шакли ғайол рушд мекунанд. Ин раванд таваҷҷуҳи пайвастаи омӯзгорон ва волидонро тақозо мекунад. Зарурати омӯзиши ин масъалаҳо аз вазъи нави ахлоқӣ ва равонии ҷомеа, махсусан аз ҳислати мураккаб ва баъзан мушкили муносибатҳо дар байни кӯдакон, наврасон ва аъзои оила сарчашма мегирад. Имрӯз ба рушди арзишҳои умумиинсонӣ таваҷҷуҳи хосса дода мешавад, зеро маҳз ин арзишҳо пойгоҳи асосии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстӣ ба шумор мераванд. Танҳо дар чунин раванд муҳити мактаб метавонад шароити мусоид барои парвариши эҳтиром, ҳамдардӣ, масъулиятшиносӣ ва нигоҳи инсондӯстона ба ҷаҳон фароҳам оварад. Ин гуна муносибати ягонаи педагогӣ имконият медиҳад, ки ХСИ тадриҷан ба шахсиятҳои дорони фарҳанги муоширати солим, рафтори нек, ҳудогоҳӣ ва муносибати инсонпарварона ба дигарон табдил ёбанд.

Дар заминаи ҳамгироии омӯзиши ЗТ бо АБ (адабиёти бачагона) амалӣ намудани чунин ғайолиятҳо рафтори инсондӯстонаи кӯдак ғайи гардида, сифатҳои ахлоқӣ ва инсондӯстӣ дар ӯ таҳким меёбанд ва дар маҷмӯъ, заминаи

устувор барои ташаккули босифати арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ фароҳам оварда мешавад.

Таҳқиқ ва баррасии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии кӯдак аз зинаи таҳсилоти ибтидоӣ бевосита ба тавзеҳ ва таҳлили мафҳумҳои «арзиш», «ахлоқ», «инсондӯстӣ», «муносибатҳои инсондӯстона» ва «тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ» вобаста аст, ки дар раванди омӯзиш нақши асосӣ мебозанд.

Ин мафҳуми мазкур «муносибатҳои башардӯстона» шакли муносибатҳои байнишахсӣ ва байнигурӯҳӣ мебошанд, ки дар асоси принципҳои инсондӯстӣ ташаккул меёбанд ва маҷмуи ҳамгироии субъект бо ҷаҳони ҳастӣ, бо дигар одамон ва ҳуди шахсиятро фаро мегиранд.

Ба андешаи бисёре аз муҳаққиқони мутааллиқи башардӯстии таълим (Б.С. Братусь, В.А. Ситаров, А.В. Зосимовский ва дигарон), моҳияти фарҳанги маънавии шахс дар тамоюли башардӯстона нухуфтааст. Ин тамоюл мавқеи ахлоқии инсон мебошад, ки танҳо ба мавҷуде, ки дорои шуур буда, ҳамчун шахсият амал мекунад, хос аст.

Муҳаққиқон робитаи зичи омилҳои барангезанда ва ҳолатҳои эҳсосии шахсияти кӯдакро таъкид намуда, қайд мекунанд, ки эҳсосот муҳаррики асосист, ки ангеҷаҳои дохилиро ба фаъолият табдил медиҳад ва рафтори воқеии кӯдакро амалӣ месозад.

Онҳо зарур медонистанд, ки дар синфҳои фазаи рафқат, ҳамкориҳои самимӣ ва дастгириҳои мутақобил ташаккул дода шавад, зеро маҳз чунин муҳит ба рушди эҳсосоти нек, муносибатҳои солими байнишахсӣ ва тарбияи инсоният мусоидат мекунад.

Таҳқиқоти муҳаққиқон исбот карданд, ки фаъолияти якҷоя, муоширати доимӣ ва таҷрибаи ҳамкорӣ муносибатҳои эҳсосӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқии хонандагонро шакл дода, ба ташаккули шахсияти дорои арзишҳои инсонӣ - масъулият, эҳтиром, дӯстӣ ва ҳамдардӣ замина мегузорад.

Педагог И.Ф. Харламов бар он андеша аст, «муҳити баландсифати ахлоқӣ дар муассисаи таълимӣ яке аз омилҳои калидии ташаккули ахлоқи солим ва арзишҳои инсонӣ дар хонандагон маҳсуб мешавад». Ӯ қайд мекунад, ки

«методикаи илмий асосёфтаи тарбия бояд на танҳо дониш диҳад, балки ба тамоми қувваҳои руҳӣ, маънавӣ ва ҳиссии хонанда таъсир расонад; ниёзҳои ботинии ӯро қонеъ намуда, барои бедор сохтани ангезаи солими рафтор ва ташаккули шуури ахлоқӣ шароит фароҳам оварад ва танҳо дар чунин раванд рафтори арзишманд, муносибати инсондӯстона ва масъулиятшиносӣ дар шуури кӯдак устувор мегардад» [161, с. 65].

Муҳити мазкур бояд бар пояи принципҳои инсондӯстона ва фарҳанги ҳамдигарфаҳмӣ ташкил ёфта, ба ташаккули муносибатҳои эҳтиромомез, инкишофи одоби муошират, ҳисси масъулият, меҳрубонӣ ва дигар арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ таъмин бахшад.

Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар натиҷаи якҷояшавии унсурҳои гуногуни ахлоқи нек, дониш ва малакаҳои иҷтимоӣ, фарҳанги муошират, одоби рафтор, сифатҳои миллӣ-қавмӣ ва мероси таърихиву фарҳангии ҷомеа ташаккул меёбанд. Онҳо на танҳо маҷмуи қоидаҳои рафторӣ мебошанд, балки таҷассумгари таҷрибаи иҷтимоӣ, ҷаҳонбинии инсон ва эҳсоси масъулияти ӯ дар муносибат бо атрофиён ба ҳисоб мераванд.

Бо ташаккули пурраи ин арзишҳо аз овони кӯдакӣ, шахс ба як фардияти баркамол табдил меёбад ва дар рафтораш намунаи ахлоқи нек нишон медиҳад, дар ҷаҳонбинӣ маърифатӣ ва меҳнатӣ худтакмилдиҳиро пайгирӣ мекунад ва дар ҳаёти иҷтимоӣ мавқеи ҷаҳонӣ мегирад.

Бояд қайд кард, ки арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ҳосили ҳамбастагии сифатҳои инсонӣ - инсонгарой, инсондӯстӣ, некбинӣ ва эҳтиром ба дигарон буда, имконият медиҳанд, ки кӯдак ҷаҳонро бо воқеияти инсонпарварона дарк намояд. Ин арзишҳо ӯро водор месозанд, ки идеалҳои башардӯстиро бифаҳмад, ҳодисаҳои иҷтимоиро бо назари арзишмандона баҳогузорӣ кунад ва муносибаташ бо табиат, ҷомеа ва атрофиёнро дар асоси эҳтиром, масъулият ва ҳамдардӣ танзим намояд.

Дар омӯзиш мақом ва масъулияти омӯзгор дар ташаккули шахсияти ХСИ хусусияти муайянкунандаи педагогӣ дорад. Таъсири омӯзгор ба равандҳои

рушд ва иҷтимоишавии кӯдак дар ин синну сол ҳамчун яке аз омилҳои асосии инкишофи шахсият шинохта мешавад.

Аз ин рӯ, омӯзгор бояд дар бораи аҳаммияти муносибатҳои нек байни одамон, зарурати ташаккули эҳтиром ба дигарон ва парвариши ҳисси ғамхорӣ огоҳ бошад. Омӯзгор вазифадор аст ба хонандагон талқин намояд, ки инсон арзишмандтарин ва олитарин мавҷуди зиндаи олам аст. Ҳамчунин, ӯ бояд ба шогирдон ғамхонад, ки чунин хислатҳои манфӣ, чун бепарвояӣ, бешахсиятӣ, поймол намудани ҳуқуқи дигарон, муфтихӯрӣ ва танбалӣ на танҳо ба муносибатҳои байнишахсии кӯдакон ва омӯзгор таъсири манфӣ мерасонанд, балки боиси коста шудани нуфузи шахс дар миёни ҳамсолон шуда, мақоми иҷтимоии ӯро паст мегардонанд.

Нақш ва мақоми омӯзгор дар тарбия ва камолоти шахсияти ХСИ дорои аҳаммияти хос буда, таъсири он дар ташаккули ҷаҳонбинии ҳанӯз шакл нагирифтаи кӯдак, роҳнамоии рафтору андешаи ӯ ва гузоштани пояҳои аввали хислатҳои инсонии устувор басо бузург арзёбӣ мегардад. Таъсири омӯзгор ба рушди шахсият дар ин синну сол бебаҳост ва ин ҳақиқат аз ҷониби тамоми педагогон ва равоншиносони классикӣ ва муосир тасдиқ гардидааст. Назари равоншиносон бар он аст, ки ХСИ ба тарҳи шахсии «идеали ҳаётӣ» эҳтиёҷманд мебошанд, ки онро бештар дар симои устоди ғамхору меҳрубон дида метавонанд.

Таҳлилҳо нишон дод, ки ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ раванди бисёрҷабҳа буда, ба чор унсури асосии сохторӣ тақсим мекунад:

1. Унсури маърифатӣ. Ин унсур ба азхудкунии донишҳои ахлоқӣ, ғаммиши қоидаҳо ва меъёрҳои рафтор, инчунин ба усулҳои ба даст овардан ва тавсеаи донишҳо вобаста мебошад. Он асоси маърифатии муносибатҳои башардӯстонаро ташкил медиҳад.

2. Унсури ғайриахлоқӣ. Ин унсур майл ва омодагии шахсро барои амалӣ кардани сифатҳои олий, ба монанди некӯкорӣ, ҳамдардӣ, масъулият ва ҳифзи дигар мавҷудоти зинда дар бар мегирад. Яъне арзишҳои ахлоқӣ танҳо дар заминаи рафтор ва амалҳои воқеӣ маъно пайдо мекунанд.

3. Унсури аксиологӣ (арзишшиносӣ). Ин унсур инсонро ҳамчун мавҷуди оӣ ва соҳибшаъну шараф эътироф мекунад. Дар баробари ин, он эҳтиром ба ҳуқуқи озодиҳои инсон, риояи қоидаҳои ҳамзистӣ, эҳтиром ба анъанаҳои миллӣ ва фарҳанги ҷомеа ро дар мадди аввал мегузорад.

4. Унсури инфиродӣ (шахсӣ). Ин унсур бар он асос меёбад, ки инсондӯстӣ ва хушахлоқӣ бояд ҳосили интиҳоби озодонаи шахс бошанд. Интиҳобе, ки дар заминаи таҷрибаи шахсӣ, ибратгирӣ аз муносибатҳои инсондӯстонаи атрофиён ва фаҳмиши шахсии некиву бадӣ ташаккул меёбад.

Мафҳуми арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ маҷмуи хусусиятҳо, муносибатҳо ва қобилиятҳои шахсро дар бар мегирад, ки барои рушди комили шахсият ва фаъолияти самараноки ӯ дар ҷомеаи демократӣ аҳаммияти муҳим доранд. Ин арзишҳо руҳияи неқӯкорӣ, ахлоқи писандида, эҳтироми инсон ва масъулияти иҷтимоиро инъикос намуда, зербинои рафтори солими иҷтимоиро ташкил медиҳанд. Дар ҷорҷӯби ин мафҳум унсурҳои зайл мавқеъ мегиранд:

1. Донистан ва эътирофи сифатҳои неқ. Шахс бояд зоти азалии ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, зарурати вуҷуди онҳо дар ҳаёти ҳар як фард ва таъсири мусбати ин сифатҳо ро ба муносибат бо дигарон дарк намояд.

2. Фаҳмидани аҳаммияти иҷтимоии ахлоқи неқ. Арзишҳои инсонӣ танҳо хусусияти шахсӣ надоранд, балки ба ҳамзистӣ, тартиби иҷтимоӣ ва манфиати умумии ҷомеа мусоидат мекунанд. Фард бояд бидонад, ки рафтори неқ ба беҳбудии худ ва муҳити иҷтимоӣ таъсири мустақим дорад.

3. Шинохти сифатҳои манфӣ. Шахс бояд мафҳумҳо ва зухуроти рафторҳои носолиро, аз қабилӣ худпарастӣ, бераҳмӣ, беинсофӣ ва таҷовуз дарк намуда, хатар ва зарари онҳо ро барои худ ва ҷомеа бифаҳмад.

4. Огоҳӣ аз ҳуқуқҳо ва қобилияти амалисозии онҳо. Арзишҳои башардӯстӣ инҳо ро дар бар мегиранд: донистани ҳуқуқи озодиҳои шахс, малакаи истифодаи онҳо дар ҷорҷӯбаи қонун ва эҳтироми ҳуқуқи дигарон.

5. Масъулияти шахсӣ ва иҷтимоӣ. Шахс бояд дарк кунад, ки ҳар амал ва интиҳоби ӯ дар назди ҷомеа, давлат ва қонун масъулияти мушаххас дорад. Рафтор бояд бо меъёрҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ мутобиқ бошад.

6. Муносибати танқидӣ ва ғаъоли шаҳрвандӣ. Ин арзишҳо қобилияти баҳогузорӣ ба воқеияти иҷтимоӣ, таркиби баробархукукии шаҳрвандон, пуштибонии соҳибхитиёрии халқ ва интихобҳои озодонаи ахлоқиро дар бар мегиранд.

7. Қобилияти муколама ва ҳамкорӣ. Шахс бояд тавонад бо дигар шаҳрвандон, гурӯҳҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва созмонҳои ҷамъиятӣ муколамаи созанда ба роҳ монад, баҳсхоро бо эҳтиром ва маданият ҳал намояд.

8. Огоҳии шаҳрвандӣ ва ҳувиати миллӣ. Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ фаҳмиши мансубият ба кишвар, ҷомеа ва давлатро тақвият медиҳанд. Ин ҳам огоҳӣ аз муҳити ҳукуқӣ, фарҳангӣ ва забонии кишвар ва ҳам эҳтирому ифтихор аз онҳост.

Рафтори арзишмандонаи ахлоқӣ, ки аз синни кӯдакӣ ташаккули худро меёбад, тадричан ба одатҳои устувори рафторӣ мубаддал мешавад.

Адабиёти бачагона, пеш аз ҳама, дорои аҳаммияти баланди тарбиявӣ буда, тавассути каломӣ бадеӣ, образҳои равшан ва қиссаҳои дорои ғояи ахлоқӣ, дар зехни кӯдак арзишҳои инсониро, аз ҷумла, нақӯкорӣ, меҳрубонӣ, ростқавлӣ, адолат ва эҳтиром тадричан ташаккул ва тақвият мебахшад.

Адабиёти бачагона на танҳо воситаи фароғат, балки омили пурқудрати тарбия мебошад. Тарбия бошад, омили тақдирсозест, ки самти рушди шахсиятро муайян мекунад. Аз ин рӯ, адабиёт бачагона ҳамчун «китоби зиндагӣ» амал мекунад, он роҳи дурустро нишон медиҳад, ҷаҳонбинӣ месозад ва ба кӯдак имкон медиҳад, ки моҳияти зиндагиро амиқтар дарк намояд.

Дар чанд соли охир адабиёти бачагона, ҳам дар соҳаи назм ва ҳам дар наср, марҳилаи пурмахсул ва рушдбандаро паси сар намудааст. Дар ин давра хонандагон бо силсилаи асарҳои арзишманду тарбиявӣ шинос гардиданд, аз ҷумла, китобҳои М. Миршакар – «Онҳоро дӯст медорам» ва «Аз ҳама ширин», асари А. Шукӯҳӣ – «Об аз кучо меояд?», китоби Г. Сулаймонӣ - «Шаддаи марҷон», повести сегонаи А. Баҳорӣ - «Аҷоиботи Нодар» ва достони «Саргузашти Усмон». Ҳамчунин асарҳои Ғаффор Мирзо - «Гулҳои дастабаста» ва «Насиҳатҳои Бобосалом», навиштаҳои А. Шарифӣ - «Ҳадя», Б. Ортиқов -

«Бачаҳои лолазор» ва «Ҳандалак», асари А. Атобоев - «Шиносой», китоби Н. Розик - «Лона», асари Алӣ Бобочон - «Некӣ ба некӣ», навиштаҳои Н. Бақозода - «Оши ҳалол», китоби М. Ҳайдаршо - «Дарё омад», инчунин маҷмуаи ашъори шоирон Бобо Ҳочӣ, Гулрухсор, Мавҷуда Ҳакимова ва маҷмуи ҳикояву повестҳои Баҳром Фирӯз ба таърифи расида, ба дасти хонандагон расиданд. Ин осор, ки дорои арзишҳои ахлоқӣ ва башардӯстонаи баланд мебошанд, дар рушди зеҳнӣ ва маънавии хонандагони хурдсол саҳми назаррас гузоштаанд.

Асарҳои зиёди адибон ганҷинаи адабиёти бачагонаро ғанӣ гардонданд, аз ҷумла, як қатор асарҳои муаллифони маъруфи тоҷик ва рус, аз қабили М. Миршакар, Б. Раҳимзода, А. Деҳоти Г. Сулаймонова С. Маршак, К. Чуковский, А. Барто, С. Михалков, Н. Носов ба забони содаю рангин эҷод гардида, ба хонандагони синни хурди мактабӣ ва наврас пешниҳод шудаанд.

Илова бар ин, дар солҳои охир ба саҳнаи адабиёти бачагона насли нави нависандагони боистеъдод ворид гардид. Муҳаммад Ғоиб, Ҷӯра Ҳошимӣ, Латофат Кенчаева, Маҳбуба Неъматова, Ҳабибулло Имомиддинов, Н. Бақозода, Азизи Азиз ва дигарон бо фаъолияти эҷодии худ ба ғанигардонии ин самти адабиёт саҳми назаррас гузоштанд. Беҳтарин намунаҳои асарҳои онҳо дар маҷмуаи дастаҷамъии «Гулдаста» гирд оварда шудаанд, ки ба густариши арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ ва эстетикӣ адабиёти бадеии бачагона мусоидат менамояд.

Мавзӯҳои асосии адабиёти бачагона, услуби эҷодии нависандагон ва тарзи ба миён гузоштани масъалаҳо дар солҳои охир рангоранг ва ғанитар гардиданд. Муаллифони адабиёти тоҷик масъалаҳои муҳимми зиндагии миллатро ба маркази диққати худ табдил дода, тавассути образҳои равшан ва ҳикояҳои таъсирбахш хонандаро ба арзишҳои инсонӣ, ахлоқӣ ва ватанпарастӣ раҳнамоӣ мекунанд. Мавзӯҳои бахшидашудаи адабиёти бачагона гуногунмазмун буда, хонандаи имрӯзаро ба масъалаҳои инсондӯстӣ, ахлоқӣ, раҳму шафқат, ғамхорӣ, ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ ҳидоят менамояд. Махсусан, мавзуи ватандӯстӣ дар адабиёти тоҷик решаҳои таърихӣ устувор дорад. Ин андеша дар романҳои устод Садриддин Айнӣ - «Ятим», дар достони Абулқосим

Лохутӣ - «Ватани шодӣ», ҳамчунин дар ашъори ватандӯстонаи Ҳ. Юсуфӣ ва М. Турсунзода равшан инъикос меёбад ва яке аз самтҳои муҳимми тарбиявиरो ташкил медиҳад. Бо вучуди ин, барои хонандагони синни хурдсол эҳсоси муҳаббат ба ватан бештар аз шеъри маъруфи М. Миршакар - «Ман калон мешавам» оғоз меёбад ва аз ҳамин матн дар зехни онҳо тухми ватандӯстӣ сабзиш меёбад.

Кӯдаконе, ки ин шеърро солҳои гузашта шунидаанд, имрӯз ба синни калонсолӣ расида, худ бобо ё бибӣ шуданд, аммо наслҳои нав наберагон ва аберагони онҳо низ ин сатрҳоро пеш аз оғози таҳсил дар мактаб ёд мегиранд ва лабрез аз эҳсоси меҳру муҳаббат ба Ватан мешаванд. Мавзӯи ватандӯстӣ меҳвари асосии офаридаҳои М. Миршакар ба шумор рафта, ин эҳсоси баланд дар шеъри «Мо аз Помир омадем» ва «Чистонҳои Бобосалом» бо шевоии махсус низ инъикос ёфтааст.

Ҳарчанд аз офарида шудани «Чистонҳои Бобосалом» солҳо гузаштааст, ин асар то имрӯз таровати тарбиявии худро гум накардааст. Ҳангоме ки саволҳои мисли «аз ҳама ширинтар чист?», «аз ҳама тезравтар чист? « ё » аз ҳама фарбеҳтар чист? » ба забон меоянд, дар зехни хонанда ҷавобҳо худ ба худ шакл мегиранд: ширинтарин - нону намаки ҳалол ва меҳмоннавозии мардумони тоҷик, тезтарин - қадамҳои устувор ва қавиירוдагии халқи тавоноӣ мо ва фарбеҳтарин - замини ҳосилхез ва пурбаракати Ватани маҳбубамон Тоҷикистон мебошад. Хонанда, бо мутолиаи чунин осор, на танҳо аз рӯйдодҳои Ватан огоҳ мешавад, балки дар ниҳоди худ эҳсоси масъулиятро нисбат ба сарнавишти ҷомеа ва шаҳриравадии худ ташаккул медиҳад. Кӯдак мефаҳмад, ки ӯ ҷузъи ҷудонашавандаи Ватан аст ва ҳар амалаш ба ободиву пешрафти он таъсир мегузорад.

Ифодаҳои меҳнат, заҳматкашии мардум ва қадршиносии кори ҳалол бо самимият дар шеърҳои эҷодкардаи адибони адабиёти бачагон инъикос ёфтааст. Шоир М.Миршакар бо забони содда, аммо пурмазмун арзишҳои меҳнатдустӣ ва эҳтироми заҳмати дигаронро ба хонанда мерасонад:

«Меҳнат кун, эй бачагон,

Меҳнат - калиди ҷаҳон.

Касе, ки заҳмат кашад,

Комёб шавад бегумон...» [105, с 55].

Ин сатрҳо дар зехни хонанда андешаи муҳимро шакл медиҳанд: ҳар луқмаи нон, ҳар қатраи об ва ҳар як амали хурди инсонӣ меҳнаткаш арзиши бузург дорад, ки бояд онҳоро эҳтиром кард ва кадр намуд.

Асарҳое, ки барои кӯдакон офарида мешаванд, дар аксар маврид ба масъалаҳои меҳнат, манзараҳои зебои табиат, муҳити деҳот, покиву тозагӣ, ахлоқи нек ва дигар мавзӯҳои дорои моҳияти тарбиявӣ бахшида шудаанд. Яке аз адибони барҷастае, ки дар ин самт саҳми назаррас гузоштааст, Нӯмон Розик мебошад. Эҷодиёти ӯ бештар ба мавзӯҳои меҳнат ва меҳнатдӯстӣ равона шуда, дар ташаккули асосҳои тарбияи меҳнатии хонандагони хурдсол нақши муҳим мегузорад.

Адабиёти бачагона, ҳамчун бахши муҳими фарҳанги адабии тоҷик ва ҷаҳонӣ, дар худ маҷмуи арзишҳои маънавӣ, зехнӣ, эҳсосӣ ва ахлоқиро таҷассум менамояд. Ҳамин хусусиятҳо боис мегарданд, ки он дар ташаккули сифатҳо ва арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ нақши муассир ва назаррас бозад.

Истифодаи самараноки адабиёти бачагона ҳамчун манбаи муҳими мазмуни таълими ибтидоӣ ба баланд шудани сифати таълим, рушди фарҳангӣ ва таҳкими ҳувияти миллии дар миёни хонандагон мусоидат менамояд. Ин раванд ба низоми муосири маориф шароит фароҳам меорад, то ба ҳадафҳои стратегияе, ки ҷомеа пешбинӣ кардааст, бо суръат ва натиҷаҳои муассиртар ноил гардад.

Муайян гардид, ки ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар се марҳилаи зерин сурат мегирад:

1) Зинаи баланд (эҷодкорӣ) - маҷмуи арзишҳо ва маҳоратҳое ташаккул меёбанд, ки ба хонанда имкони мустақилона ҷустуҷӯи сифатҳои инсонии олӣ аз адабиёти бадеӣ, дарёфти идеалҳои башардӯстӣ ва татбиқи онҳо дар рафторро

фароҳам меорад. Дар ин марҳила хонанда қобилияти эҷодкорона дар баробари дарки маънавӣ—ахлоқӣ ба даст меорад.

2) Зинаи миёна (сермахсулӣ) - шавқи устувор нисбат ба рафтори башардӯстона ташаккул меёбад, хонанда дар фаъолият ташаббус нишон медиҳад, арзиши рафтори некро аз бад фарқ карда метавонад ва муносибати арзёбӣ ба амалҳои худ ва дигарон пайдо мекунад.

3) Зинаи паст (мутобиқшавӣ) - дар ин марҳила шавқи ноустувор ба амалҳои башардӯстона ба вуҷуд меояд, хонанда моҳияти рафтори некро пурра дарк намекунад ва арзишҳои ахлоқиро бештар дар сатҳи такрорпазирӣ қабул мекунад.

Имкониятҳои адабиёти бачагона дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ—башардӯстии хонандагони хурдсол дар вазифаҳои зерин таҷассум меёбанд:

а) Вазифаи маърифатӣ - хонанда тавассути мутолиаи матнҳои бадеӣ донишҳои иловагӣ ба даст меорад ва ҷаҳонбинии ӯ густариш меёбад.

б) Вазифаи тарбиявӣ - таҷрибаи иҷтимоӣ ташаккул ёфта, фаҳмиши рафтори қобили қабул ва муносибатҳои инсонӣ бой мегардад.

в) Вазифаи эҷодкорӣ - хонанда имконияти истифодаи қобилиятҳои инфиродии худ, аз ҷумла, қобилияти ҳамдардӣ, таҳлил ва ташаккули рафтори башардӯстонаи шахсиро ба даст меорад.

г) Вазифаи ҷубронӣ - адабиёти бадеии бачагона имкон медиҳад, ки баъзе арзишҳои ахлоқии норасо дар муҳити синф ҷуброн ва пурра гарданд, зеро дар ҷараёни дарси оддӣ онҳо сушт ташаккул меёбанд.

ғ) Вазифаи ҳамгирӣ - фаъолияти таълимию тарбиявии синфӣ ба як фазои ягона ҳамгиро мешаванд ва раванди тарбияро мустаҳкам месозанд.

д) Вазифаи амалия - арзишҳои бадастомада дар ҳаёти воқеӣ, муносибатҳои ҳаррӯза ва муҳити иҷтимоӣ-табӣӣ татбиқ мегарданд.

Истифодаи адабиёти бачагона дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ—башардӯстии хонандагони хурдсол нақши калидӣ мебозад. Ин раванд ба рушди маънавӣ, фарҳангӣ, эстетикӣ ва инсондӯстии шахсият мусоидат карда, заминаи муҳимро барои ташаккули ҷомеаи солим фароҳам меорад.

Риоя ва амалӣ намудани принципҳои башардӯстӣ дар раванди таълим дорои аҳаммияти стратегӣ буда, барои рушди устувори иҷтимоӣ ва неқӯаҳволии ҷомеа, хосса барои хонандагони хурдсол, нақши калидӣ мебозад.

Истифода аз адабиёти бачагона дар ташаккули шахсияти хонандагон дар муассисаҳои таълимӣ баҳри рушди қобилиятҳои онҳо шароити мусоиди таълимӣ муҳайё намудан лозим аст. Ин тавсияҳо метавонанд, дар таҳияи барномаҳои махсуси таълимӣ, дарсҳо ва фаъолиятҳои, ки ба рушди ахлоқ, таҳаммулпазирӣ, тафаккури танқидӣ, эстетика ва дигар арзишҳои башардӯстӣ нигаронида шудаанд, татбиқ ёбанд.

Дар адабиёти бачагона мавзӯҳои тарбиявӣ хонандагонро ҳидоят мекунанд, ки онҳо ба мактаб рафта аз илму дониш баҳравар шаванд. Инро мо аз шеърҳои дар китоби «Алифбо» воридкардаи А. Шакурӣ, ки ашъори пеш аз инқилобии барои бачагон бахшидашудааш, ки Раҳим Ҳошим дар мақолаи «Навҷӯ ва навовар» нишон додааст:

«Вақто ки равӣ ту сӯи мактаб,
Дар роҳ мазан ту ба касе гап.
Дар роҳ бишав ту ҳамеша хушёр,
Аз аспу ароба шава хабардор.
Ҳар сӯ манигар, ки аз адаб нест,
Афтода шавӣ ба раҳ ачаб нест.
Хандида маврав ба роҳу бозор,
Дар назди ҳама адаб ниғаҳ дор...» [131, с 8].

Ин гуна шеърҳо хонандагонро албатта, ба доштани сифатҳои ахлоқӣ, тарбияи инсонпарварӣ, илмдӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, суботкорӣ, қавииродагӣ, масъулиятшиносӣ, ҳақгӯӣ ва ғайра ҳидоят мекунанд, ки тавассути адабиёти бадеии бачагон дар омӯзиши китобҳои дарсии синфҳои ибтидоӣ омӯзонидани мешаванд.

Дар раванди ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ симои шахсии муаллим ҷаҳонбинии ахлоқӣ, принципҳои арзишӣ, тарзи муносибат бо хонанда, фарҳанги гуфтору рафтор, одоби муошират ва сатҳи масъулиятшиносии ӯ

унсури марказии таъсиррасонии педагогӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, омӯзгор бояд намунаи зиндаи инсондӯстӣ, некхоҳӣ, ҳассосият нисбат ба эҳтиёҷи кӯдак, руҳияи ҳамкорӣ, адолат ва эҳтиром ба шахсияти хонанда бошад.

Маҳз ҳамин неруи ботинию маънавии омӯзгор қодир аст, ки дар зехну қалби кӯдак ангезаи муносибати инсонпарварона, ҳисси ҳамдардӣ ва муҳаббат ба атрофиёро бедор кунад ва шароити мусоид барои ташаккули шахсияти арзишманд фароҳам оварад. Ин таъсир, ки аз дониши касбӣ ва пеш аз ҳама, аз чеҳраи ахлоқии омӯзгор сарчашма мегирад, ба яке аз қавитарин механизмҳои тарбиявӣ табдил меёбад, зеро танҳо шахсияте, ки худ дорои фазилатҳои башардӯстона аст, метавонад дар қалби кӯдак эҳтиром ба инсон, меҳрубонӣ ва ахлоқи солимро парвариш намояд.

Омӯзгор дар раванди омӯзиши ЗТ ба ихрои фаъолият оқилона роҳнамоӣ кунад, бо шогирдон бо эҳтиром, гармӣ ва инсондӯстӣ муошират намоянд, муҳити хайрхоҳона ва дастгириро дар синф ба вучуд орад ва ба муносибатҳои мусбати ҳамсинфон ҳидоят кунад.

Маҳз муҳаббат ба кӯдакон неруи асосии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар муҳити таълимӣ ба ҳисоб меравад, зеро он имконият медиҳад, ки ба шахсияти кӯдак таъсири мусбат ва устувор расонида шавад ва дар ӯ эҳтиром, дӯстию ҳамдардӣ, некӣ ва масъулиятшиносӣ тадриҷан шакл гирад.

Маводи адабиёти бадеии бачагона барои хонандагони хурдсол тавсияшаванда низ бояд ба ин раванд мусоидат намояд. Матнҳо аз ҷиҳати ҳаҷм сода ва фаҳмо бошанд, аммо ҳамзамон дорои ҷанбаҳои фалсафӣ, педагогӣ, равоншиносӣ ва таърихӣ буда, тавонанд ниёзҳои ботинии рушди шахсияти кӯдакро қонеъ гардонанд.

Ҳадаф он аст, ки адабиёт ва суҳани омӯзгор дар якҷоягӣ муҳити хонданибоб, некиомӯз ва арзишфарро барои шаклгирии инсонпарварӣ, эҳтиром, меҳрубонӣ ва рафтори масъулонаи хонандагон фароҳам оранд.

И.С. Меренков бо назардошти мушкилоти марбут ба ташаккули шахсияти хонандагони хурдсол таъкид мекунад, ки «мундариҷаи маводи таълимӣ ва асарҳои бадеӣ дар равшан сохтани мафҳумҳои арзишӣ, аз ҷумла, ахлоқ,

инсондӯстӣ, инсонпарварӣ, табиатдӯстӣ ва ватандӯстӣ нақши муайянкунанда доранд» [99, с.26].

Маводи адабӣ ба кӯдак имконият медиҳад, ки арзишҳоро на танҳо аз роҳи шунидан, балки тавассути таҷрибаи эҳсосии дарунӣ дарк намояд, дар худ намунаи рафтори шоиста, муҳаббат ба инсон ва эҳтироми муҳити атрофро ташаккул диҳад. Ӯ бар он назар аст, ки барои расидан ба ҳадафҳои ниҳони таҳсилоти муосир истифодаи манбаъҳои иловагӣ, ташкили кори мустақилона ва хониши бадеӣ на танҳо муносиб, балки зарур ва ҳатмӣ мебошад.

Дар заминаи китобҳои дарсии синфҳои ибтидоӣ омӯзиши адабиёти бачагон имкон медиҳад, ки ҷанбаҳои тарбиявӣ, мазмунӣ ва эҳсосии матнҳо муайян гардида, амалан дар ҷараёни дарс барои инкишофи инсондӯстӣ, меҳрубонӣ, ҳамдардӣ ва ҳассосияти иҷтимоӣ дар зехни кӯдакон истифода шаванд. Ин ҷанбаҳо, аз ҷумла, ба бедор кардани ҳисси хайрхоҳӣ, ҳамдардӣ, эҳтиром, инсонпарварӣ ва масъулияти иҷтимоии кӯдакон мусоидат мекунанд.

Педагоги маъруфи рус А.С. Макаренко дар бораи забон, усул ва тарзи эҷоди асарҳои бачагона ишора кардааст: «Ғап дар сари он нест, ки асари бадеӣ барои кӣ навишта шудааст, ғап дар сари он аст, ки чӣ гуна навишта шудааст» [102, с.26].

Хонандагони хурдсолро дар омӯзиши асарҳои бадеӣ ва образи қаҳрамонони асарҳои бадеӣ бо мушкилотҳои зиндагӣ рӯбарӯ шуда, онҳоро бо воқеиятҳои ҳаёти худ пайванд намоянд. Ин раванд имконият медиҳад, ки хонандагон дар худ сифатҳои хайрхоҳӣ, ростқавлӣ, поксироӣ ва адолатро ташаккул диҳанд.

Тадбиқи адабиёти бачагона ва нақши он дар ҳаёти бачагон аҳаммияти тарбиявӣ дорад, ки бештари мавзӯҳои он ба масъалаҳои тарбияи ахлоқ ва тарбияи инсонӣ комил нигаронида шудааст. Ба андешаи В.Г. Белинский ва дигарон «Китоби бачагона барои тарбия навишта мешавад, тарбия бошад кори бузургест, он тақдир инсонро ҳал мекунад» [37, с.88].

Бо тақия ба манфиатҳо ва эҳтиёҷоти ботинии хонандагон, омӯзгор бояд дараҷаи ҳассосияти равонии онҳо нисбат ба сарнавишти қаҳрамонро муайян

намояд. Бо дарназардошти ин эҳсосот, дар чараёни кор шаклҳои гуногуни фаъолияти таълимиро ташкил додан лозим аст: сахначаҳо, баҳсҳо, суҳбатҳо, дарсҳои проблемавӣ-лоиҳавӣ ва бозигҳои таълимӣ. Ин шаклҳо мазмуни асарҳоро барои хонандагон зинда, даркшаванда ва таъсирбахш гардонда, ба ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ мусоидат меkunанд.

Дар синфҳои ибтидоӣ, дарсҳои ЗТ, ки дар онҳо матнҳо бештар истифода мегарданд, барои тарбияи арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони хурдсол нақши хеле муҳим доранд. Аксари мавзӯҳои ин фанҳо дорои мазмуни баланд барои таъсир ба ҷаҳонбинии ахлоқии кӯдакон мебошанд. Ин имкон медиҳад, ки омӯзгор дар чараёни дарс масъалаҳои марбут ба фаҳмиши моҳият ва мазмуни матнҳоро фаъолона ба миён гузорад ва мафҳумҳои калидии ахлоқӣ-гуманистӣ «шахсият», «нек», «бад», «арзиш», «ҷамъият», «табиат», «зебой», «ҳаёт», «дӯстӣ», «рафқат», «хурсандӣ», «ҳамдардӣ» ва дигар сифатҳои инсониро ба хонандагон шарҳ диҳад.

Таҳлили меъёрҳои асосии инсонпарварӣ, дарки арзишҳои умумибашарӣ, истифодаи таҷрибаи ҳаётӣ ва маънавии калонсолон, ҳамгиро намудани раванд ва ҳодисаҳои объективии иҷтимоӣ бо принсипҳои башардӯстии таълим, ҳамчунин ворид намудани мазмуни башардӯстонаи нав ба маводи таълимӣ ва тақвияти робита бо китобхонаи мактаб аз муҳимтарин шароити педагогӣ ба шумор мераванд, ки ба ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар низоми таҳсилоти ибтидоӣ мусоидат меkunанд.

Ҳангоми таҳия ва ташкили дарсҳои синфҳои ибтидоӣ бояд диққати асосӣ ба ин равона карда шавад, ки хонандагон тавонанд тавассути хониши бадеӣ малакаҳои худшиносӣ, ҳудогоҳӣ, худтанқидкунӣ ва худинкишофи шахсияти башардӯстонаи худро рушд диҳанд. Ин раванд ба кӯдак имконият медиҳад, ки арзишҳои инсонӣ ва муносибатҳои некро на танҳо фаҳмад, балки дар рафтор ва амалияи ҳаррӯзаи худ татбиқ намояд.

Тибқи барномаи таълимии омӯзиши фан ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди омӯзиши забони тоҷикӣ мураттабсозии фикр ва баён, риояи қоидаҳои иншонависӣ, нақли хаттӣ, иҷрои супоришҳои мустақилона ва дигар

корҳои амалӣ пешбинӣ гардидааст. Иҷроиши шаклҳои корӣ ба кӯдакон кумак мекунад, ки фикри асосиро муайян намоянд, пайдарпайии ҳодисаҳоро риоя кунанд, забони содаву дақиқро истифода баранд ва муносибати шахсии ҳудро ба мавзӯ дуруст баён созанд. Ҳамзамон, ин навъи навиштан дар кӯдакон дарки дурусти арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ, эҳсоси масъулият, ҳамдардӣ ва муоширати созандаро ташаккул медиҳад.

Ин намунаҳо ҳамчун дастури амалии омӯзгор хидмат карда, ба хонанда имкон медиҳанд, ки ҳангоми навиштани иншо ё нақли хаттӣ аз рӯйи матн, расм ҳодиса ё таҷрибаи шахсӣ мустақилона фикр ронад, мазмунро таҳлил кунад ва ба хулосаҳои шахсӣ бирасад. Дар фаъолияти эҷодӣ дар хонандагони хурди мактабӣ арзишҳои ахлоқӣ, эҳтиром ба калонсолон, ёриву ёварӣ, раҳму шафқат ва ғайраҳо рушд мекунад.

Нақли хаттии намунавиро барои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони хурдсол пешкаш менамоем.

Машқи навиштани иншо ҳамчун воситаи рушди фикрронӣ ва нутқи хаттӣ

Яке аз роҳҳои самараноки инкишофи тафаккури эҷодӣ ва нутқи хаттии хонандагон машқи иншонависӣ дар раванди таълим маҳсуб меёбад. Ҳадафи асосии ин шакли ташкили таълим дар он аст, ки шогирдон на танҳо моҳияти кори хаттиро дарк кунанд, балки нақши муҳими амалии онро дар таҳсил ва зиндагии иҷтимоӣ низ дарк намоянд. Дар чараёни дарс омӯзгор ба хонандагон мефаҳмонад, ки чаро навиштани иншо муҳим аст, он дар марҳилаҳои минбаъдаи таълим чӣ гуна истифода мешавад ва кадом маҳорати забонӣ, таҳлилий ва фикрронӣ тавассути он рушд меёбад.

Пас аз шарҳи мақсад ва вазифаи дарс, шогирдон мавзӯи иншо интихоб намуда, дар бораи қоидаҳои асосии сохт ва тартиби пешниҳоди матн аз гузоштани сархат то риояи робитаи мантиқии ҷумлаҳо суҳбат менамоянд. Дар идома нақшаи умумии кор тартиб дода шуда, хонандагон мувофиқи он матни пурраи иншоро таҳия ва баён менамоянд. Баъд аз анҷоми навиштан, хондани намунаҳои корҳо ташкил гардида, матни ҳар як шогирд бо меъёрҳои муайяни

баҳогузори муқоиса мешавад. Дар асоси натиҷаҳо, омӯзгор ба хонандагон тавсияҳои мушаххас ҷиҳати ислоҳи камбудӣҳо ва тақмили донишу маҳоратҳои иншонависӣ пешниҳод мекунад.

Татбиқи стратегияҳои мувофиқ дар навиштани матнҳои бузургҳаҷм.

Барои он ки хонанда тавонад, матнҳои ҳаҷман калон ва дорои сохтори мураккабро мустақилона эҷод намояд, омӯзиш бояд ба корбурди усулҳои муассир ва стратегияи дуруст равона карда шавад. Дар ҷараёни омӯзиш ба шогирдон ин шароит фароҳам оварда мешавад, ки онҳо малакаҳои заруриро барои таҳияи матни бадеӣ ё илмӣ ба даст оранд, аз муайян намудани мавзӯи иншо то шинохти ҳадафи асосии навиштан.

Фаҳмидани меъёрҳои асосӣ, аз қабili риояи сохтори классикии иншо, ки аз муқаддима, қисми асосӣ ва анҷом иборат аст, барои устувор гардидани малакаҳои иншонависӣ замина мегузорад. Омӯзгор дар ин раванд нақши роҳнамо ва дастгириро ба уҳда дошта, аз маводи ёрирасон, ба монанди намунаҳои гуногуни иншо, расмҳо ё дигар манбаъҳои визуалӣ барои ғанӣ гардондани таҷрибаи омӯзишӣ истифода мебарад. Ин таҷриба ба хонанда на танҳо имкони тақмили маҳорати навиштанро медиҳад, балки андешарони мустақилона, идоракунии фикр ва тавоноии баёнро низ тақвият мебахшад.

Инкишофи малакаҳои нутқи хаттӣ дар омӯзиши забони тоҷикӣ

Нутқи хаттӣ имконият медиҳад, ки фикр навишта шуда, қобили фаҳм гардад. Омӯзгорон тавассути кори хаттӣ саъй менамояд, ки ба воситаи далелҳо дигарон фикрашро қабул намоянд. Иҷроиши корҳои хаттӣ малакаҳои хониш ва дарки маъноро ташаккул медиҳад. Хатнависӣ ин фаъолияти эҷодӣ мебошад, ки дар он вақт бештар сарф карда мешавад. Аз ин рӯ, ба хонандагон тарзи тартиб додани матн ва тақмили он зина ба зина ёд дода мешавад, ки аз се марҳила иборат аст:

1.Тайёрӣ- оид ба мавзӯ ақидаҳо пешниҳод гардида, андешаи бартаридошта навишта мешавад. Омӯзгор дар ин марҳила метавонад аз усулҳои фаъоли таълим - кластер истифода барад.

2.Сиёҳнавис – ин намуди фаъолият тарҳи озмоишӣ дошта, фикри худро дар қоғаз навиштан аст. Хонанда аз сиёҳнавис истифода бурда, он барои тозанависӣ ёрӣ мерасонад.

3. Тозанавис – ин марҳилаи охири тартиб додану навиштани матн аст ва фикрҳо фаҳмо баён карда мешавад. Хонанда баъди ислоҳ аз сиёҳнавис дар қоғази тоза рӯнавис мекунад [93, с.219].

Аҳаммияти иншонависӣ дар густариши таҳайюлот ва рушди нутқи шифохӣ

Навиштани иншо аз рӯйи расм яке аз шаклҳои муассири фаъолияти эҷодӣ ба шумор рафта, дар ташаккули зебоиписандӣ, ташаккули тафаккури бадеӣ ва такмил ёфтани қобилияти баёни фикр дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ нақши муҳим мебозад. Тасвир, ки дар он манзара, ашё ё шахсони дар ҳолати ҳаракат инъикос ёфтаанд, барои шогирд на танҳо объекти мушоҳида, балки ангезандаи аввалини андеша ва эҷод мегардад.

Бо вучуди он ки расм ҷаҳорҷӯбаи муайяни мазмунӣ пешниҳод менамояд, вазифаи хонанда танҳо шарҳ додани он чизе, ки мебинад нест, балки аз ӯ талаб карда мешавад, ки ҳаёлотӣ шахсии худро ба матн ворид созад, ҷузъиёти тасвирро бо диди худ пурра ва рангоранг гардонад, ба он нафаси зинда бахшад ва сахнаро ба воситаи сухан дубора эҷод намояд.

Иншо аз рӯйи расм на танҳо як амалияи таълимӣ, балки василаи пуриктидори бедорсозии эҳсос, тавлиди андешаи мустақил ва рушди нутқи шифохиву хаттӣ мегардад.

Тартиби марҳилавии дарс:

1. Оғози дарс ва омодагии муҳит.
2. Санҷиш ва муҳокимаи вазифаи хонагӣ.
3. Шарҳи мақсади дарси навбатӣ.
4. Ангезиши тафаккур - суол барои муҳокима: «Чаро мо иншо менависем ва ин ба мо барои оянда чӣ медиҳад?»
5. Тавзеҳи қоидаҳои муҳимми иншонависӣ бо суолҳои роҳнамо:
 1. Иншо аз кадом қисмҳо иборат аст?

2. Дар ҳар бахш мо дар бораи чӣ менависем?
3. Муқаддима бояд чӣ гуна оғоз ёбад?
4. Ҷумлаҳо чӣ гуна пайваст карда мешаванд?
5. Қисми асосӣ ва анҷом чӣ нақш доранд?
6. Машқи мустақилона барои навиштани матн.

Пеш аз кор шогирдон расмро бодикқат мушоҳида мекунанд, дар гурӯҳ мазмунашро таҳлил менамоянд ва унвони муносиб интиҳоб мекунанд. Барои иҷрои иншо 30 дақиқа вақт муайян гардида, пас аз анҷом ҳар хонанда навиштаашро аз назар мегузаронад ва матнашро дар синф кироат мекунад. Омӯзгор дар навбати худ кори онҳоро дар асоси меёриҳо арзёбӣ мекунад.

7. Хулосабардорӣ ва фикру мулоҳизаҳои ҷамъбасти.

8. Вазифаи хонагӣ бо тавзеҳоти равшан дар бораи тарзи иҷро, то ҳар хонанда вазифаро дуруст дарк намояд.

Машқи «Навиштани нақли хаттӣ» (2 соат) - Синфи 4-ум

Дар ташкили дарси «Навиштани нақли хаттӣ» мақсад аз он иборат аст, ки хонандагон моҳияти ин навъи кори таълимиро дарк намуда, аҳаммияти амалии онро барои таҳсили минбаъда ва зиндагии ҳаррӯзаи худ эҳсос кунанд. Дар оғоз омӯзгор бо шогирдон суҳбат намуда, ҳадафи навиштани нақли хаттиро мефаҳмонад, ба онҳо нишон медиҳад, ки чӣ гуна ин машқ метавонад дар ривочи нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ, болоравии савияи фикрронӣ ва тарзи баёни пайдарпайи воқеаҳо мусоидат намояд.

Дар раванди омодагӣ мавзуи нақл интиҳоб шуда, матни намунавии нақли хаттӣ хонда ва муҳокима мегардад. Омӯзгор таъба ба матни пешниҳодшуда, хонандагонро ба нақл намудани мазмун, ҷавоб гуфтан ба саволҳо ва дарки калимаҳои душвор равона месозад. Калимаҳои номаълум дар тахтаи синф навишта шуда, маънояшон шарҳ дода мешавад. Баъд аз он, гурӯҳбандӣ ё кор дар шакли умумӣ барои тартиб додани нақша сурат мегирад ва шогирдон бо риояи тартибот мувофиқи нақша нақли хаттиро таҳия мекунанд. Дар анҷом ҳар хонанда навиштаи худро каломхонӣ намуда, корҳо тибқи меёриҳои муайян

арзёбӣ мегарданд ва тавсияҳои мушаххас барои ислоҳи ғалатҳо пешниҳод карда мешаванд.

Омӯзиш ба он равона аст, ки хонанда бо истифодаи стратегияҳо ва роҳҳои мувофиқи кори хаттӣ тавонад, матни нисбатан калонҳаҷмро мустақилона офарад, фикрро пайваста баён намояд ва нақли қабулшудаи матнро равоӣ дуруст ба шакли хаттӣ таҷассум созад.

Маводи таълим: «Маводи Маҷмуаи нақли хаттӣ ва имло»

Мақсади дарс. Хонандагон бояд:

- мақсади навиштани нақли хаттиро баён карда тавонанд;
- мазмун ва ғояи матнро дуруст дарк намоянд;
- бо истифода аз нақшаи таҳияшуда нақли хаттиро нависанд;
- нақли хаттии омодашудаи худро равшан бихонанд;
- мушкилоти худ дар навиштанро муайян карда, онҳоро шарҳ диҳанд;
- хатоҳои имлоӣ ва мазмунӣ дар қорҳои худ ва дигаронро ислоҳ карда тавонанд.

Тавзеҳ ва муҳтавои методӣ:

Нақли хаттӣ шакли миёнаи кори хаттӣ буда, байни имло ва иншо ҷойгир аст. Он қабули матн, фаҳмидан, аз худ кардан ва пешниҳод кардани мазмуни онро дар шакли навиштаи пайдарпай дар бар мегирад. Ин фаъолият ба тартиб бахшидани фикрҳои хонанда, тақсим кардани ҳодисаҳои асосӣ ва дуюмдараҷа, инчунин рушди қобилияти таҳлили иттилоот мусоидат менамояд. Дар дарси мазкур тарзи дурусти навиштан, пайдарпайӣ, мантиқ ва расонасозии матн омӯзонда мешавад.

Маводи таълим: «Маҷмуаи имло ва нақли хаттӣ»

Равиши амалигардонии дарс

1. Аз китоб/маҷмуа матни мувофиқи нақли хаттӣ интихоб карда мешавад.
2. Матн бо талаффузи адабӣ, равоӣ ва беҳато хонда мешавад.
3. Калимаҳои душвор дар тахта сабт ва маънидод карда мешаванд.
4. Хонандагон мазмуни матнро нақл мекунанд (шахсан ё гурӯҳӣ).
5. Нақшаи умумии нақл бо иштироки хонандагон тартиб дода мешавад.

6. Пеш аз навиштан меъёрҳо муҳокима мегарданд:

- мутобиқати нақли хаттӣ ба мазмуни матни аслӣ;
- пайдарпайии баёни фикр ва робитаи мантикии ҷумлаҳо;
- риояи сархат ва шакли навишти дуруст.

7. Барои иҷрои қисмати хаттӣ 30 дақиқа ҷудо карда мешавад.

8. Баъди анҷоми кор хонандагон навиштаҳои худро санчида ва таҳрир мекунанд.

9. Навиштаи анҷомшуда дар синф қироат ва муҳокима мешавад.

10. Омӯзгор дар асоси меъёрҳо баҳо дода, барои беҳбудӣ маслиҳати шахсӣ пешниҳод мекунад.

Тавсияҳо оид ба арзёбӣ:

Дар таҷрибаи омӯзгорӣ аксар вақт ҳолате ба назар мерасад, ки кори хаттии хонандагон танҳо бо нишон додани хатогиҳо санчида мешавад. Гарчанде ин усул барои дарёфти камбудии кумак мекунад, аммо ба рушди малакаи навиштани хонандагон на ҳамеша таъсири мусбат мерасонад. Хонандае, ки баҳои баланд мегирад, қаноатманд мегардад ва дигар кӯшиши иловагӣ намекунад, дар ҳоле ки хонандаи баҳои паст гирифта руҳафта шуда, шавқаш ба навиштан коҳиш ёбад.

Бинобар ин, ба ҷойи танҳо ишораи хатоҳо, пешниҳоди тавсияҳои возеҳ ва мушаххас барои беҳтар намудани кор самараноктар дониста мешавад. Тавсияи дуруст ба хонанда имкон медиҳад, ки нуқсонҳои худро дарк намуда, дар навбати аввал онҳоро ислоҳ ва маҳоратҳои худро такмил диҳад.

Муҳим он аст, ки хонанда ҳангоми навиштани нақли хаттӣ тавонад мазмуни матни аслро дуруст дарк ва пешниҳод намояд. Ў бояд бифаҳмад, ки кадом рӯйдодҳо асосӣ ва марказии матн мебошанд, кадом ҷузъиёт дуюмдараҷаанд ва чӣ гуна онҳоро ба таври пайдарпай, мантиқӣ баён кардан лозим аст. Нақли хаттӣ на танҳо санчиши имло ё навишти дуруст, балки раванди ташаккули тафаккури мазмунӣ, инкишофи нутқи муназзам, қобилияти ҷудо кардани маълумоти муҳим ва баён кардани фикр ба шакли эҷодӣ мебошад.

Усулҳои тавсиядиҳӣ барои такмили қор:

Барои беҳтар намудани қори хаттии хонандагон тавсияҳои метавон ба чанд шакл ироа намуд:

1. Хотиррасонӣ - барои хонандагони фаъолу қавӣ, ки танҳо ишораи хурд кофӣ аст.

Мисол: «Вақте гӯшу бинии Муки Хурдакак калон шуданд, ӯ чӣ эҳсос дошт?»

2. Ёрии зинавӣ - барои онҳое, ки ба роҳнамо дар навиштан бештар ниёз доранд. Ин усул бо шаклҳои зер амалӣ мешавад:

- бо савол: «Чӣ чиз Мукро ба хӯрдани себи сабз водор кард? »

- бо тасвир: «Сабабҳои ба боғ рафтани Мукро тавзеҳ деҳ »

- бо ҷумлаи нотаом: «Мук себи сабзро хӯрд, зеро»

1.Пешниҳоди намуна – барои хонандагони сатҳи миёна, ки метавонанд аз қолиб истифода карда, матнро ба шакли мустақилона такмил диҳанд.

Мисол: «Ў ба боғ даромад, себи сабзро чида хӯрд ва ногаҳон...»
(хонанда идомаи хешро эҷод мекунад.)

Саволҳои худбаҳодиҳӣ:

Барои таҳкими худназоратӣ ва афзоиши масъулияти шахсӣ дар раванди омӯзиши навиштани нақл, дар анҷоми дарс хонандагон метавонанд, ба саволҳои зерин ҷавоб диҳанд:

1. Дар ҷараёни навиштан бо кадом мушкил рӯбарӯ шудед?

2. Кӣ ё чӣ ба шумо дар иҷрои қор кумак расонд?

3. Дар кадом марҳила ба дастгирии иловагӣ ниёз пайдо кардед?

4. Аз ин машқ чӣ омӯхтед ва барои дафъаи дигар чӣ гуна беҳтар хостед нависед?

Машқи «Навиштани иншо» (Синфи 4-ум)

Дар ин дарс кӯшиш ба он равона мешавад, ки хонандагон моҳияти навиштани иншоро дарк намуда, фаҳманд, ки ин навъи қори хатӣ барои таҳсили минбаъда ва ҳаёти иҷтимоӣ чӣ аҳаммият дорад. Бо мақсади бедор намудани шавқу завқ ба эҷоди матн, омӯзгор ба шогирдон мақсад ва вазифаи

навиштани иншоро мефаҳмонад, имкони истифодаи он дар вазъиятҳои гуногун дар мактаб, муошират ва тафаккури мустақилонаро муҳокима менамояд.

Мавзуи иншо – «Раҳму шафқат» - интиҳоб карда мешавад, сипас дар бораи қоидаҳои асосии иншонависӣ, аз ҷумла, риояи пайдарпайии фикр, гузоштани сархат, алоқамандии ҷумлаҳо ва мутобиқати мазмун ба мавзӯ суҳбат гузаронида мешавад.

Пас аз тавзеҳи қоидаҳо ва баррасии намунаҳо, нақшаи иншо дастҷамъона тартиб дода шуда, хонандагон мувофиқи он матн пурраи иншоро менависанд. Дар марҳилаи ниҳой шогирдон навиштаҳои худро хонда, бо истифода аз нишондодҳои баҳогузорӣ арзёбӣ карда мешаванд. Омӯзгор ба ҳар хонанда тавсияҳои мушаххас пешниҳод намуда, роҳҳои ислоҳи ғалатҳоро шарҳ медиҳад.

Хониши матн: Хониши ифоданоки матнҳо барои дуруст дарки асари хондашуда, инкишофи нутқ, луғатомӯзӣ, баёни нутқи хонандагон ёрӣ мерасонад. Хонандагони хурдсол дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бачагона пеш аз ҳама бояд фаҳманд, ки ҷумлаҳо ва ҳиссаҳои нутқро бо аломатҳои китобат: нукта, нукта вергул, вергул, аломати баён, тире, нимтире, хитоб, савол ва ғайра чудо карда мешаванд ва дар хониши матн оҳанги талаффуз риоя карда мешавад.

Дар ин хусус педагоги маъруфи тоҷик М. Лутфуллоев, ки барои таълими забони тоҷикӣ ба омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ чунин тавсия додаст, пеши назар меорем: «Кори инкишофи нутқи талабагон ҳам ҳамон вақт самараро нек медиҳад, ки мо онро ба чараёни таълими ҳамаи фанҳо ворид созем. Дар дарсҳои забони тоҷикӣ, хусусан хониши матнҳо бачагон доир ба муҳити гирду атроф, ҳодисаҳои ҷамъият, табиат маълумот мегиранд, захираи луғавиашонро афзун намуда, нақли мазмуни чизи хондашон, ифоданок ва системанок баён кардани фикрро ёд мегиранд. Матнҳои хониш ва вобаста ба он мушоҳидаю саёҳатҳо талабагонро ба муҳит, меҳнати одамон, зиндагии онҳо шинос мекунад, талабагон ба воситаи порчаи бадеӣ нормаи ахлоқ, рафтори маданияро

меомӯзанд. Баробари ин ҳар як матни хониш ба инкшофи нутқи бачагон, ташаккули он таъсири калон мерасонад» [93, с. 394].

Дар китоби «Методикаи таълими ибтидоии забони тоҷикӣ»-и М.Луфдуллозода, И.Абдуллоев, М.Ҷалилова оварда шудааст, ки ҳангоми хондани асарҳои бадеӣ бештар ба масъалаҳои зерин аҳаммият додан зарур аст.

1. Порчаҳои бадеӣ. Ҳар як асари хурди бадеӣ ё порчаи адабӣ, ки дорои мазмуни муайян аст, ки аз 3 қисм таркиб меёбад:

- а) қисми аввал (муқаддима);
- б) қисми асосӣ (мазмуни воқеи);
- в) қисми охир (хотима);

Дар қисми аввал иштирокдорони воқеа муаррифӣ мешаванд ва он барои фаҳмидани маъно муҳим аст. Қисми асосии воқеаро мазмуни он ташкил медиҳад. Дар мазмун саргузашти касе ё чизе тасвир меёбад. Қисми охир низ аҳаммиятнок аст. Талаба аз мазмуни чизи хондааш хулоса мебарорад.

2. Дарки фикри асосии асар. Фикри асосӣ бе фаҳмонидани мазмуни асар аз худ карда намешавад. Вобаста ба мазмун чанд савол дода, ҷавоби талабаҳоро шунида, хулоса мебарорем.

3. Аҳаммияти тарбиявии асар. Аз рӯйи мазмуни воқеа омӯзгор ба талабагон муроҷиат мекунад:

- Чаро шумо ин тавр фикр мекунад?
- Дар ин кор кӣ гунаҳкор аст?
- Рафтори кадоме аз иштироккунанда ба шумо маъқул аст? Чаро?
- Кирдори кадоми онҳо маъқул нест? Барои чӣ?
- Агар шумо ба ҷойи он мешудед, чӣ кор мекардед?

2. Шинос намудани талабагон бо воситаҳои тасвир. Оид ба забони асар баъзе чизҳоро шарҳ медиҳем. Масалан, дар чистони зер кураи Замин (глобус) ба тарбуз монанд карда шудааст.

Чистон

«Мисли тарбуз лӯндаву аммо нарӯяд аз замин,

Бе Замин, аммо намешуд шакли вай тарбуз барин

Гар ту ҳастӣ боҳабар аз илму олам, чист он?

Бе ҳамон ҳаргиз надонӣ, рӯйӣ олам инчунин...» [95, с.102,103].

Дар вақти омӯхтани асарҳои бадеӣ марҳилаҳои зерин ба назар гирифта мешаванд:

1. Суҳбати муқаддимаӣ.
2. Аз тарафи омӯзгор хондани матн.
3. Ба қисмҳо ҷудо карда хондани матн аз тарафи талабагон ва таҳлили пешакии ҳар қисм.
4. Тартиб додани саволҳо ё нақша.
5. Нақли мазмуни матн мувофиқи (саволҳо).
6. Хониши ифоданоки қисмҳои алоҳидаи матн.

Дар зер ҳар яке аз ин марҳилаҳоро мухтасар шарҳ медиҳем.

1. Суҳбати муқаддимаӣ Омӯзгор номи мавзӯро дар тахтаи синф менависад, дар атрофи мавзӯ суҳбат мегузаронад. Мақсади суҳбати муқаддимаӣ омода намудани талабагон ба омӯхтан ва фаҳидани мазмуни матн мебошад.

2. Аз тарафи омӯзгор хондани матн. Баъди суҳбати муқаддимаӣ хониши матн шурӯъ мешавад. Матнро барои аввал кӣ мехонад? Ба ин савол метадишт М.И. Оморокова ҷавоб медиҳад, ки матнро бори аввал ҳуди омӯзгор мехонад. Чунки инро хусусияти хоси асари бадеӣ талаб мекунад.

Дар назди хониш ду мақсад гузошта мешавад:

- а) намунаи ибрат шудани хониши омӯзгор;
- б) аз тарафи талабагон дарки мазмуни матн.

Барои амали шудани ин мақсадҳо омӯзгор пеш аз ҳама хондан таъкид менамояд, ки талабагон китобҳоро пӯшида, дар гӯшае гузоранд. Агар матни хониш аз адабиёти классикӣ гирифта шуда бошад, муаллим пас аз хондан ва саволу ҷавоб мазмуни матнро нақл менамояд. Вале агар матн аз адабиёти муосир бошад, мазмуни матнро талабагон нақл меkunанд.

3. Ба қисмҳо ҷудо карда хондани матн ва таҳлили ҳар қисм. Баъди хондан ва саволу ҷавоб ба қисмҳо ҷудо карда хондани матн ва таҳлили ҳар

кисм шурӯъ мегардад. Омӯзгор бо мақсади ҷалб кардани диққати аҳли синф метавонад ҷавоби саволҳоро аз каси дигар пурсад. Ҳамин тавр, бо супориши омӯзгор 5-6 матнро қисм-қисм меҳонанд ва мазмуни пораи хондашонро мувофиқи саволҳо бозгӯӣ мекунанд.

4. Тартиб додани савол ё нақша. Савол ё нақша бобати ботартиб баён намудани фикр муҳим аст. Дар синфҳои ибтидоӣ тартиб додани нақша мушкул аст, аз нақшаҳои суратӣ истифода мешавад. Омӯзгор 2-3 расмро, ки мувофиқи мазмуни матни дахонӣ тасвир кардааст, баён мекунад. Нақшаи суратӣ фантазияи (тахайюлотӣ) талабагонро бой намуда, нутқашонро инкишоф медиҳад.

5. Нақли мазмуни матн. Дар ин марҳила талабагон тамоми мазмуни матнро ботартиб нақл карда, онро ба низом мебароранд. Нақли мураттаби мазмуни матнро аз рӯйи нақша аввал омӯзгор шурӯъ мекунад, баъд ғаёлон давом медиҳанд, сустихонон ба анҷом мерасонанд. Дар раванди нақл ба хонанда ҳалал расондан лозим нест. Истифодаи расмҳо ба пурратар фаҳмидани мазмуни матн ва шавқоварии раванди дарки маъно боис мегардад.

6. Хониши ифоданоки қисмҳои алоҳидаи матн. Вақте, ки хонандагон хониши дурусту равони калимаю ҷумлаҳои матнро машқ карданд, мазмунро фаҳмидан, ба хониши ифоданок омода мешаванд [95, с.105-106].

Луғатомӯзӣ: Бе захираи муайяни луғат инкишофи нутқи хонандагонро пиндоштан мумкин нест, зеро луғат қисми таркибии забон ба шумор меравад. Таркиби луғавии забони тоҷикӣ ҳеле ғанӣ аст ва аз ин рӯ, аз луғат дар дарсҳои забони тоҷикӣ омӯзгорон васеъ истифода мебаранд. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ бояд аз захираи ғании забонамон дурусттар истифода бурда тавонанд. Педагог М.Лутфуллоев дар китоби «Асосҳои таълими ибтидоии забони тоҷикӣ» (2013) қайд кардааст: «Дарсҳои забони тоҷикӣ имконият медиҳанд, ки бачаҳо як қатор мафҳум ва калимаҳоро аз худ кунанд; онҳо ба калимаҳои ифодакунандаи ашё, сифат ва аломати ашё, инчунин миқдору ҳаракати ашё шинос мешаванд, аз тарафи дигар, дар натиҷаи машғулиятҳои грамматикӣ луғати бачаҳо ба тартиб дароварда мешавад: гурӯҳи

муайяни калимаҳо ба исм, гурӯҳи дигарашон ба феъл, гурӯҳи сеюмашон ба сифат ва ғайра тааллуқ дорад» [95, с. 396].

Шогирдон дар чараён ба корбурди стратегия ва усулҳои мувофиқи навиштан одат мекунад ва тадриҷан қодир мегарданд матнҳои ҳаҷман калон ва мазмунан муназзамро мустақилона таҳия намоянд.

Педагогҳои классик ва муҳаққиқони муосир низ ба ҷанбаи тарбиявии дарс таваҷҷуҳи хос зоҳир намуда, онро на танҳо ҳамчун раванди омӯзиши дониш, балки ҳамчун майдони ташаккули сифатҳои шахсият, ахлоқ ва ҷаҳонбинии кӯдак арзёбӣ мекунад.

Таҷқиқи методикаи иншо ва нақли хаттӣ нишон медиҳад, ки ин навъ машқҳо дар рушди нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, ғаёлшавии ҳаёл ва тафаккури мазмунӣ, инчунин дар ташаккули малакаи баёни фикр нақши пойдор доранд. Барои ноил шудан ба натиҷаи воқеӣ дар ин самт, омӯзгор вазифадор аст, ки муҳити омӯзиширо ба тавре созмон диҳад, ки шогирд дар раванд на танҳо нусхабардор, балки офарандаи мустақили фикр ва сухан гардад. Дар чунин муҳит ҳодисаҳои омӯзишӣ аз шакли дастурӣ-техникӣ ба таҷрибаи зинда ва пурмазмун табдил ёфта, ғаёлияти хонандагон ранги эҷодӣ мегирад.

Вақте, ки хонанда дар раванди навиштани иншо ё нақли хаттӣ ба таври мустақил фикр мекунад, мазмунро меофарад, ҷумлаҳоро пайваस्त месозад ва ҳатоҳояшро ислоҳ мекунад, эътимод ба худ дар ӯ афзун мегардад. Эҳсоси муваффақият, ситоиши саривақтии омӯзгор, имкони хондани навиштаҳои худ дар синф ва шунидани фикри дигарон муҳити мусоид барои бедоршавии завқи нутқӣ ва меҳру муҳаббат ба забон фароҳам меорад. Чунин таҷриба дар ниҳоят на танҳо натиҷаи таълимиро беҳтар месозад, балки шахсияти кӯдакро аз лиҳози равонӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоӣ мутавозин ва неқбин тарбия мекунад.

Ҳамин тавр, истифодаи мунтазами машқҳои иншонависӣ ва нақли хаттӣ дар синфҳои ибтидоӣ на танҳо василаи омӯзиши забон аст, балки роҳест барои тарбия намудани хонандаи ғаёл, созанда, масъулиятшинос ва дорои қобилияти эҷодӣ дар ғаёлияти онҳо мебошад. Ин раванд дар омодагии

минбаъдаи таълимӣ, ташаккули фарҳанги муошират ва рушди ҷаҳонбинии наврасон аҳаммияти муҳим дорад.

Дар байни шароитҳое, ки ба сифати таълим ва самаранокии ташаккулёбии арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии хонандагони хурдсол таъсири мусбат расонида, ба арзишҳои инсондӯстонашон дар мавриди истифодаи хониши асарҳои бадеӣ мусоидат меkunанд, мо шартҳои зеринро якҷумдараҷа меҳисобем:

1. Шавқмандии шахсии хонандаи хурдсол ба хониши асарҳои бадеии бачагона, сатҳи ташаккули маҳорату малакаҳои ӯ дар самти хонда тавонистан, дарки маънӣ, кунҷковӣ, ниёзҳои ботинӣ ва майли ҷӯяндагӣ;

2. Вокуниши эҳсосоти хонандаи хурдсол ба маводи омӯхташуда, дарки мазмуни матн ва ҳолати қаҳрамонони асарҳои бадеӣ;

3. Ташҳис ва муайян намудани имкониятҳои тарбиявии ахлоқӣ- башардӯстии мавзӯ ва мундариҷаи асарҳои бадеии тавсияшаванда, таваҷҷуҳи хонанда дар омӯзиши маводи таълимӣ;

4. Истифодаи технологияҳои пешрафта ва самараноки таълим;

5. То ҳадди имкон наздик кардани мазмуну мундариҷа ва ҳатто нутқ дар дарс ба хусусиятҳои инфиродии синнусолӣ, равонӣ ва ҷинсии хонандагони хурдсол;

6. Дар амалияи таълими фанҳои синфҳои ибтидоӣ мутобиқи мақсадҳои дарс ва масъалаҳои баррасишаванда истифодаи бештари матнҳо ва асарҳои бадеӣ аҳамияти махсус дорад;

7. Ба яке аз ҷузъиёти асосии фаъолияти мустақилонаи хонандаи хурдсол табдил додани хониши асари бадеӣ;

Татбиқи маҷмуи роҳу усулҳое, ки дар боло зикр гардиданд, боис мегардад, ки ҷараёни таълим хусусияти равияи шахсиятӣ касб карда, шароити фароҳамоварии рушду такомули тафаккури мустақилона, бедории эҳтиёҷи зеҳнӣ ба донишҳои нав, худомӯзӣ, худинкишофдиҳӣ ва худшиносии хонандагони синни ибтидоиро таъмин созад. Дар чунин муҳит фаъолияти омӯзгор на танҳо ба интиқоли дониш маҳдуд намегардад, балки ба идоракунии раванди тарбиявии хонандагон низ равона мешавад.

Омӯзгор ҳангоми ташкили раванди хониши асарҳои бадеӣ ва матнҳои мухтавоан интихобшуда вазифадор аст, ки аз усулҳо ва тарзҳои коре истифода барад ва ҷанбаҳои муҳимми ташаккули сифатҳои ахлоқӣ-башардӯстии кӯдаконро фаъол гардонад.

Натиҷаҳо нишон медиҳанд, таҳкими эҳсосу муносибатҳои арзишмандонаи кӯдак бо муҳити табиӣ ва иҷтимоӣ равона шудаанд, самарай назаррас дошта метавонанд. Дар раванди ташаккули сифатҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони хурдсол муносибати эҳтиромона ва арзишманд аҳамияти муҳим дорад. Чунин муносибат ба инкишофи қобилияти хонанда дар ташкили робитаҳои арзишноку дӯстона бо ҳамсолонаш мусоидат мекунад. Манбаи асосии ташаккули ин муносибатҳо таҷрибаи шахсии ҳаётии худӣ кӯдак буда, он дар зехну рафтори ӯ заминаи устувори ахлоқӣ мегузорад.

Шароити зарурии инкишофи сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ тавассути истифода аз адабиёти бачагона.

Ҷадвали №8.

№	Шароит	Нишондиҳанда
1	Шавқмандии шахсии хонанда ба хониши асарҳои бадеии бачагона.	Ташаккули маҳорату малакаҳои ӯ дар самти хонда тавонистан, дарки маънӣ, кунҷковӣ, ниёзҳои ботинӣ ва майли ҷўяндагӣ.
2	Воқуниши эҳсосотӣ и хонандаи хурдсол ба маводи омӯхташуда	Дарки мазмуни матн ва ҳолати қаҳрамонони асарҳои бадеӣ.
3	Ташҳис ва муайян намудани имкониятҳои тарбиявии ахлоқӣ- башардӯстии мавзӯ ва мундариҷаи асрҳои бадеии тавсияша - ванда.	Бодикқатии хонада дар омӯхтани маводи таълимӣ.
4	Истифодаи технологияҳои пешрафта ва самараноки таълим.	Ташкили маҳфили чорабиниҳои марбут ба хондани китоб, бозиҳои нақшӣ, шабнишиниҳо ва ғ.
5	То ҳадди имкон наздик кардани мазмуну мундариҷа ва ҳатто нутқ дар дарс ба хусусиятҳои инфиродии синну солӣ, равонӣ ва ҷинсии хонандагони хурдсол.	Дарки амиқ ва воқуниши эҳсосотии ҳолати қаҳрамонони асари бадеии хондашуда ва вобаста ба он тағйир додани рафтори худ.
6	Дар амалияи таълими фанҳои таълимии синфҳои	Ташаккули фаъолияти

	ибтидой мувофиқи мақсадҳои дарс ва масъалаҳои баррасишаванда зиёдтар истифода бурдани матнҳо ва асарҳои бадеӣ.	чӯяндагии хонандагон дар самти дарёфти идомаи матнҳои дар мавзӯҳои ахлоқӣ- башардустии овардашуда, Ба яке аз ҷузъиёти асосии фаъолияти мустақилонаи хонандаи хурдсол таб-дил додани хониши асар бадеӣ.
--	--	--

Бисёр пажӯҳишгарон таъкид мекунанд, ки на ҳар иттилооте, ки омӯзгор ба хонанда мерасонад, метавонад ба дониш ва малакаи устувор табдил ёбад. Аз назари онҳо, танҳо он мавод ва таҷрибае барои кӯдакон арзиши воқеӣ дорад, ки бо синну хусусиятҳои руҳиву иҷтимоии онҳо мутобиқ буда, қобилияти татбиқ дар амал, таҳриқ додани фикрронӣ ва ҳавасмандсозии эҷодиро доро бошад. Хонандагони синни хурд солимтарин донишро он вақт дарёфт мекунанд, ки иттилоот барои онҳо фаҳмо, ҷолиб, зиндагисоз ва ба ниёзҳои равонии рушди шахсияташон наздик бошад.

Танҳо он муҳтавои таълимӣ дорои аҳаммияти арзишманд мегардад, ки кӯдак онро на танҳо дарк мекунад, балки бо эҳсоси шахсӣ қабул намуда, дар амалия меозмояд, дар фаъолияти воқеӣ татбиқ мекунад ва онро ба қисми устувори хотираи худ табдил медиҳад. Чунин донишҳо ба таҷрибаи ҳаётии кӯдак ворид шуда, ҳамчун воситаи ҳаллу ҷасли вазъиятҳои ногаҳонӣ, мушкилоти эҳтимолӣ ва ҳолатҳои ғайричашиддошт хизмат менамоянд. Аз ин рӯ, мо низ ин мавқеи назариявиро ҷонибдорӣ карда, аҳаммияти ин равандро махсус таъкид менамоем.

Хонандагон дар раванди машғулият ҳамчун субъекти фаъол амал менамоянд ва барои такмили дониш ба фаъолияти худомӯзӣ мепардозанд.

Маҳз ҳамин тағйироти назариявӣ-амалӣ раванди омӯзишро дорои хусусияти шахсиятсозӣ мегардонад ва шароити рушди қобилиятҳо, худфаъолиятӣ ва ташаббуси зеҳнӣ ва иҷтимоии кӯдакро таъмин менамояд.

Сатҳи азхудкунии ин донишҳо ба шинохт ва тасаввуроти шахсии кӯдакон дар бораи инсон ва инсоният, тарзи муносибат бо атрофиён, эҳтироми худ,

хифзи манфиатҳои инфиродӣ, низоми эътиқоду арзишҳои шахсӣ, таҷрибаи зиндагӣ ва қобилияти ҳамгунсозии ин омилҳо бо муҳтавои раванди таълиму тарбия саҳт вобаста аст. Дар давраи томақтабӣ кӯдак тадричан ба дарки худ ҳамчун шахс мерасад, яъне ҳисси «ман»-и инфиродӣ дар ӯ шакл мегирад.

Ин марҳила на танҳо оғози шинохти худ, балки заминаи ташаккули фикррониву рафтори мустақили ӯ дар оянда мебошад. Ҳамин раванди ибтидоӣ ҳамчун пояи муҳимми рушди шахсият хизмат карда, ба он мусоидат менамояд, ки кӯдак дар синфҳои ибтидоӣ худро ҳамчун субъекти ғайол дар раванди омӯзиш эҳсос намуда, кодир гардад фикри шахсии худро иброз кунад, масъулият қабул намояд ва ҳангоми иҷрои вазифаҳо мустақилона қарор қабул кунад.

Бо вуҷуди он ки дар ибтидои таҳсил ин раванд то андозае маҳдудтар ба назар мерасад, ҳонандагон тадричан ба худғайолӣ рӯ меоранд, дар асоси маводи ғирифташуда арзёбии интиқодӣ анҷом медиҳанд, ҷустуҷӯи ҳақиқатро меомӯзанд ва қобилияти ҳулосабарории худро тақмил медиҳанд.

Аз ин рӯ, дар амалияи таълим зарур аст, ки омодагии дохилӣ ва субъективии ҳонандагони синну соли ибтидоӣ таҳсилро нисбат ба дарки арзишҳои инсонпарварона ба таври ҳадафманд рушд диҳем. Дар раванди таълиму тарбия хусусиятҳои тарбияи инсондӯстӣ ва ахлоқии ХСИ рушд меёбад. Дар асоси робитаи таълиму тарбия бо ҳаёт донишҳои назарино ҳонандагон дар амал татбиқ намуда, моҳияти асосии онро бояд дарк намоянд.

Истифодаи оқилонаи таҷрибаи шахсии ҳонандагон дар муносибатҳои байнишахсӣ хеле муҳим аст.

Татбиқи таҷрибаи инфиродии кӯдакон, муқоисаи он бо рафтор, кирдор ва паёмадҳои амали қаҳрамонони асарҳои бадеие, ки дар дарс ва берун аз он мутолиа мебарданд, метавонад дар раванди таълим ва ҳониши мустақилона таъсири мусбат ба бор орад. Ин навъи ҳамнишин кардани таҷрибаҳои зиндагӣ бо муҳтавои тарбиявию маърифатии матнҳои бадеӣ на танҳо сатҳи дарки шогирдонро боло мебардорад, балки ба ташаккули малакаҳои таҳлилӣ, арзёбӣ ва ҳулосабарории онҳо низ замина мегузорад.

Устувор шудани донишҳои муҳим дар зехни кӯдак танҳо дар он ҳолат имконпазир аст, ки ӯ онҳоро ҳамчун чизе арзишманд барои худ эҳсос намояд. Вақте маълумот ба таҷрибаи воқеии кӯдак пайваст мешавад ва дар зиндагии ҳаррӯзаи ӯ истифода меёбад, он ба арзиши шахсӣ табдил ёфта, дар хотира боқӣ мемонад. Ҳамин гуна донишҳо тадричан қисми таркибии ҷаҳонбинӣ, рафтор ва рушди минбаъдаи шахсияти хонанда мешаванд.

Ташаккули ААБ дар хонандагони синни хурд самаранок амалӣ шудани вазифаҳои тарбиявии таҳсилоти инсонгароёна, пеш аз ҳама, ба он вобаста аст, ки то кадом андоза шогирд дар раванди таълим мавқеи фаъоли шахсӣ дорад. Агар хонанда дар дарс танҳо қабулкунандаи иттилоот набошад, балки ҳамчун иштирокчии мустақил фикр кунад, ба муҳокимаҳо ҳамроҳ шавад ва донишро ба таҷрибаи шахсии худ пайваст намояд, ҳамин ҳолат боиси он мегардад, ки донишҳои башардӯстӣ тадричан ба арзишҳои пайдори рафторӣ табдил ёбанд ва дар шуури кӯдак мустаҳкам ҷой гиранд.

Барои ҳониши асарҳои бадеӣ аҳамияти матнҳои бадеӣ дар раванди омӯзиши забони тоҷикӣ дар ХСИ тавассути адабиёти бачагона хеле босамар буда, вобаста ба қобилиятҳои зехнӣ ва эҷодии онҳо сурат мегирад. Барои ХСИ асарҳои тавсия карда шаванд, ки дар онҳо мавқеи муносибатҳои байнишахсӣ дар муҳити синфӣ бо равшанӣ инъикос ёфта, ҷанбаҳои муҳими ҳамкорӣ, ҳамдардӣ ва эҳтироми тарафайн дар байни хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба таври муназзам таҷассум ёбанд. Таъсирбахшии тарбиявии матнҳои бадеӣ дар он вақт натиҷабахш мегардад, ки дар он нақши арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ, эҳтироми калонсолону ҳамсолон, арзишмандии меҳнати дигарон, муносибати шоиста, одоби рафтори намуна ва ғайра инъикос гардида бошад.

Маҳз матне, ки чунин паёмҳоро дар худ дорад метавонад, ба рушди ҳисси масъулият, меҳрубонӣ, инсондӯстӣ ва ахлоқи солими хонанда кумак расонад. Дар чунин асарҳо рафторҳои манфӣ, бовару кирдорҳои ғайриахлоқӣ ва зухуроти нохуши башарӣ бояд ба таври қатъӣ мазаммат шаванд, то хонанда тавонад арзишҳои дурусти рафториро дарк ва дар амал татбиқ намояд.

Тавре ки В.А. Сухомлинский, Ш.А. Амонашвили, М. Маҳмудова, А. Нуров, И.Х. Каримова ва дигар муҳаққиқон таъкид менамоянд, муҳтавои таълим бояд ба ташкили фазои хайрхоҳона, созанда ва маърифатӣ дар синф равона гардад. Маҳз чунин муҳит ба баланд шудани сатҳи маънавиёти хонандагон замина гузошта, онҳоро ба кадр кардани арзишҳои инсонпарварӣ, дурӣ чустан аз рафторҳои зишти ахлоқӣ ва рушди ҳисси масъулияти иҷтимоӣ хидоят мекунад. Ин гуна муҳит ва мазмун ҳамчун пояи асосии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстона баромад карда, дар шаклгирии ҷаҳонбинии инсонгароёнаи хонандагони хурдсол нақши асосӣ мебозад.

Муҳим аст, ки дар раванди хондани асарҳои бадеӣ ва матнҳои интихобшуда омӯзгор на танҳо ба фаҳмидани мазмун аз ҷониби хонанда, балки ба вокуниши эҳсосии онҳо низ таваҷҷуҳ намояд. Таъсири эҳсосӣ яъне ҳамдардӣ, хайрат, дарк кардани рафторҳо ва арзишҳои нишондодашуда унсури муҳимме мебошад, ки тарбияро зинда ва муассир месозад. Агар эҳсоси хонанда нодида гирифта шавад ва хондан танҳо ба фаҳмиши хушки матн маҳдуд гардад, эҳтимол дорад, ки фаъолияти тарбиявӣ ба натиҷаи устувор нарасад ва АА (арзишҳои ахлоқӣ) дар зехни кӯдак пайдор қарор нагиранд. Ба ибораи дигар, омӯзгор бояд барои он шароит фароҳам оварад, ки хонанда матнро на фақат хонад, балки моҳияти онро дарк намояд, ба қаҳрамон ҳамдардӣ намояд, вазъиятҳоро муқоиса кунад ва эҳсос кунад, ки кадом рафтор шоистаи пайравист. Танҳо дар ин сурат хондан ба объекти тарбия табдил ёфта, арзишҳои инсонӣ ба таҷрибаи шахсии хонанда ворид мегарданд. Эҳсоси амният, мувофиқати вокуниши кӯдак ба рафтори рафиқон, риояи қоидаҳо ва меъёрҳои муошират ва рафтор дар коллективи синф аз омилҳои муҳимми ташаккули фазои мусоиди равонӣ дар муассисаи таълимӣ ба ҳисоб меравад.

Дар омӯзиши ЗТ тавассути АББ жанрҳои бадеӣ нақши асосиро доранд. Масалан, жанри «Афсона» дар ҳаёти бачагон нақши муҳим мебозад, зеро қаҳрамонҳои афсона дар ҳама мушкilotҳои зиндагӣ пирӯзӣ ба даст меоранд ва писанди хонандагони хурдсол мебошад. Дар афсонаҳои тамсилӣ тасвирҳо дар образи ҷонварон таҷассум гардидааст. Афсонаҳои эҷодкардаи зиёди адибони

точик ва рус, аз қабили Ғ. Мирзо, У. Рачаб, Н. Бақозода, С. Марашак, К.Чуковский ва дигарон аз ҳамин қабила афсонаҳое мебошанд, ки нақши асосиро ҷонварон мебозанд. Дар асарҳояшон бисёре аз ҳайвонҳоро бо ҳислатҳои табиашон тасвир намудаанд.

Онҳоро дар доираи фаҳмиши кӯдакон эҷод намуда, барои ташаккули ҷаҳонбинии онҳо замина мегузоранд. Хонандагони хурдсол дар омӯзиши афсона дарк менамоянд, ки бошандагони китъаҳои дигар: баҳру уқёнусҳо ба мисли кит, моҳиён, дар ҷангал, шеър, рӯбоҳ, кенгуруи халтадор, филони бузург ва инчунин ба одати ғайриодии парандагон, аз ҷумла, куку, ки вазифаи модарии худро иҷро накарда, тухмашро дар лонаи дигар парандаҳо мегузорад, булбул ҳамеша дар нола аст, тутӣ парандае, ки ҳамеша такрор мекунад, шинос намуда, тафовути некӣ ва бадиро ба онҳо мефаҳмонад. Дар афсонаҳо рӯбоҳ бо ҳислати табиӣ худ, ки бисёр ҷонвари маккор ном баровардааст, аз кенгуруи мактабдор хоҳиш мекунад, ки ба бачагони ӯ дарси макру айёриро ёд диҳад, вале аз кенгуруи нақӯкор посухи муносибро мегирад:

«Бишнаву дониста мон.

Мактаби ҷангалистон,

Мактаби касбу ҳунар.

На ин ки кори дигар...» [127, с. 18].

Мазмуни баланди афсонаҳо бачагонро ба ваҷҳ оварда, дар қалби кучаки онҳо меҳру муҳаббат доштан ба мактабро, аз қабили омӯхтани ғазлу адаб дар мактаб, ҷалби онҳо ба омӯхтани касбу ҳунар, инчунин макони ирфон будани онро ҷой додааст. Тавассути ин гуна афсонаҳо сифатҳои илмдӯстӣ, дар руҳияи коллективизм тарбияёбӣ, эҳтироми байниҳамдигарӣ, эҳсоси ҳамдардӣ, меҳрубонӣ, дилсӯзӣ ва амсоли инҳо дар хонандагон рушд меёбанд.

«Афсонаи «Чӣ гап шуд?» – менависад муҳаққиқ Р.Амонов, - ба туфайли истифодаи вазни сабуку шӯҳ, калимаҳои ибораҳои забони зиндаи гуфтугӯӣ ва пораҳои сурудҳои бачагонаи халқӣ сар то по оҳанги сурурангез ва гушнавоз пайдо кардааст» [22, с.226].

Ба қавли муҳаққиқ М.Пиров: «Дар эҷодиёти даҳонакии халқ ягон жанри адабӣ монанди афсона ба хонандагон таъсири зер баҳшида наметавонад» [121, с.9].

Дар эҷодиёти Ғаффор Мирзо афсона, ҳикояҳо, достон мавқеи хосро ишғол менамояд. Махсусан, дар достон ва афсонаҳои эҷодкардаи ӯ сифатҳои раҳму шафқат ва дилсӯзии бачагонро нисбати ба парандаҳо, ҳайвонот, ҷонварон ва одамон, ки онҳоро ба тарбияи дӯстӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, некӣ ва инсондӯстӣ ҳидоят менамояд, хеле барҷаста инъикос гардидааст. Барои шавқовар, мувофиқи синну сол ва дарки бачагон афсонаҳои халқиро ба назм даровардааст. Чуноне ки Ю.Акбаров назми ӯро арзёбӣ намуда, қайд кардааст: «Вале ин ба мазмуни умумии афсона на танҳо ҳалал намерасонад, балки онро мукаммалу завқовар месозад» [26 с.115].

Достони машҳури ӯ «Достак» бо шуруф гардидани афсонаҳои халқӣ.

«Буд ё набуд, будгор буд,

Полиз набуд, шудгор буд.

Дар як замин, дар як замон,

Шоҳи ҳалоиқ Мор буд.

Мори калони зӯр буд,

Бадҳайбату хушхӯр буд.

Дар он замон, дар он замин,

Фармонбараш Занбӯр буд...» [26, с. 4].

Адиби бачагона тавассути баёни ин воқеа ду қувваи - некӣ ва бадиро ба хонандагон таъкид кардааст, ки достон боиси таъсирбахшу сеҳрангез низ шудааст:

«Занбӯр зуд парвоз кард,

Кораш сар аз як ғоз кард.

Ғӯсоларо, бузғоларо

Ширин газиду ноз кард.

Қурбоқаро неш зад,

Туф карду худро пеш зад.

Бо қаҳру ғаш бар қасди ӯ
Нешаш ба як говмеш зад.
Як духтарак пуфак ба даст,
Дар рӯи суфа менишаст,
Занбӯр пуфакро газид,
Қарсикунон пуфак кафид...» (128, с. 12)

Достони «Афсонаи сесона, се мурғи дари хона» (1962) мурочиати шоир ба хонанда оғоз мегардад:

«Эй бӯи гули санчит,
Эй кулчаи рӯзи ид.
Эй себи сари дастам,
Оҳубарраи мастам.
Эй тори дутори ман,
Биншин ба канори ман.
Як духтараке будаст,
Қобилакаке будаст,
Аз хубии андомаш
Гулдаста будас номаш.
Чашмони сиёҳ доштаст,
Се мурғи ало доштаст,
Мурғони алояшро,
Бисёр балояшро
Дон додаст, об додаст,
Хонондаст, китоб додаст,
Аз хурдӣ калон кардааст,
Донои ҷаҳон кардааст... » [128,с. 3-4].

Мавқеи «Ҳикояҳо» ва «Чистон» низ дар ташаккули тарбияи ахлоқӣ-башардӯстии хурдтаракон мақоми арзишманд дорад. ХСИ тавассути жанри ҳикоя ва чистон дар худ сифатҳои нақӣ, меҳнатдӯстӣ, суботкорӣ, масъулиятпазирӣ,

сабурӣ, ватанпарастӣ, ҳисси дилсӯзӣ, раҳмдилро дар заминаи омӯзиши китобҳои дарсии ЗТ рушд медиҳанд.

Чистон моҳияташ аз он иборат аст дар лаҳзаҳои дамгирӣ, озод будан аз меҳнат ва ҳам дарки ҳаёту зиндагӣ ба кор бурда мешаванд. Чистон як навъи машғулияти бачагон мебошад. Ба воситаи чистон ақлу тафаккур ва хотираи кӯдакон рушду мустаҳкам мегардад. Чистон барои фароғат дар лаҳзаҳои дамгирӣ ва фориғ будан аз меҳнат, инчунин дарк намудани ҳаёту зиндагӣ ба кор бурда мешаванд.

Муҳаққиқ А.Суфиев қайд мекунад, ки «Ҳанӯз дар гузашта дар чистонбӣ баробари калонсолон бачагони хурдсол низ иштирок менамуданд ва чистонбулбулон барин як навъи чистон ҳамчун машғулияти хоси бачагон доништа мешуд» [141, с.13].

Дар интишори чистонҳо саҳми Я.И.Калонтаров ва Р.Амонов хеле намоён аст ва бо сайё онҳо нахустмаҷмуаи «Чистонҳо» (1956) ба таъби мерасад.

Масалан, чистон, ки мазмуни ришвахӯрӣ, порахӯрӣ дорад, дар тарбияи бачагон хеле зарур аст, ки аз амалҳои номатлуб онҳо парҳез намоянд.

«Масалан, масал – чистон:

Хонавайрон мешавӣ,

Дидагирён мешавӣ.

Цигарбирён мешавӣ,

Аз зиндагӣ дар Ватан,

Безор аз ҷон мешавӣ... » [142, с.48].

Педагоги машҳури рус К.Д.Ушинский моҳияти чистонро чунин баҳо додааст: «Чистонҳои завқовари ба тасвири предмети ашёҳои зиндагӣ бахшидашуда, хотироти бачагонро мустаҳкам мегардонад ва диққати онҳоро бо хусусиятҳои аҷоибу ғароибии табиати дилрабо ҷалб мекунад. Сухбатҳои зинда ва пурҳаяҷон руҳи бачагонро баланд мебардорад» [156, с.635]

Аз нигоҳи Ҷ. Бобокалонова чистон менависад, ӯ: «Қадимтарин жанри фолклорист, жанри маъмул ва паҳнғаштаи фолклор ба ҳисоб меравад. Он чун

хама гуна жанрҳои дигари фолклорӣ дар ташаккули шахсияти инсон, дар пешрафти маънавии ӯ роли муҳим дорад» [40, с.104].

Бояд қайд кард, ки дар тарбияи бачагони хурдсол тезгӯякҳо ва зарбулмасалҳо мавқеи муҳим доранд. Хонандагон як ё якчанд вожаҳои душворталаффузро интихоб меkunанд, баъзи худ шарт ва мусобика менамоянд, ки онҳо бояд ин калимаҳоро тез ва беҳато гӯянд.

Масалан:

«Дар лаби кӯча чӯча,

Дар лаби чӯча Хӯча,

Шаш чӯчаашро Хӯча

Об медиҳад аз чӯча...» [40, с.139]

«Зарбулмасал» яке аз жанрҳои адабиёти бачагона буда, дар шакли кӯтоҳи назми шифоҳӣ дар хониши бачагон мавқеи муҳим дорад. Зарбулмасалҳо бештар дар мавзӯҳои одобу ахлоқи ҳамида, мардонагӣ, ҳунармандӣ, оқилӣ ва нодонӣ, дӯст ва душман, падару модар, меҳнат ва меҳнатдӯстӣ баҳшида шудаанд, ки дар тарбияи бачагон моҳимияти зарурӣ доранд. Масалан, дар боби омӯхтани касбу ҳунар ва некию нақӯкорӣ: «Ҳунар беҳ, аз мероси падар», «Гирди номи падар чӣ мегардӣ, Падари хеш шав агар мардӣ». «Бо бадон бад бош бо некон нақӯ», «Чон дар бадани беадабон ларзон аст, Сад чон диҳиyo адаб ҳарӣ арзон аст» ва ғайра.

Бояд қайд кард, ки шеър ва сурудҳои мазмунӣ баланди тарбиявӣ баҳшидаи шудаи адибони бачагона, ба монанди тарбияи ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, саховатмандӣ, нақӯкорӣ, ҳимматбаландӣ, ки ба хонандагони хурдсол таъсири тарбиявӣ мерасонад, аз аҳаммият ҳолӣ нест. Мо дар мисол шеъри «Суруди сулҳхоҳон» – и А.Лоҳутиро, ки дар он ҳиссиёти амиқи инсондӯстӣ, муҳаббат ба афроди башар, ғамхорӣ ба ояндаи насли наврас, даъват ба якдилӣ, ки дар дили кучаки хурдсолон тавоноӣ ва қувват мебахшад, далели ин гуфтаҳост:

«То кай нори ҷанг

Сӯзонад ҷаҳон,

То кай ғарқи хун

Ҷисми кӯдакон?

Бархез баҳри сулҳ
Эй навъи башар,
Халқи ҳар кишвар
Аҳли ҳар забон!... » [203, с.167]

Суруду таронаҳои эҷодкардаи А.Лоҳутӣ ба мавзӯҳои муҳими сиёсӣ низ бахшида шудааст, махсусан суруди «Султонови номдор» адиб, ки чунин оғоз мегардад:

«Султонови номдор,
Ба аспи худ шуд савор.
Душмани Шеро аз ӯ
Яксара шуд торумор... » [203, с. 64].

Дар бораи ин сурудҳо Ю. Бобоев қайд кардааст: « Лиризм суруд дар он аст, ки на фақат эҳсосоти шахси сароянда, балки инчунин ҳиссу фикри оммаҳои васеи халқро дар ҳар замон ифода мекунад» [42, с.300].

Дар бораи суруду таронаҳо хусусан суруди «алла» аз ҷониби модарон эҷод гардида ба фолклори умумӣ ворид карда шудааст.

Муҳаққик Г. Виноградов ба ҷанбаи суруди «алла» дар асри « Фолклори бачагона» (Детский фолклори быт, 1925) ишора кардааст: «Дар таҳқиқоти фолклоршиносони тоҷик, аз ҷумла дар асари Б.Шермуҳаммадов «Назми халқии бачагонаи тоҷик» ҷонибдорӣ ёфтааст» [188, с.8-9].

Фолклоршиноси тоҷик Б. Шермуҳаммадов дар асараш «Назми халқии бачагонаи тоҷик» (1973) овардааст: «Қисми калони фолклори хурдтараконро суруду тарона, бозӣ ва маросимҳое ташкил мекунад, ки сароянда, иҷро ва ташкилкунандаи онҳо ҳуди бачагонанд дар баъзе бозӣ ва маросимҳои мавсимии бачагон иштироки калонсолон ҳатмӣ шуморида мешавад » [167, с.34].

Таҳлили адабиёти бачагона ва таҷрибаи амалии педагогӣ нишон медиҳад, ки ҳолати эҳсосии хонандагони хурдсол дорои ду шакли асосист, ки ҳар кадоми он ба раванди ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ таъсири мустақим мерасонад.

1) Ҳолати эҳсоси мусонд.

Ин навъи ҳолат дар рафтори хайрхоҳона, муносибатҳои эҳтиромомез бо ҳамсолон, эҳсоси боварӣ ва эътимод нисбат ба омӯзгорон ва рафиқон, инчунин иштироки ғаёлонаи кӯдакон дар ҳаёти ҷамъиятии синф таҷассум меёбад. Воқеият нишон медиҳад, ки чунин фазои мусоиди эҳсосӣ барои рушди қобилиятҳои иҷтимоӣ, ташаккули ҳамдardӣ ва муоширати созанда асос мегузорад.

2) Ҳолати эҳсоси номусоид.

Ин шакл бештар дар тағйирёбии пайиҳами кайфият, ҳашмгинӣ, асабоният, бегонашавӣ, нобоварӣ ба худ, саркашӣ, эҳсоси нооромӣ ва эътимод надоштан нисбат ба омӯзгорону ҳамсолон зоҳир мешавад.

Дигаргунии рафтору муносибат, ҳолати равонӣ вазъи муносибат ва муоширатро дар фазои синф муташанниҷ гардонда, раванди таълиму тарбияро ҳалалдор мегардонад. Ба вучуд овардани фазои солими таълиму тарбия боиси эҳсоси мусбат ва ташаккули тарбияи ахлоқӣ- башардӯстии ХСИ мегардад.

Чунин муҳит ба рушду камоли ахлоқии кӯдак таъсири муассир расонида, ба ӯ имкон медиҳад, ки ҳислатҳои мусбати шахсият, қобилиятҳои инфиродии ҳудро инкишоф диҳад. Ташаккули ибтидоии арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар ин синну сол, пеш аз ҳама, дар шакли ғамхорӣ нисбат ба ҳамдигар, таваҷҷуҳ ба эҳсосоти дигарон ва ташаккули услуби инсондӯстонаи муошират зоҳир мегардад. Ин раванд ба татбиқи консепсияи педагогии инсонгароёна, ки ба рушди шахсият равона шудааст, мусоидат мекунад.

Бояд қайд кард, ки хонандагон ҳангоми хониши асарҳои бадеӣ, бояд бештар ба рушди нутқ, фарҳанги муошират, ғанӣ гардонидани таркиби луғавӣ ва қавӣ гардонидани ҳофиза таваҷҷуҳи махсус зоҳир намоянд. Зеро яке аз нишонаҳои аслии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ – нутқи равон, бо лутфу марҳамат, меҳрубон ва беолоиш мебошад, ки муҳити дӯстдоштанӣ ва муоширати солимро дар синф ба вучуд меорад.

Ҳулосаи боби дуюм

Ҳамин тавр, адабиёти бачагона ва матнҳои ба таври мақсаднок интихобшуда дорои неруи баланди тарбиявӣ буда, истифодаи мунтазами онҳо

дар раванди таълим ба ташаккули шахсияти хонандагон ва мутобиқсозии онҳо ба талаботи ҷомеаи мутамаддини муосир мусоидат мекунад. Адабиёти бачагонаи миллӣ ва ҷаҳонӣ, ки арзишҳои маънавӣ, фарҳангӣ ва ахлоқии ҷомеаро инъикос менамояд, дар ташаккули ҷаҳонбинии ахлоқӣ ва иҷтимоии кӯдакон нақши муҳим мебозад.

Бо назардошти зарурати рушди арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ, сатҳ ва меъёрҳои ташаккули ин арзишҳо дар марҳилаҳои ташкилию амалӣ, ҷустуҷӯӣ, иттилоотӣ ва андешакунӣ муайян карда шуданд.

Таҳқиқҳо нишон доданд, ки яке аз омилҳои таъсиргузор дар баланд бардоштани сатҳи ташаккули арзишҳо, истифодаи мақсадманд ва синнусолӣ мутобиқгардидаи адабиёти бадеӣ мебошад. Ин гуна матнҳо, агар дуруст интихоб карда шаванд, метавонанд дар инкишофи тафаккури ахлоқӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии инсонпарваронаи хонандагон нақши аслии дошта бошанд.

Аз таҳлилҳо муқаррар гардид, ки адабиёти бачагона дар руҳияи ахлоқӣ, умумибашарӣ, меҳнатдӯстӣ тарбия намудани насли наврас нақши муҳим дорад. Нақши адабиёни рус ва тоҷик дар офаридани жанрҳои адабӣ хеле бузург аст, зеро ба воситаи офаридани қаҳрамонҳои асар мавқеи кӯдакон дар ҳаёт, ғавҷи минбаъдаи онҳо, ташаккули хислату сифат, пайравӣ ба қаҳрамонҳои мусбат, ки идеали ҳаётии кӯдакон мегарданд, аҳаммияти хосро мансубанд.

Тазаккур мебошад, ки асарҳои эҷодгардидаи адибони мо бо чандин забонҳои гуногун нашр гардидаанд, ки дар байни хонандагони адабиёти бачагона мақомро соҳиб шудааст. Асарҳои таълифнамудаи П. Толис, С.Айнӣ, С. Улуғзода, Ҷ. Иқромӣ, С.Ҷавҳаризода ва дигарон намунаи беҳтарини асарҳои бачагона ба шумор меравад.

Дар адабиёти бачагона офаридани образҳои қаҳрамонҳои асар, хислату сифатҳои табиӣ онҳо, дар ташаккули тарбияи ахлоқӣ- башардӯстии хонандагон таъсирбахш буда, дар ҳаёт ва зиндагӣ онҳо идеали худро интихоб намуда, ба онҳо пайравӣ менамоянд.

Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ маҳз дар ҳамин давра аҳаммияти хеле зиёд пайдо карда, дар заминаи ин худшиносӣ, ахлоқӣ ва ҷаҳонбинии хонанда ташаккул меёбад.

Ҳамин тавр, дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бачагона тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ дар ХСИ ба воситаи корҳои таълимию тарбиявӣ созмон дода мешаванд:

- дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бачагона матнҳои адабӣ, ҳикояву афсонаҳо, шеърҳои таронҳо ва дигар жанрҳои адабӣ ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии ХСИ;

- ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии ХСИ дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бачагона ба воситаи бозиҳои нақшофарӣ;

- ташкили корҳои мустақилона, иҷрои машқҳо, луғатомӯзӣ, корҳои гурӯҳӣ истифода бо усулҳои фаъоли таълим, аз қабили усули «Кластер», «Диаграммаи Венн», «Ҷарҳи андешаҳо» ва ғайра.

Ҳамаи ин боиси он мегардад, ки ба воситаи омӯзиши фанни забони тоҷикӣ дар рушди арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии ХСИ омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона таъсири мусбат мерасонанд.

**БОБИ СЕЮМ «НАТИЧАҲОИ ОЗМОИШИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ
АХЛОҚӢ- БАШАРДӢСТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ТАВАССУТИ
АДАБИӢТИ БАЧАГОНА ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ»**

**3.1. Ташкил ва гузаронидани озмоиши таълимӣ бобати ташаккули
арзишҳои ахлоқӣ- башардӯсти хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути
адабиёти бачагона**

Муайян намудани сатҳ, меъёрҳо ва нишондиҳандаҳо дар раванди омӯзиши масъалаҳои ташаккули ААБ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ аҳамияти махсуси илмӣ ва амалӣ дорад. Ин имконият медиҳад, ки дараҷаи рушди сифатҳои ахлоқӣ дар хонандагон ба таври объективӣ арзёбӣ гардида, самаранокии корҳои таълимию тарбиявӣ ва методикаи пешниҳодшуда муайян карда шавад.

Дар таҳқиқот меъёрҳои зерин ҳамчун асос қабул карда шудаанд:

1. Меъёри маърифатӣ – сатҳи дониши хонандагон оид ба меъёрҳои ахлоқӣ, фаҳмиши мафҳумҳои неқӣ, адолат, эҳтиром, ростқавлӣ, қобилияти шарҳ додани рафтори ахлоқӣ тавассути намунаи мисолҳо;

2. Меъёри арзишӣ- муносибатӣ – муносибати мусбат нисбат ба меъёрҳои ахлоқӣ, эҳсоси эҳтиром ба калонсолон ва ҳамсабақон, омодагӣ ба ёрии дигарон ва ҳамдардӣ;

3. Меъёри рафторӣ- амалӣ -зоҳир намудани рафтори ахлоқӣ дар вазъиятҳои таълимӣ ва ғайритаълимӣ, риояи қоидаҳои рафтор дар мактаб, иштирок дар корҳои гурӯҳӣ ва тарбиявӣ.

Дар асоси ин меъёрҳои муайяншуда нишондиҳандаҳои зерин пешниҳод мегардад:

- риояи одоби муошират бо омӯзгорон ва ҳамсабақон;
- зоҳир намудани ростқавлӣ дар фаъолияти таълимӣ;
- масъулиятшиносӣ нисбат ба супоришҳои хонагӣ ва синфӣ;
- меҳрубонӣ, ҳамдардӣ ва ёрии ҳамдигарӣ;
- иштироки фаъолона дар корҳои ҷамъиятӣ.

Дар таҳқиқот се сатҳи асосии ташаккул муайян карда шудааст:

1.Сатҳи баланд – хонандагон дониши устувор ва муносибати бошууруна нисбат ба АА (арзишҳои ахлоқӣ) доранд. РАБ (рафтори ахлоқию башардӯстӣ) дар фаъолияти ҳаррӯза мустақилона ва пайваста зоҳир мегардад.

2.Сатҳи миёна- хонандагон дониши муайян оид ба ААБ доранд, онҳоро дар аксари ҳолатҳо риоя менамоянд. Муносибати мусбат ташаккул ёфтааст, аммо устувори рафтори ахлоқӣ ҳанӯз пурра таъмин нашудааст.

3.Сатҳи паст-хонандагон дониши нокифоя дар бораи меъёрҳои ахлоқӣ доранд, РАБ (рафтори ахлоқӣ – башардӯстӣ) бештар зери таъсири назорати беруна зоҳир мегардад. Муносибат ба арзишҳои ахлоқӣ ноустувор буда, дар вазъияти гуногун зуд тағйир меёбад.

Нишондиҳандаҳои ТААБ имконият медиҳад, ки раванди тарбияи ахлоқии ХСИ ба таври самаранок ба роҳ монда шавад.

Дар шароити кунунии рушди маориф ТАБ насли наврас яке аз масъалаҳои афзалиятнок ва муҳими низомии таҳсилот ба шумор рафта, хусусан дар синфҳои ибтидоӣ, ки марҳилаи асосии ташаккули шахсият ба ҳисоб меравад, рушди ААБ аҳамияти махсус дорад. Бо назардошти ин зарурати муайян намудани сатҳи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои ТАБ ба миён меояд, ки имкон раванди таълим арзёбӣ гардад.

Қорӣ намудани муносибати башардӯстона ба низомии таҳсилот, ки пояи он бар эътирофи арзишмандӣ, нодирӣ ва такрорнопазирии ҳар инсон гузошта шудааст, чараёни таълимро ба модели равияи шахсиятӣ равона месозад. Дар чунин равиш хонанда аз мавқеи қабулқунандаи сусти берун рафта, ба субъекти мустақили омӯзиш ва меҳвари раванд табдил меёбад. Омӯзиш дар ин ҳолат на танҳо интиқоли дониш, балки ташкили муҳите мебошад, ки имкони рушди инфиродӣ, ниғадории эҳтиром ба шахсият ва ташаккули худшиносии кӯдакро фароҳам меорад.

Дар ин замина маводи таълимӣ бояд дорои мазмуни баланд бошад, то ки ҷанбаҳои фалсафӣ, равонӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии таълимро инъикос кунад. Ба рушди тафаккури мантиқӣ ва эҳсосоти хонандагони синни хурди мактабӣ, пеш

аз ҳама сахми илм ва техника, робитаи пешрафти иқтисодӣ бо арзишҳои ахлоқӣ ва башардӯстиро, ки инъикос менамоянд, мусоидат менамоянд.

Мазмун ва мундариҷаи таълим яке аз омилҳои асосӣ дар ташаккули шахсияте ба ҳисоб меравад, ки дорои ААБ мебошад. Маҳз мундариҷаи дуруст интихобшуда метавонад, дар шуури хонанда фаҳмиш, рафтор ва муносибатҳои инсонпарваронаро ташаккул диҳад. Маҳз тавассути интихоби дуруст ва ҳадафмандонаи маводи таълимӣ, ки арзишҳои инсондӯстӣ ва фарҳангиро дар бар мегирад, имкон фароҳам меояд, ки шахсияти кӯдак ба таври ҳамчоя зехнӣ, ахлоқӣ ва эҳсосӣ рушд ёбад.

Дар педагогикаи анъанавӣ, ки бештар ба иҷрои вазифаҳои таълимии низомии маориф равона гардидааст, мазмуни омӯзиш ҳамчун маҷмуи донишҳо, малакаҳо, муносибатҳо ва эътиқодҳои ба тартиб даровардашуда фаҳмида мешавад. Маҳз ҳамин мазмун сатҳи рушди қобилиятҳои маърифатӣ ва зехнии хонандагонро муайян намуда, нишон медиҳад, ки онҳо то чӣ андоза донишро дар амал истифода бурда метавонанд. Дар чунин равиши таълим дониш натиҷаи азхудкунии мундариҷаи доништаи шуда, ҳамчун қисми муҳимми таҷрибаи таърихӣ ва фарҳангии инсоният арзёбӣ мегардад.

Дар анъанавии классикии омӯзиш, дониш на танҳо ҳамчун маҷмуи иттилооти омӯхташуда, балки ҳамчун натиҷаи таҷрибаи тулонии башарият арзёбӣ мегардад. Дониш ба шахс имкон медиҳад, ки ба муҳити иҷтимоӣ ворид шавад, бо талаботи ҷомеа созгор гардад ва дар фаъолияти ҷамъиятӣ иштирок намояд, ки ин ҳолат ҷараёни иҷтимоишавӣ ва рушди шахсиятро тақвият мебахшад.

Мақсади таълиму тарбия ба рушди мутаносиби ҳамаҷонибаи шахс нигаронида шудааст ва дар заминаи мақсаду вазифаҳои таълим ғояҳои инсонгароёна, рушди ҷаҳонбинӣ, арзишҳои башардӯстона дар ХСИ омӯзиши фанни забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона бо ҳамин ҳадаф ба роҳ монда мешавад.

Мафҳуми инсонгароӣ дар таълим, ки бо равиши омӯзиши равияи шахсиятӣ ҳамоҳанг мебошад, нақши муҳим дар шаклгирии мазмун ва сохтори барномаҳои таълимӣ дорад. Дар чунин фаҳмиш омӯзиш на танҳо интиқоли

донишҳои тайёр аст, балки раванде мебошад, ки ба ташаккули шахсияти мустақил, дорои тафаккури озод ва меҳвари арзишҳои инсонии нек ҳидоят меёбад. Ин гуна дидгоҳ дар таҳқиқотҳои педагогии солҳои охир ҳамчун асоси методологӣ пазируфта шудааст ва ба рушди низоми маорифи инсонмеҳвар замина мегузорад.

Равиши инсонмеҳвари таълим, ки асосаш бар қабули арзишҳои башардӯстӣ гузошта шудааст, ба хонанда имкони интиҳоби мундариҷаи омӯзишро мувофиқи завқу талаботи шахсӣ фароҳам меорад. Чунин раванд ба қонеъсозии эҳтиёҷоти маънавӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии фард мусоидат намуда, таълимро ба василаи рушду худтакмилдиҳии шахсият табдил медиҳад. Чунин раванд на танҳо муносибати эҳтиромона ва инсондӯстона нисбат ба шахсияти рушдбандаро тақвият медиҳад, балки фазои тарбиявиро ба вучуд меорад, ки дар он худшиносӣ, худтанзимсозӣ, масъулияти иҷтимоӣ ва баҳри худшиносӣ ҳамчун меъёрҳои муҳимми фарҳанги иҷтимоӣ ташаккул меёбанд [182, с.38-43].

Адабиёти бачагона ҳамчун яке аз омилҳои муҳимми ташаккули шахсияти хонанда дар раванди таълиму тарбия муайян гардидааст. Дар ин раванд нақши осори адибони бачагона хеле арзишманд аст. Ин жанрҳо дар ташаккули ТАБ (тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ), ки муҳаррики рафтор ва муносибатҳои иҷтимоии кӯдак мебошанд, таъсири амиқ доранд.

Муҳаққиқ Л. Лидак қайд мекунад, ки «истифодаи асарҳои бадеӣ барои инкишофи андешаҳои инсонгароёна дар хонандагон аҳаммияти махсус дорад» [96].

Дар чунин матнҳои бадеӣ аксар вақт ҳолатҳои зиддиятнок ва муноқишаҳои образӣ тасвир мешаванд, ки дар онҳо арзишҳои «нек» ва «бад» муқоиса мегарданд. Ин муқоиса ба хонанда имкон медиҳад, ки паёмҳои ахлоқиро амиқтар эҳсос намуда, зишти рафтори нодуруст ва аҳаммияти интиҳоби рафтори инсонпарваронаро дарк кунад.

А. Д. Кошелева низ ба аҳаммияти эҷоди вазъиятҳои проблемавӣ, ки дар онҳо хонандагон метавонанд мустақилият, ғайолияти эҷодӣ ва мавқеи шахсии худро нишон диҳанд, таъкид мекунад. Ба фикри ӯ, «омӯзгор бояд ҳодисаҳои

инъикосёфтаро дар асарҳои бадеӣ ҳамчун манбаи асосӣ барои инкишофи огоҳии ахлоқӣ ва муносибатҳои башардӯстонаи кӯдакон истифода барад. Дар чунин вазъиятҳо хонандагон ҳодисаҳоро на ҳамчун воқеа, балки ҳамчун ҳолати ахлоқӣ арзёбӣ карда, имкони дарки арзишҳои инсонпарваронаро пайдо мекунанд» [199,с.159].

Муҳаққиқ Е.Е. Шишлова «равиши башардӯстонаро ба унвони модели ҷаҳолсозандаи имкониятҳои инсонӣ дар шахсияти кӯдак» тавсиф кардааст. Ин модел дорои самтгирии амалӣ буда, пешбинӣ менамояд, ки кори таълимӣ дар ҳамкориҳои омӯзгор ва хонанда бо риояи қадамҳои пайдарпайи ҷаҳолият ташкил ёбад [164, с.160].

Дар дарсҳои хониш, таҳлили муфассали хислатҳои мусбӣ ва манфӣи қаҳрамонҳои асарҳои бадеӣ, муқоисаи башардӯстии воқеӣ бо инсонпарварии зоҳирӣ, баррасии адолати иҷтимоӣ ва зухуроти беадолатӣ ба хонандагони хурдсол имконият медиҳад, ки бо ҷаҳони пурра ва гуногуни муносибатҳои инсонӣ ошно шаванд. Ин раванд на танҳо дидгоҳи ахлоқии кӯдаконро густариш медиҳад, балки онҳоро ба дарк, эҳтиром ва қадршиносии ғояҳои башардӯстона роҳнамоӣ мекунад.

Мундариҷаи таҳсилоти муосир набояд танҳо бар дастовардҳои илмӣ ва пешрафтҳои техникии замон асос ёбад, балки барои ташаккули комили шахсият зарур аст, ки дар баробари донишҳои фанӣ, унсурҳои инсоншиносӣ, ахлоқӣ ва фарҳангӣ низ тарбия карда мешавад.

Мундариҷаи дуруст интихобшудаи арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ ба хонанда имкон медиҳад, ки на танҳо дониш андӯзад, балки муносибат ва ҷаҳонбинии инсонпарварона эҳё гардида, дар раванди иҷтимоӣ шудан, арзишҳои умумибашарию ҳамчун меъёри рафтор қабул намояд.

Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ шахсиятӣ дар ҳоли ташаккулёбӣ зери таъсири маҷмуи омилҳо фарҳангии ҷиёсӣ, ҳуқуқӣ-иқтисодӣ, маънавӣ, омодагии ҷисмонӣ, таҷрибаи муоширати байнимиллӣ ва байнишахсӣ шакл мегиранд ва моҳияти воқеии худро пайдо мекунанд. Адабиёт ва донишҳои инсонгароёна ҳамчун воситаҳои калидии ташаккули ҷаҳонбинии ахлоқӣ амал карда, ба фард

имкон медиҳанд, ки муносибати арзишманд, масъулона ва огоҳона нисбат ба худ, дигарон ва муҳити иҷтимоӣ шакл диҳад.

Бояд як ҷиҳати дигарро қайд кардан зарур аст, ки дар китобҳои дарсӣ хеле кам ба матнҳои рӯ ба рӯ мешавад, ки ба мазаммати рафторҳои номақбули инсонӣ, ба монанди қаллобӣ, ханнобӣ, фиреб, гирифтани ҳаққи дигарон, беэҳтиромӣ ба меҳнати дигарон, беҳурматӣ нисбат ба беморону калонсолон ва ҳамсолон нигаронида шуда бошанд. Маҳз ин гуна матнҳо метавонанд, имкони муҳимми ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар хонандагон бошанд, зеро онҳо бо роҳи бадеӣ паёмадҳои рафтори нодурустро нишон дода, кӯдакро ба дарк кардани арзишҳои некӣ, ростқавлӣ, эҳтиром ва ҳамдардӣ роҳнамоӣ мекунанд.

Хусусияти башардӯстонаи таълим на танҳо дар азхудкунии мундариҷа ва ташаккули маҳорати хондани асарҳои бадеӣ ифода меёбад, балки пеш аз ҳама, ба рушди эҷодкорӣ, озодии фикрию зеҳнӣ, покизагии ахлоқӣ ва тавсеаи ҳамгироии шахсии омӯзгор ва хонандаи хурдсол равона мешавад. Ин раванд ба тарзи фаъол ва ҳадафманди инкишофи шахсияти кӯдак мусоидат мекунад ва муҳити таълимиро ба фазои инсонгароёна табдил медиҳад.

Бо мақсади муайянсозӣ ва дарёфти моҳияти мушкилоте, ки дар ташаккули ААБ ба миён меоянд, миёни 44 нафар омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ аз МТМУ №10-и ш. Душанбе, МТМУ №15-и ш. Ҳисор, МТМУ № 132-и ш. Ваҳдат пурсишнома гузаронидем. Саволҳои пурсишнома ба таври зерин тарҳрезӣ гардида буданд:

1. Шумо ба хонандагони синфҳои I-IV кадом намудҳои малака ва унсурҳои фаъолияти мустақилона меомӯзонед?

2. Кадом воситаҳои фаъолгардонии фаъолияти маърифатии хонандагони хурдсолро дар марҳилаи омодагӣ ба азхудкунии матни нав, дар марҳилаи дарки мазмуни он ва дар марҳилаи татбиқи донишҳо истифода мебаред?

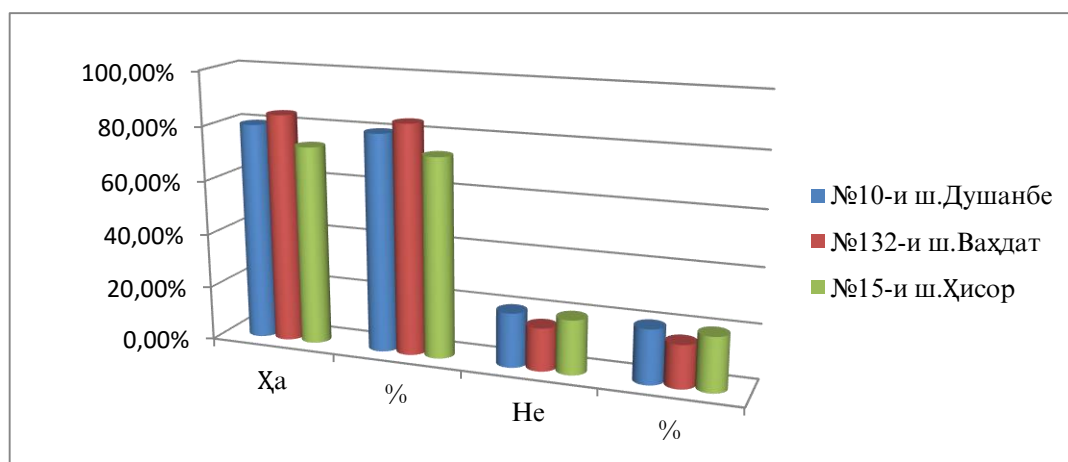
3. Бо мисолҳои мушаххас нишон диҳед, ки принципҳои муносибати арзишнигоронаро дар шароити гуманизатсияи таълим чӣ гуна дар марҳилаи шиносӣ бо маводи нав ва дар марҳилаи татбиқи донишҳои нав амалӣ месозед?

4.Дар хониши асарҳои бадеӣ ва ғаҷолгардонии қобилиятҳои маърифатии ХСИ бо кадом мушкилиҳо бархурд гардидед?

Амалисозии ташаккули сифатҳои ахлоқӣ – башардӯстӣ дар омӯзиши хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз ҷониби омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро дар ҷадвал ва диаграмма пешниҳод менамоем.

Ҷадвали № 9.

№	МТМУ	Миқдори омӯзгорони СИ	Ҳа	%	Не	%
1.	№10-и ш.Душанбе	10 нафар	8	80%	2	20%
2.	№132-и ш.Ваҳдат	19 нафар	16	84,2%	3	15,8%
3.	№15-и ш.Ҳисор	15 нафар	11	73,3 %	4	26, 7%
4	Ҷамъ:	44 нафар	35	79,5 %	9	20,5%

Диаграммаи 1. Муайянсозии ташаккули сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар омӯзиши хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз ҷониби омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ

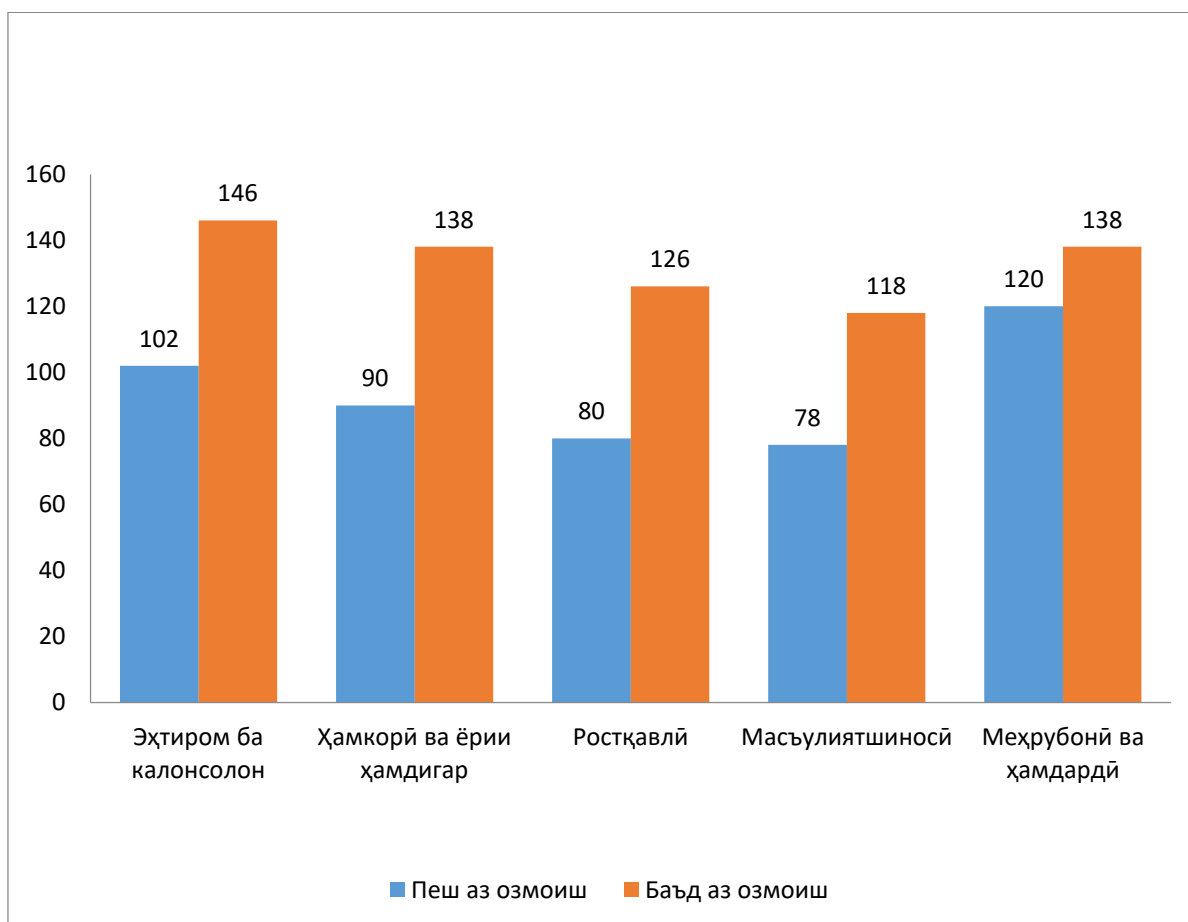
Таҳлилҳо нишон дод, ки аз 44 нафар омӯзгорони МТМУ доир ба саволҳои пешниҳодгардида чунин натиҷа гирифтём, ки аз 35 нафар омӯзгорон ба саволҳо посухи қонеъкунанда, ки 79,5%-ро ташкил дод. Аз 9 нафар омӯзгорон ба саволҳо ҷавобҳои пурра дода натавонистанд, ки 20, 5%- ро ташкил медиҳад.

Барои баланд бардоштани сатҳи арзёбии ААБ дар синфҳои ибтидоӣ (440 нафар хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ №10-и ш. Душанбе, №15-и ш. Ҳисор ва №132-и ш. Вахдат) дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бачагона назарсанҷӣ гузаронидем.

Сатҳи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ.

Ҷадвали № 10.

№	Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ	МТМУ №10	Синф 1- 4	Пеш аз озмоиш	%	Баъд аз озмоиш	%
1.	Эҳтиром ба калонсолон	150		102 н.	68%	146 н.	97,3%
2.	Ҳамкорӣ ва ёрии ҳамдигар	150		90 н.	60%	138 н.	92%
3.	Ростқавлӣ	150		80н.	53,3%	126 н.	84%
4.	Масъулиятшиносӣ	150		78н.	52%	118 н.	78,7%
5.	Меҳрубонӣ ва ҳамдардӣ	150		120н.	80%	138 н.	92%

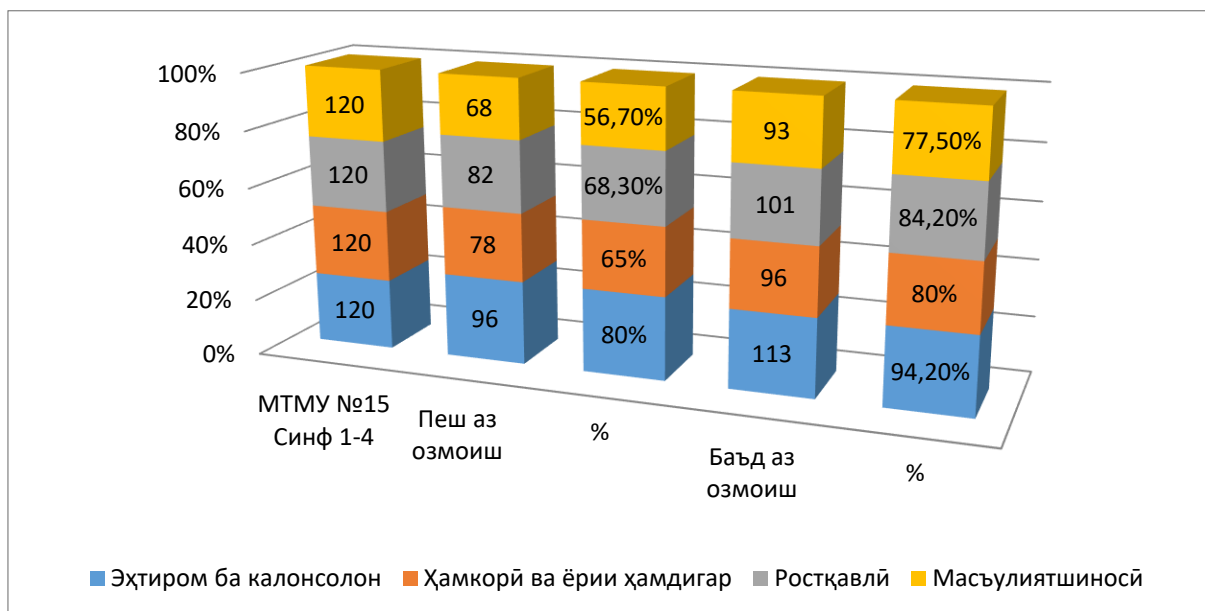

Диаграммаи №2. Сатҳи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ

Сатҳи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ.

Ҷадвали №11.

№	Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ	МТМУ №15	Синф 1- 4	Пеш аз озмоиш	%	Баъд аз озмоиш	%
1.	Эҳтиром ба калонсолон	120н.		96 н.	80%	113 н	94,2%
2.	Ҳамкорӣ ва ёрии ҳамдигар	120н.		78 н.	65%	96 н.	80%
3.	Ростқавлӣ	120н.		82 н.	68,3%	101н.	84,2%
4.	Масъулиятшиносӣ	120 н.		68 н.	56,7%	93 н.	77,5%
5.	Меҳрубонӣ ва ҳамдардӣ	120 н.		103 н.	85,8%	118 н.	98,3%

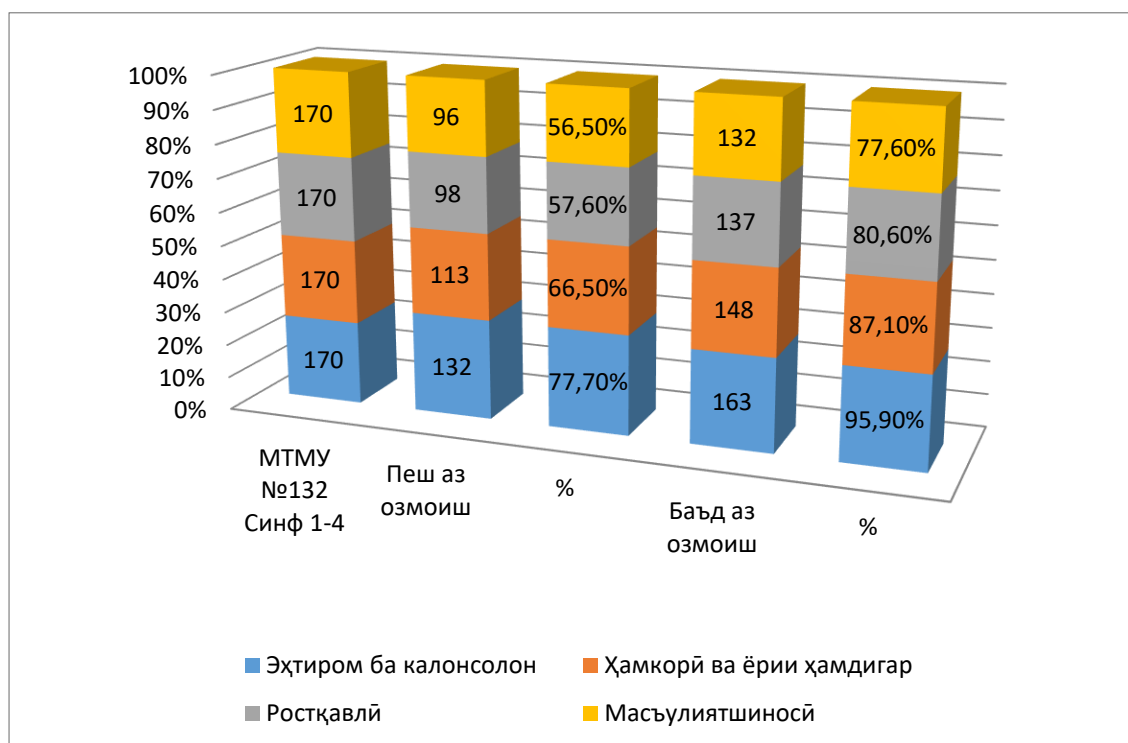

Диаграммаи №3. Сатҳи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ

Сатҳи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ.

Ҷадвали №12.

№	Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ	МТМУ №132	Синф 1- 4	Пеш аз озмоиш	%	Баъд аз озмоиш	%
1.	Эҳтиром ба калонсолон	170 н.		132 н.	77,7%	163 н.	95,9%
2.	Ҳамкорӣ ва ёрии ҳамдигар	170 н.		113 н.	66,5%	148 н.	87,1%
3.	Ростқавлӣ	170 н.		98 н.	57,6%	137 н.	80,6%
4.	Масъулиятшиносӣ	170 н.		96 н.	56,5%	132 н.	77,6%
5.	Меҳрубонӣ ва ҳамдардӣ	170 н.		156 н.	91,8%	166 н.	97,6%

Диаграммаи №4. Сатҳи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ

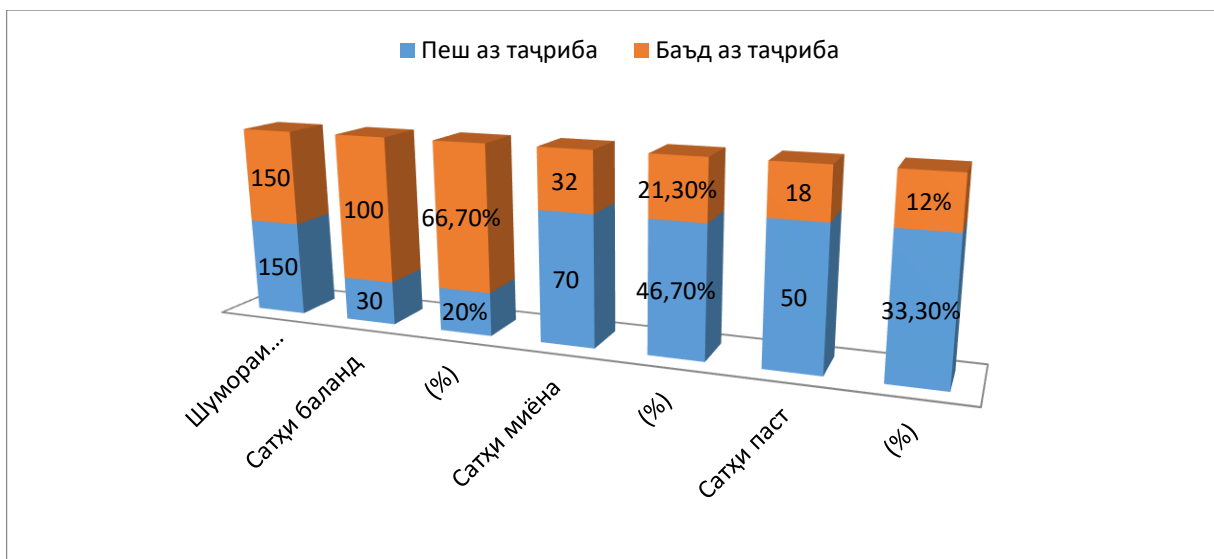
Натиҷаҳои озмоиш нишон медиҳанд, ки баъд аз татбиқи корҳои мақсадноки сатҳи ТААБ дар ХСИ ба таври назаррас баланд гардидааст.

Корҳои таълимию тарбиявӣ тавассути матнҳои ахлоқӣ ва суҳбатҳои методӣ гузаронида шуданд, ки қадвали он нишон дода шудааст.

Натиҷаи корҳои таълимию тарбиявӣ дар дарсҳои хониш ва забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоии МТМУ №10-и ш.Душанбе.

Қадвали №13

№	Нишонди- ҳандаҳо	Шумо раи хонандаг он	Сатҳи баланд	(%)	Сатҳи миёна	(%)	Сатҳи паст	(%)
1	Пеш аз таҷриба	150 н.	30	20%	70	46,7%	50	33,3%
2.	Баъд аз таҷриба	150	100	66,7%	32	21,3%	18	12%

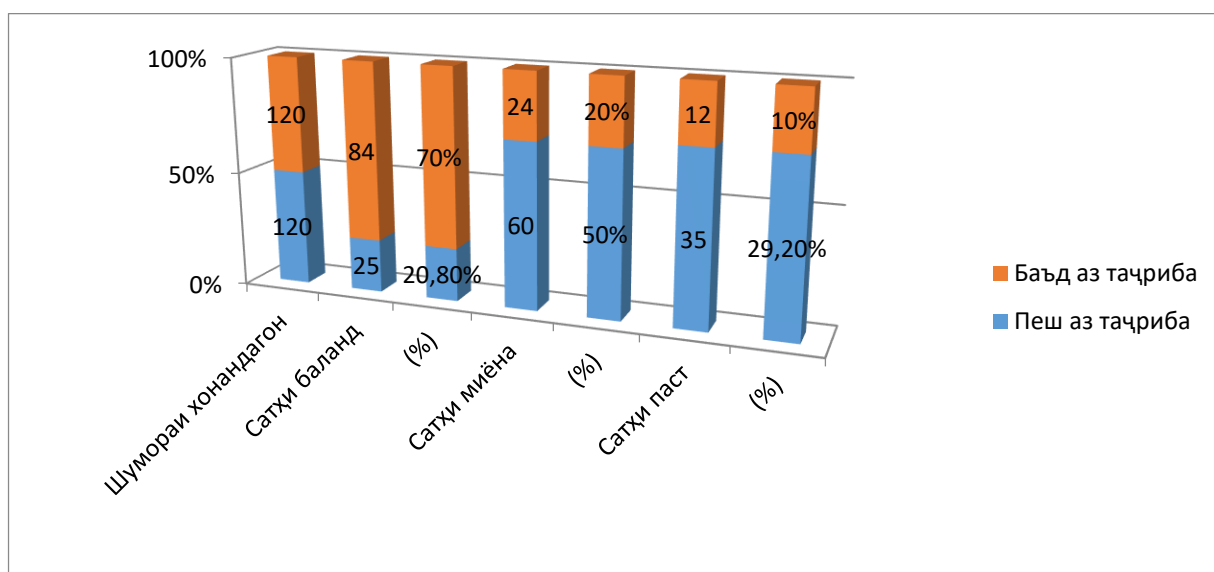

Диаграммаи №5. Натиҷаи корҳои таълимию тарбиявӣ дар дарсҳои хониш ва забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоии МТМУ № 10-и ш. Душанбе

Натиҷаи корҳои таълимию тарбиявӣ дар дарсҳои хониш ва забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоии МТМУ № 15- ш.Ҳисор.

Ҷадвали №14.

№	Нишондиҳандаҳо	Шумораи хонандагон	Сатҳи баланд	(%)	Сатҳи миёна	(%)	Сатҳи паст	(%)
1	Пеш аз таҷриба	120н.	25	20,8%	60	50%	35	29,2%
2.	Баъд аз таҷриба	120 н.	84	70%	24	20%	12	10%

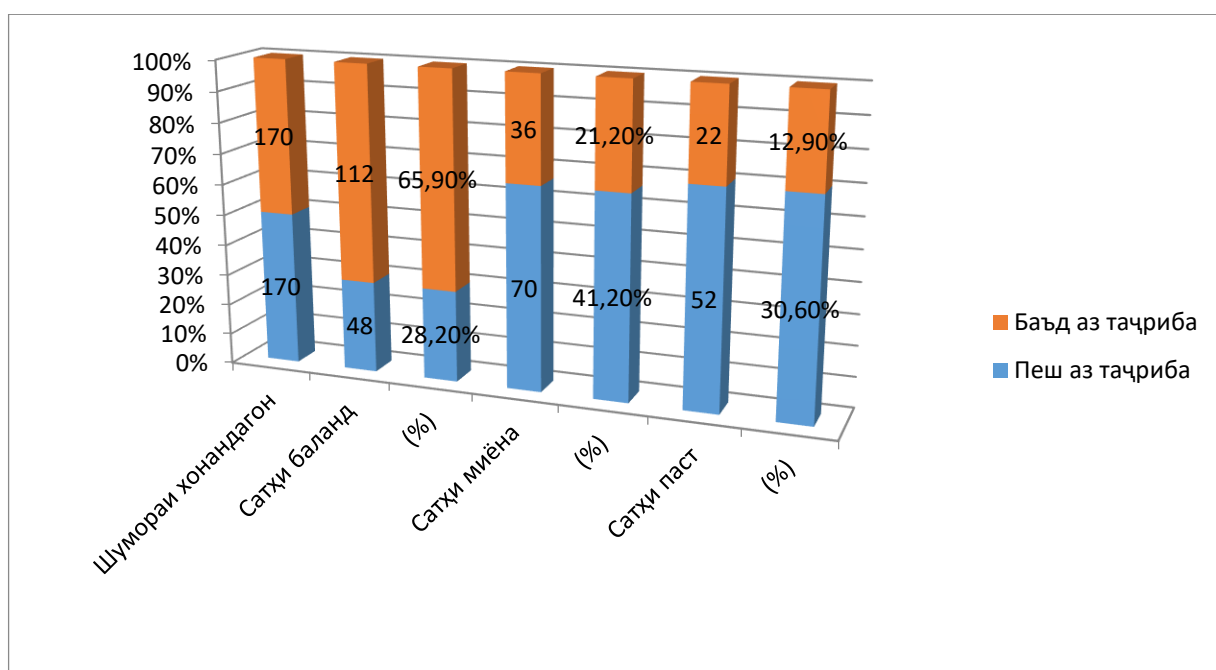

Диаграммаи №6. Натиҷаи корҳои таълимию тарбиявӣ дар дарсҳои хониш ва забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоии МТМУ № 15-и ш.Ҳисор

Натиҷаи корҳои таълимию тарбиявӣ дар дарсҳои хониш ва забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоии МТМУ № 132-и ш.Ваҳдат.

Ҷадвали №15.

№	Нишонди- ҳандаҳо	Шумора и хонанда гон	Сатҳи баланд	(%)	Сатҳи миёна	(%)	Сатҳи паст	(%)
1	Пеш аз таҷриба	170н.	48	28,2%	70	41,2%	52	30,6%
2.	Баъд аз таҷриба	170 н.	112	65,9%	36	21,2%	22	12,9%

Диаграммаи №7. Натиҷаи корҳои таълимию тарбиявӣ дар дарсҳои хониш ва забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоии МТМУ № 132-и ш.Ваҳдат

Натиҷаи озмоиши корҳои таълимию тарбиявӣ дар дарсҳои хониш ва забони тоҷикӣ дар се муассиса: МТМУ №10-и ш.Душанбе, №15- и ш.Ҳисор ва №132- и Ваҳдат чунин нишон дод:

1.МТМУ №10-и ш.Душанбе:

Сатҳи баланд - аз 20% ба 66,7% боло бурда шуд.

Сатҳи миёна – аз 46,7% ба 21,3% ва сатҳи паст – аз 33,3% ба 12%.

2.МТМУ №15-и ш.Ҳисор:

Сатҳи баланд – аз 20,8% ба 70% боло бурда шуд.

Сатҳи миёна - аз 50% ба 20% ва сатҳи паст – аз 29,2 ба 10%.

3.МТМУ №132- и ш.Ваҳдат:

Сатҳи баланд- аз 28,2% ба 65,9 боло бурда шуд.

Сатҳи миёна- аз 41,2 % ба 21,2% ва сатҳи миёна – аз 30,6% ба 12,9%.

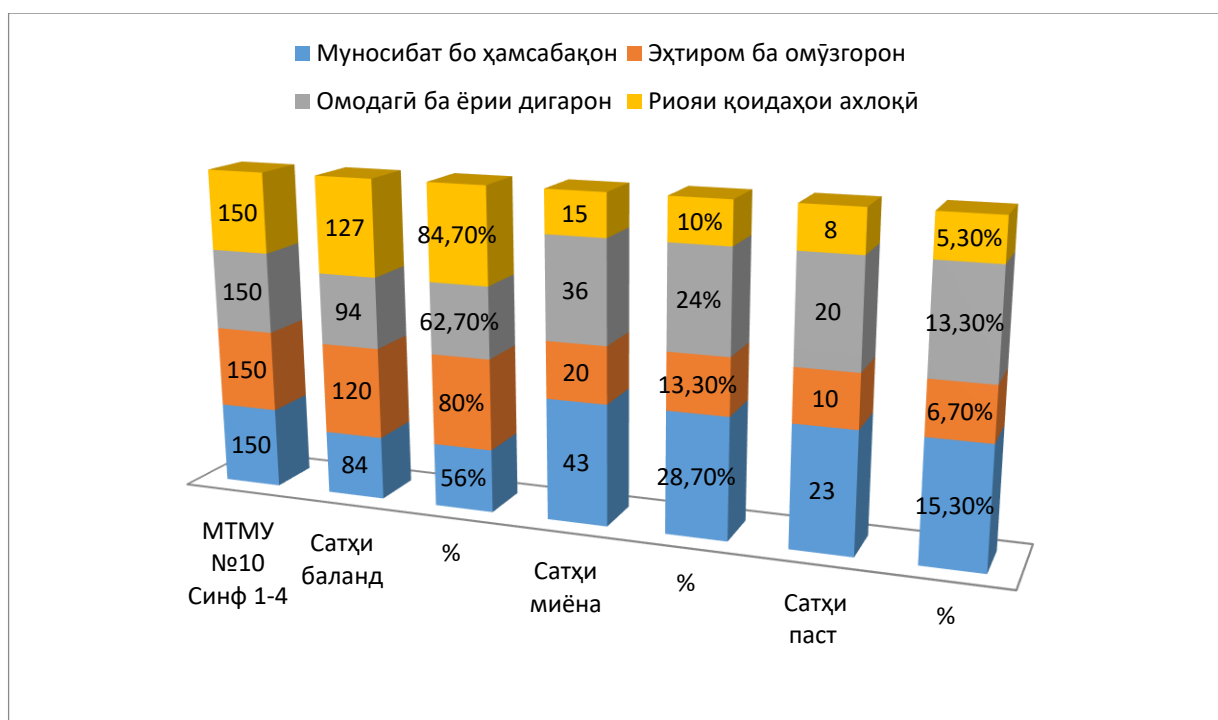
Дар гурӯҳи таҷрибавӣ тағйироти назаррас мушоҳида гардид, ки самаранокии методикаи пешниҳодшударо исбот мекунад.

Муқоисаи натиҷаҳои гурӯҳи назоратӣ ва озмоишӣ нишон медиҳад, ки истифодаи методикаи таҳияшуда дар ТААБ таъсири мусбат расонидааст. Ҷадвал ва диаграммаҳо нишон медиҳад, ки дар синфҳои ибтидоӣ пас аз татбиқи методикаи пешниҳодшуда сатҳи арзишҳои ахлоқӣ- башардӯсти ба таври мунтазам баланд гардидааст.

Дараҷаи рушди сифатҳои ахлоқию башардӯстӣ аз рӯйи нишондиҳандаҳо.

Ҷадвали №16.

№	Нишондиҳандаҳо	МТМУ № 10	Синфи 1-4	Сатҳи баланд	%	Сатҳи миёна	%	Сатҳи паст	%
1	Муносибат бо ҳамсабақон	150		84	56%	43	28,7 %	23	15,3%
2	Эҳтиром ба омӯзгорон	150		120	80%	20	13,3 %	10	6,7%
3	Омодагӣ ба ёрии дигарон	150		94	62,7%	36	24%	20	13,3%
4	Риояи қоидаҳои ахлоқӣ	150		127	84,7%	15	10%	8	5,3%

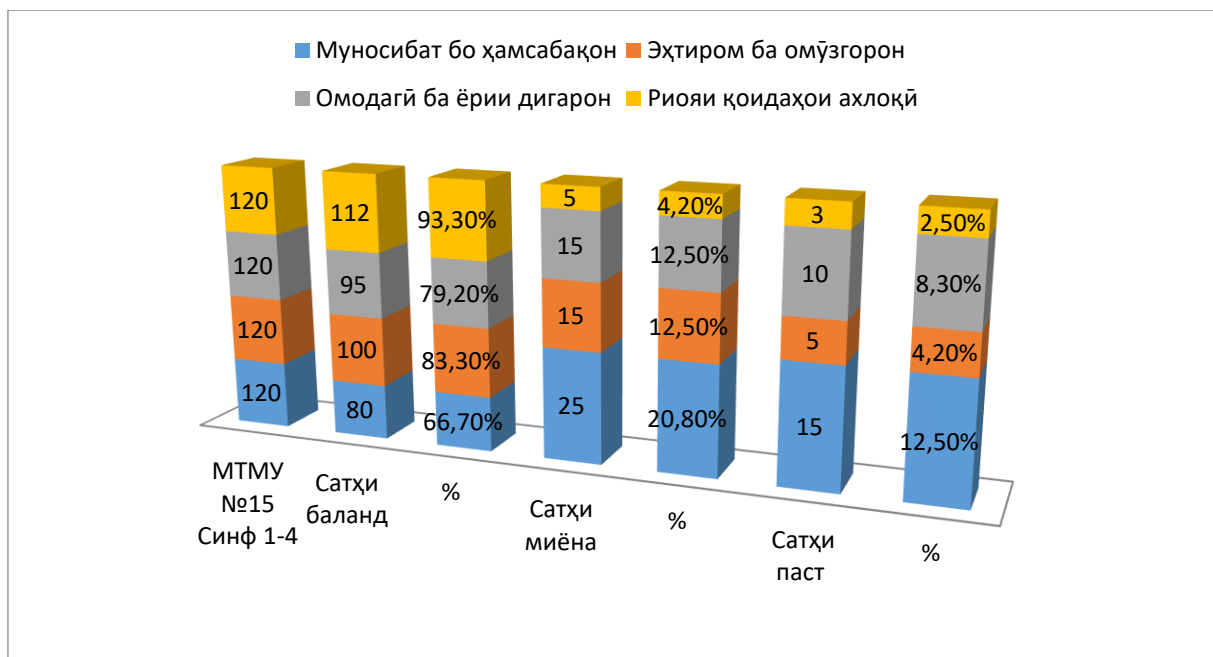

Диаграммаи №8. Дараҷаи рушди сифатҳои ахлоқию башардӯстӣ аз рӯйи нишондиҳандаҳо

Дараҷаи рушди сифатҳои ахлоқию башардӯстӣ аз рӯйи нишондиҳандаҳо.

Ҷадвали №17.

№	Нишондиҳандаҳо	MTMU № 15	Синфи 1-4	Сатҳи баланд	%	Сатҳи миёна	%	Сатҳи паст	%
1	Муносибат бо ҳамсабақон		120	80	66,7%	25	20,8%	15	12,5%
2	Эҳтиром ба омӯзгорон		120	100	83,3%	15	12,5%	5	4,2%
3	Омодагӣ ба ёрии дигарон		120	95	79,2%	15	12,5%	10	8,3%
4	Риояи қоидаҳои ахлоқӣ		120	112	93,3%	5	4,2%	3	2,5%

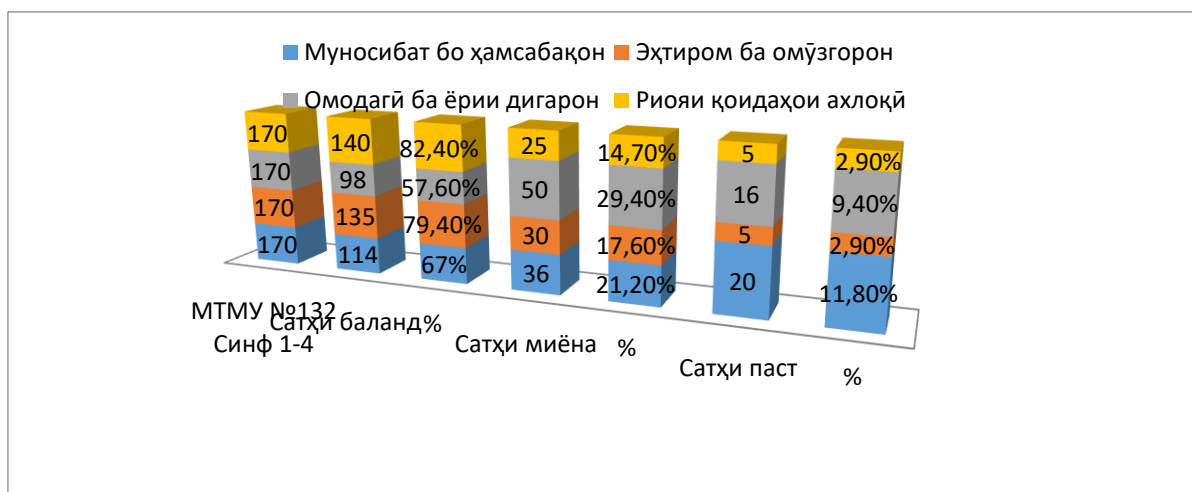

Диаграммаи №9. Дарачаи рушди сифатҳои ахлоқию башардӯстӣ аз рӯи нишондиҳандаҳо

Дарачаи рушди сифатҳои ахлоқию башардӯстӣ аз рӯи нишондиҳандаҳо.

Ҷадвали №18.

№	Нишондиҳан даҳо	МТМУ № 132	Синфи 1-4	Сатҳи баланд	%	Сатҳи миёна	%	Сатҳи паст	%
1.	Муносибат бо ҳамсабақон	170		114	67%	36	21,2%	20	11,8%
2.	Эҳтиром ба омӯзгорон	170		135	79,4%	30	17,6%	5	2,9%
3.	Омодагӣ ба ёрии дигарон	170		98	57,6%	50	29,4%	16	9,4%
4.	Риояи қоидаҳои ахлоқӣ	170		140	82,4%	25	14,7%	5	2,9%

Диаграммаи №10. Дарачаи рушди сифатҳои ахлоқию башардӯстӣ аз рӯи нишондиҳандаҳо

Натиҷаҳои озмоиш нишон дод, ки дар рушди сифатҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мутобиқи нишондиҳандаҳо чунин муайян карда шуд:

1. **МТМУ №10 – и ш. Душанбе** – аз 150 нафар хонандагон: сатҳи баланд – 1. – 56%; 2 – 80%; 3– 62,7%; 4– 84,7% ; сатҳи миёна – 1– 28,7%; 2–13,3%; 3–24%; 4– 10%; сатҳи паст – 1–15,3% ; 2 –6,7% ;3–13,3% ;4–5,3% –ро ташкил дод.

2. **МТМУ №15 – и ш. Ҳисор** – аз 120 нафар хонандагон: сатҳи баланд – 1. – 66,7% ; 2– 83,3%; 3 – 79,2%; 4– 93,3%; сатҳи миёна – 1– 20,8%; 2– 12,5%; 3– 12,5%;4– 4,2%; сатҳи паст –1– 12,5%; 2– 4,2%;3– 8,3%; – 4– 2,5% – ро ташкил дод.

3. **МТМУ №132- и ш. Ваҳдат** – аз 170 нафар хонандагон: сатҳи баланд– 1. – 67%; 2 – 79,4%; 3– 79,4%; 4 – 82,4%: сатҳи миёна – 1– 21,2%; 2– 17,6%; 3– 29,4%; 4– 14,7%; сатҳи паст – 1– 11,8%; 2– 2,9%; 3– 9,4%; 4– 2,9% – ро ташкил дод.

Таҳлили натиҷаҳо нишон дод, ки бархе аз хусусиятҳои умумии шавқу завқи хонандагон дар МТМУ- шаҳру ноҳияҳо шабоҳати назаррас доранд. Ин дурустии методологияи таҳқиқоти интихобшуда ва эътимоднокии натиҷаҳои бадастомадаро тасдиқ менамояд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки яке аз нишондиҳандаҳои муҳимми сатҳи ташаккули шавқу завқи маърифатӣ муносибати хонандагони хурдсол ба ҷанҳои таълимӣ мебошад. Таваҷҷуҳи ХСИ бештар дар омӯзиши ЗТ дар ҳамгирӣ бо АБ зоҳир мегардад. Асарҳои бадеӣ ва матнҳои китобҳои дарсӣ, ба ниёзҳои маърифатии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҷавобгӯ буда, сатҳи ТААБ ХСИ-ро баланд мебардоранд.

Аз натиҷаҳои озмоишӣ маълум гардид, ки барои ТААБ ХСИ омӯзгорон аз роҳу усулҳои гуногуни самараноки таълим истифода бурда, тарбияи АБ-ии онҳоро ба воситаи хониши ҳикояҳо, қиссаҳо, афсонаҳо, шеърҳои таронаҳо, зарбулмасалу мақолҳо, тезгӯяҳо, иҷрои машқҳо, матнҳое, ки хусусияти тарбиявӣ доранд, афзун мегардонанд. Адабиёти бачагона бо имконияти бузургӣ бадеиву эҳсосӣ худ ҳамчун воситаи таъсиргузори ташаккули арзишҳои шахсият

амал мекунад ва ба танзими муносибатҳои кӯдак бо ҷамсолон, калонсолон ва муҳити атроф мусоидат менамояд.

Аз ин рӯ, истифодаи илмӣ-асоснок, пайдарпай ва мақсадноки адабиёти бачагона дар зинаи ибтидоӣ яке аз омилҳои тарбиявии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ба ҳисоб меравад ва метавонад, ба баланд бардоштани сатҳи маърифатӣ ва рушди шахсияти нав ташаккулёбанда таъсири мусбат расонад.

3.2. Таҳлили натиҷаҳои озмоиши таълимӣ ва арзёбии сатҳи ташаккули арзишҳои ахлоқию – башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ

Таҳлилҳо нишон доданд, ки истифодаи АБ барои намунаи рафтор, муносибатҳои инсонӣ ва дарки меъёрҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ барои ХСИ як манбаи пурқуввати таъсиррасонӣ ба шумор рафта, кӯдакон ба муҳтавои бадеӣ на танҳо ҳамчун матни хонданӣ, балки ҳамчун таҷрибаи эҳсосӣ ва иҷтимоӣ муносибат карда, воқеиятҳои ахлоқиро тавассути қаҳрамонҳои асарҳо беҳтар дарк менамоянд.

Бо назардошти вазифаҳои тадқиқот, озмоиш дар ду марҳила сурат гирифт:

1.Марҳилаи таҳлиلى - муайян кардани сатҳи ибтидоии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар хонандагон.

2.Марҳилаи ташаккулдиҳанда-муайян намудани он, ки барномаҳои махсуси хониши бадеӣ то чӣ андоза метавонанд рушди ин арзишҳоро тақвият бахшанд.

Маълумоти бадастомада исбот намуд, ки истифодаи мақсадноки адабиёти бадеӣ дар таълими ибтидоӣ метавонад, ба ташаккули муносибатҳои башардӯстона, эҳсоси ҳамдардӣ, масъулияти иҷтимоӣ ва қобилияти арзёбии рафтор аз мавқеи ахлоқӣ таъсири назаррас расонад.

Ҳадафи асосии озмоиши санҷишӣ воқеияти фарзияи тадқиқотӣ дар бораи нақши адабиёти бадеӣ дар ТАБ-и ХСИ мебошад. Адабиёти бачагона хусусияти раванӣ ва синнусолии кӯдаконро ба эътибор гирифта, бо забони сода, образҳои зинда ва ҳодисаҳои ғаммо таъсири тарбиявӣ мерасонад.

Қаҳрамонҳои асарҳои бачагон аксаран намунаи рафтори нек ё нодурустанд, ки хонандагон ба воситаи муқоиса ва ҳамдардӣ ҳулоса мебарорад.

Бояд қайд кард, ки дарсҳои ЗТ на танҳо омӯзиши хондану навиштан, балки воситаи тарбияи маънавии ХСИ бошад. Ҳар як машқи ЗТ, аз қабili хониш, саволу ҷавобҳо, иҷрои машқҳо, навиштани иншо, нақли ҳикояву афсонаҳо дорои мазмуни баланди ахлоқӣ- башардӯстӣ буда, дар ташаккули сифату хислатҳои бачагон таъсири мусбат мерасонад.

Корҳои озмоишии анҷомдодаи мо дорои чараёни бисёрзинагӣ буда, татбиқи он дар доираи се фосолаи мустақил сурат пазируфт.

Зинаи нахуст (2020–2021) ба омӯзиши муфассали захираҳои илмӣ бахшида шуд. Дар ин марҳила маҷмуи адабиёти мавриди назар, аз монографияҳои соҳавӣ то диссертасияҳо ва таҳқиқоти назариявии дорои заминаҳои фалсафӣ, педагогӣ, методологияи методикӣ, равишшиносӣ, сотсиологӣ, фарҳангшиносӣ, миллий-маънавӣ ва филологӣ ба таври муқоисавӣ таҳлил гардид. Бо таъя ба ин манобеъ, таҷрибаи таълимии насли устодони пешин ва пайравони замони нав ҷамъоварӣ ва муқоиса шуд. Дар натиҷа, равиши таҳқиқотӣ муайян гардида, асосҳои методологӣ ва механизмҳои амалисозии ғояҳои илмӣ мушаххас доништа шуданд, ки минбаъд ҳамчун манбаи оғоз барои марҳилаҳои таҳқиқотии баъдӣ хизмат намуданд.

Дар марҳилаи дуюм (2022–2023), модели таҳияшудаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ, ки дар асоси маълумотҳои марҳилаи аввал ба вуҷуд омада буд, ба таври таҷрибавӣ дар амалияи педагогӣ санҷида шуд. Модел тавассути ҷорӣ намудани хониши адабиёти бадеии бачагона дар раванди таълим ҳам дар фаъолияти синфӣ ва ҳам дар шаклҳои беруназсинфӣ татбиқ карда шуд. Ин озмоиш ба мо имкон дод, ки барномаи махсуси таълимӣ-тарбиявӣ барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳия ва асоснок намоем.

Дар марҳилаи сеюм (2024–2025), натиҷаҳои бадастомадаи таҳқиқоти педагогӣ коркард, таҳлил ва ба низом дароварда шуда, ҳулосаҳои илмӣ ва амалии он ҷамъбаст гардиданд. Пешниҳоди таҳияи тавсияҳои методӣ дар

заминаи арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар таълиму тарбияи ХСИ дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути АББ.

Арзёбии сатҳи инкишофи АБ ХСИ бо истифода аз методҳои нақл, сухбат, машқ, нақшофарӣ, пурсишнома (анкета), хониши матн, корҳои гурӯҳӣ, корҳои ду нафарӣ, луғатомӯзӣ, эҳсосияи математикӣ ва ғайра гузаронида шуд. Ин методҳо бо дарназардошти шароити муассисаҳои озмоишӣ ва имкониятҳои синну солии хонандагон интихоб гардида, имкони таҳқиқи нисбатан объективӣ ва боэътимоди вазъи мавҷударо фароҳам оварданд.

Дар марҳилаи озмоишии ТААБ вазифаҳои зерин иҷро гардиданд: пеш аз ҳама, сатҳи воқеии истифодаи адабиёти бачагона дар синфҳои ибтидоӣ омӯхта шуда, самаранокии баҳрабардории ҳадафмандона аз ин навъи адабиёт барои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагонӣ хурдсол муайян карда шуд. Ҳамзамон, меъёрҳо, нишондиҳандаҳо ва усулҳои таҳлили сатҳи ташаккул ва рушди ААБ мушаххас гардиданд.

Меъёрҳои арзёбии сатҳи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар раванди истифодаи адабиёти бачагона чунин муайян гардиданд:

1. Худогоҳӣ: Донистани сифатҳо, намунаҳо ва анъанаҳои фарҳанги ахлоқӣ-башардӯстии миллӣ ва умумибашарӣ, ошноӣ бо таҷрибаи ахлоқии миллатҳои дигар.

2. Забон ва фарҳанг: эҳтиром ба забони тоҷикӣ, шиносӣ бо адабиёти мардумии башардӯстӣ ва анъанаҳои ҷиҳонии миллӣ.

3. Рафтор: Амалу рафтори мувофиқ ба меъёрҳои ахлоқӣ, муносибати эҳтиромомез бо одамон, ҳайвонот ва табиат; қобилияти интихоби мустақилонаи амалҳои иҷтимоӣ ва дарки мақоми иҷтимоии худ.

4. Андешаи арзишӣ: Қобилияти ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ, интиқоли намунаҳои рафтори ахлоқӣ ба ҳамсолон, арҷгузорӣ ба арзишҳои умумибашарӣ ва миллӣ.

Бо таъяс ба маҷмуи натиҷаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҳлили нишондодҳои бадастомада, мо имкони муайян намудани сатҳи ташаккули ААБ-и ХСИ-ро дар заминаи истифодаи адабиёти бачагона ба даст овардем.

Дар амал нишон дода мешавад, ки иштироки гурӯҳи мазкури хонандагон дар чорабиниҳо ва фаъолиятҳои дорои мазмуни ахлоқӣ-башардӯстӣ одатан на бар асоси ташаббус ва ангезаи дохилии худ онҳо, балки бештар дар шакли иҷрои дастур ва тавсияи омӯзгор сурат мегирад.

Маҳаки асосии таҳқиқоти мо дар марҳилаи аввал мушоҳидаи раванди таълим ва тарбияи ААБ дар муассисаҳои таҳсилоти тавассути истифодаи адабиёти бачагона буд. Озмоиши педагогӣ, ки мо анҷом додем ва ба муайян намудани омилҳои таъсиргузор ба ТААБ-и хонандагони хурдсол равона гардида буд, дорои хусусиятҳои методологии махсус мебошад.

Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии ХСИ дар асоси принсипи эҷоди вазъиятҳои мушкилӣ, ташкили фаъолияти инфиродӣ, муколамаи омӯзгор бо хонанда ва инъикоси босистемаи натиҷаҳои фаъолият амалӣ гардид. Ин усулҳо на танҳо сатҳи фаъолиятҳои маърифатии хонандагонро баланд бардоштанд, балки ба онҳо имконият доданд, ки арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро дар амал, бо тафаккури мустақилона ва бо идроки иҷтимоӣ-ахлоқӣ таҷриба намоянд.

Дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ хониши ифоданоки асарҳои бадеӣ яке аз самараноктарин воситаҳои таъсиррасонӣ ба раванди ташаккули шахсияти кӯдак ба шумор меравад. Ин усул на танҳо шавқи хонандагонро ба омӯзиш бедор менамояд, балки хислатҳои инсондӯстӣ, хоксорӣ, меҳрубонии онҳоро низ дар онҳо рушд медиҳад. Хониши ифоданоки асарҳои бадеӣ дар кӯдакон қобилияти мушоҳидакориро тақвият бахшида, барои дарк ва омӯзиши хислатҳои одамони дигар, арзёбии рафтори худ ва ҳамсолон замина фароҳам меорад. Мушоҳидаи рафтор, таҳлили содаи хислатҳои ҳамсолон ва муқоисаи онҳо ба кӯдак имкон медиҳад, ки зиддиятҳои ахлоқиро дарк намуда, моҳияти мушкилотро бифаҳмад.

Барои ҳалли самараноки вазифаҳои гузошташуда усулҳои зерин ба кор бурда шуданд: муайян кардани шавқи инфиродии хонанда дар ҳамкорӣ бо ӯ, гузаронидани мушоҳидаҳои мақсаднок тибқи нақша, хониши ҳикояҳо ва шеърҳо, ташаккули дарки зебӣ, муқоиса, арзёбии рафтори нек ё нодурусти рафшон, омӯзиш ва худбаҳогузории хислатҳои шахсӣ. Хонандагон тавассути

методи мушоҳида муқоисаи хислатҳои нек ва бади инсониро муайян менамоянд. Тавассути усули бозӣ хонандагон нақши қаҳрамонҳои асарро мебозанд ва тавассути пайравӣ сифатҳои ҳамидаи худро рушд медиҳанд. Дар чараёни бозӣ хонандагон андешаҳои худро ба таври шифохӣ баён карда, тавассути ҳаракат, чехра, ишора ва амал исбот менамоянд, ки хислат ё рафтори интихобшуда чӣ гуна зухур меёбад.

Пас аз анҷоми бозии дидактикӣ мушоҳида шуд, ки дар хонандагон майли бештар ба мушоҳидаи рафтори худ, муқоисаи он бо рафтори ҳамсолон ва баҳо додан ба амалҳои ахлоқӣ ташаккул меёбад. Ин раванд исбот намуд, ки истифодаи усулҳои фаъолгардонандаи таълим метавонад, ба рушди арзишҳои ахлоқӣ ва ҳудогоҳии кӯдакон таъсири назаррас расонад.

Дар раванди омӯзиши ЗТ методи ҳавасмандгардонӣ нақши муҳим дорад. Ба ин навъи дастгирӣ бештар он хонандагон ниёз доранд, ки дар худ нобоварӣ зоҳир намуда, ҳангоми иҷрои вазифаҳо шармгин мешаванд ва аз хатогӣ ҳарос доранд. Дар чунин ҳолат омӯзгор бо истифода аз ифодаҳои ҳавасмандкунанда ба монанди: «Зик нашав, боз як бор кӯшиш кун!», «Натарс, идома деҳ!», «Албатта, ту метавонӣ!», «Ман мутмаинам, ки ту муваффақ мешавӣ!» ба кӯдак қувваи равонӣ мебахшад, эҳсоси боварӣ ба худ ва имкониятҳои шахсиашро таҳким мебахшад.

Ин мисол нишон медиҳад, ки руҳбаландсозии мунтазам метавонад ба тағйири куллии худшиносӣ, фаъолият ва ташаккули арзишҳои ахлоқии кӯдак мусоидат намояд.

Натиҷаҳо нишон доданд, ки хониши ифоданоки асари бадеӣ дар беҳбудии нутқ, тафаккур ва рафтори кӯдакон мусоидат мекунад. Истифодаи хониши ифоданок дар синфҳои ибтидоӣ яке аз роҳҳои муҳимми ташаккули арзишҳои ахлоқӣ ва инсонпарварии хонандагон мебошад.

Ҳамин тавр, истифодаи роҳҳои усулҳои таълим дар омӯзиши ЗТ дар ХСИ боиси рушди масъулиятпазирӣ, инсондӯстӣ, ватандӯстӣ, меҳрубонӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва амсоли инҳо мегардад.

Таҳлилу мушоҳидаҳо нишон доданд, ки на ҳамаи хонандагони синфҳои ибтидоӣ қобилияти муқоиса, таҳлил ва таркиббандии фикрро дар муайян намудани рафтори неку бади инсонӣ ва муносибатҳои байниафродӣ ба таври кофӣ нишон медиҳанд. Агар чунин хусусиятҳои тафаккур дар ҳамин зинаи таҳсил сари вақт ташаккул дода наҷаванд, рушди минбаъдаи онҳо дар синфҳои болотар душвор гардида, ин қобилиятҳо метавонанд дар давоми умр ноқис боқӣ монанд.

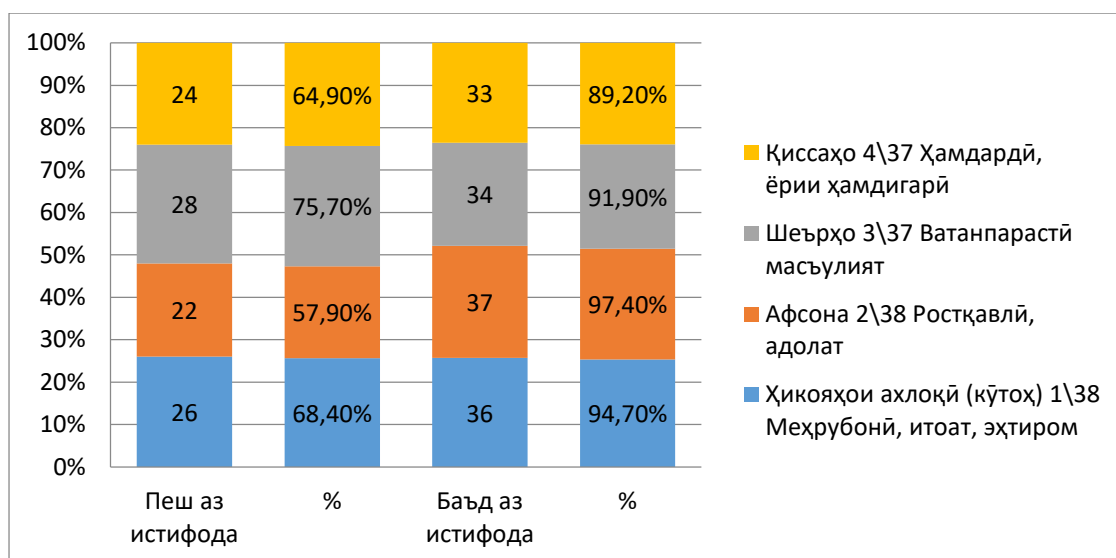
Бо мақсади фароҳам овардани имконият дар дарсҳо бештар аз методикаи кор дар гурӯҳ истифода бурда шуд. Ҳангоми ташкили кори дунафара ва гурӯҳӣ мо супоришҳои пешниҳод мекардем, ки иҷрои онҳо барои як нафар мушкул буда, вақти бештар ва аз хонанда ҳамкорию дастгирии рафиқашонро талаб менамуд.

Барои муайян кардани ташаккули сифатҳои АБ-и ХСИ тавассути адабиёти бачагона дар омӯзиши ЗТ озмоиш гузаронида онро дар ҷадвали зерин бо иштироки се муассисаи таълими нишон додем.

Рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагона дар дарсҳои забони тоҷикӣ дар МТМУ №10- и ш. Душанбе.

Ҷадвали №19

№	Асари адабиёти бачагона	Синф	Сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ	Пеш аз истифода	%	Баъд аз истифода	%
1	Ҳикояҳои ахлоқӣ (кӯтоҳ)	1/ 38н	Меҳрубонӣ, итоат, эҳтиром	26	68,4%	36	94,7%
2	Афсона	2/ 38н	Ростқавлӣ, адолат	22	57,9%	37	97,4%
3	Шеърҳо	3/37н	Ватанпарастӣ масъулият	28	75,7%	34	91,9%
4	Қиссаҳо	4/37н	Ҳамдардӣ, ёрии ҳамдигарӣ	24	64,9%	33	89,2%

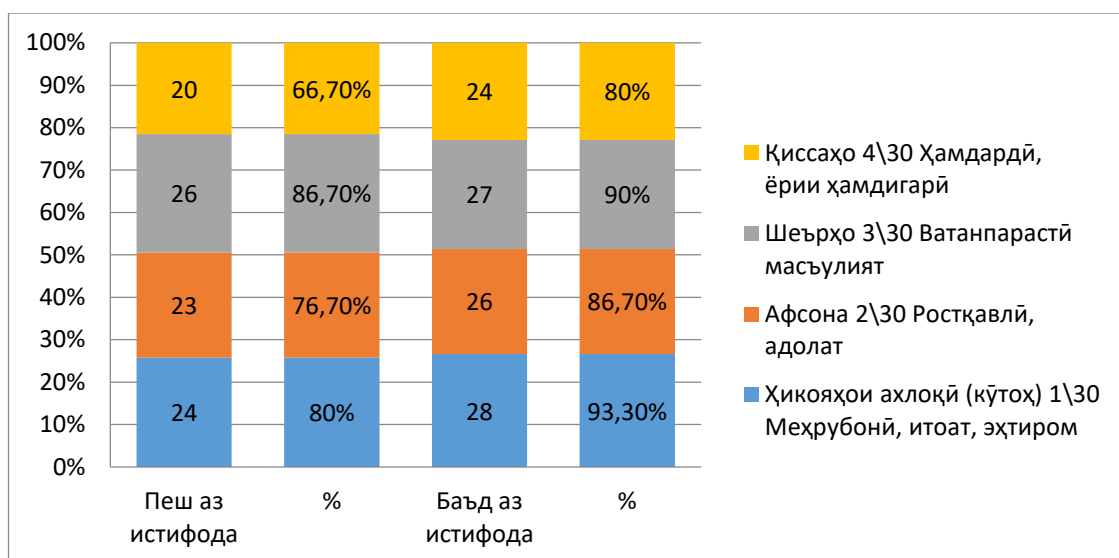
Диаграммаи №11. Рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагона дар дарсҳои забони тоҷикӣ дар МТМУ № 10- и ш.

Душанбе

Рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагона дар дарсҳои забони тоҷикӣ дар МТМУ №15-и ш.Ҳисор.

Ҷадвали №20.

№	Асари адабиёти бачагона	Синф	Сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ	Пеш аз истифода	%	Баъд аз истифода	%
1.	Ҳикояҳои ахлоқӣ (кӯтоҳ)	1/30	Меҳрубонӣ, итоат, эҳтиром	24	80%	28	93,3%
2.	Афсона	2/30	Ростқавлӣ, адолат	23	76,7%	26	86,7%
3.	Шеърҳо	3/30	Ватанпарастӣ масъулият	26	86,7%	27	90%
4.	Қиссаҳо	4/30	Ҳамдardӣ, ёрии ҳамдигарӣ	20	66,7%	24	80%

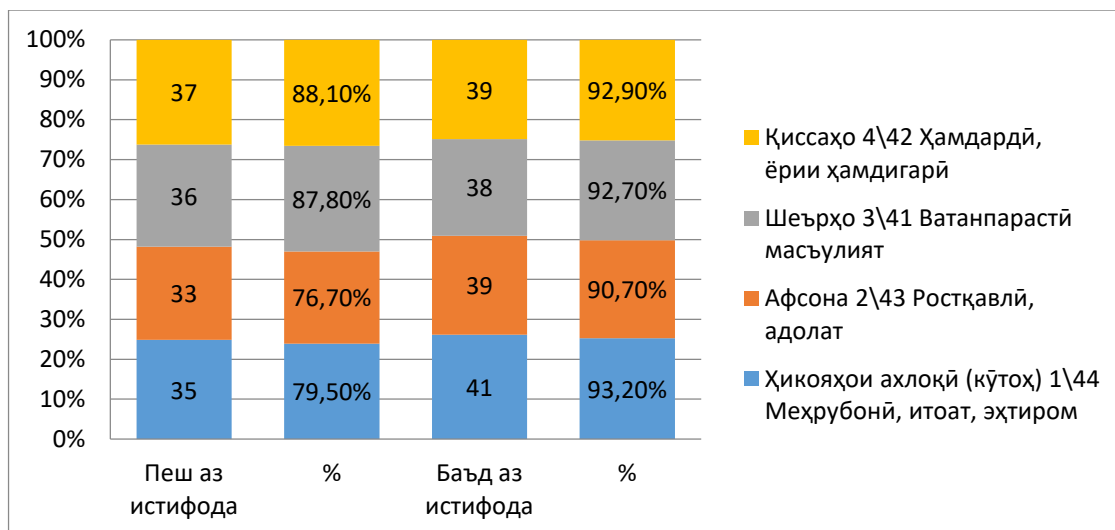

Диаграммаи №12. Рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагона дар дарсҳои забони тоҷикӣ дар МТМУ №15-и ш.Ҳисор

Рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагона дар дарсҳои забони тоҷикӣ дар МТМУ №132-и ш.Ваҳдат.

Ҷадвали №21.

№	Асари адабиёти бачагона	Синф	Сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ	Пеш аз истифода	%	Баъд аз истифода	%
1.	Ҳикояҳои ахлоқӣ (кӯтоҳ)	1/ 44	Меҳрубонӣ, итоат, эҳтиром	35	79,5%	41	93,2%
2.	Афсона	2/43	Ростқавлӣ, адолат	33	76,7%	39	90,7%
3.	Шеърҳо	3/41	Ватанпарастӣ масъулият	36	87,8%	38	92,7%
4.	Қиссаҳо	4/42	Ҳамдардӣ, ёрии ҳамдигарӣ	37	88,1%	39	92,9%

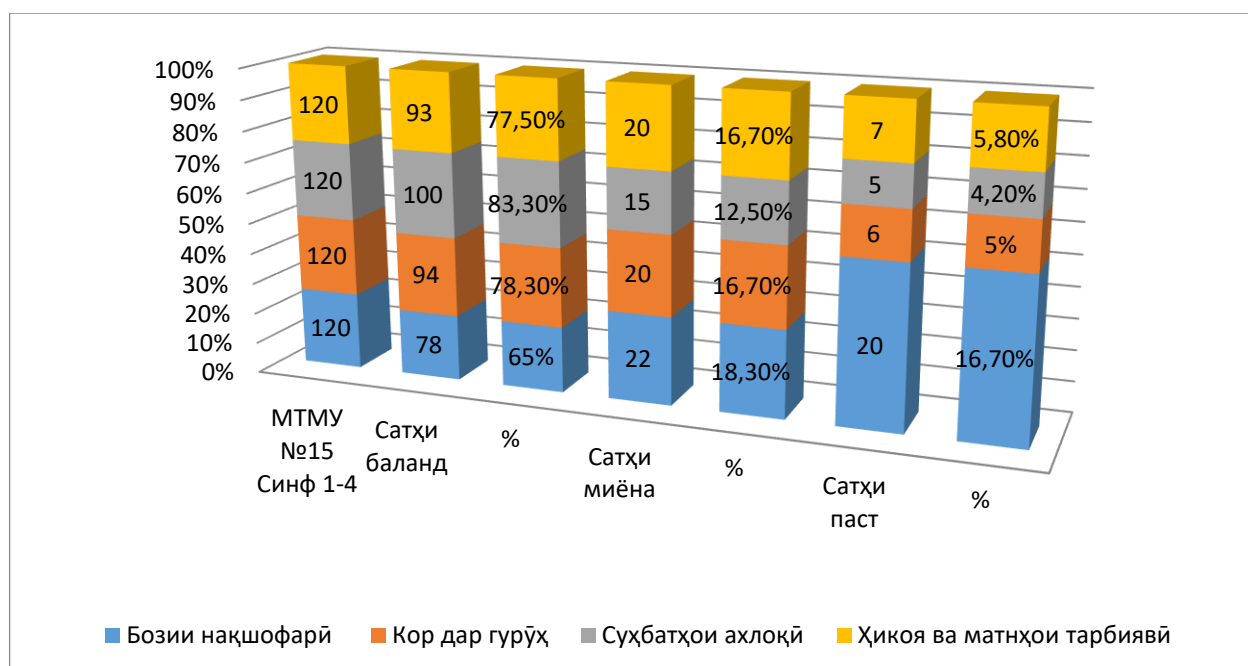
Диаграммаи №13. Рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагона дар дарсҳои забони тоҷикӣ дар МТМУ №132-и ш.Ваҳдат

Натиҷаҳои озмоиш дар се муассисаи таълимӣ нишон дод, ки ХСИ дар омӯзиши ЗТ тавассути жанрҳои бадеӣ дар адабиёти бачагона, аз ҷумла, ҳикоя, афсона, шеърҳо ва қиссаҳо пеш аз истифода ба ҳисоби миёна 75,9% баъд аз истифодаи усулҳо ба ҳисоби миёна 91,4%- ро ташкил дод. Дар қиёс ин нишондодҳо 15,5% -ро натиҷаи мусбат ташкил додааст.

Таъсири шакл ва методҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ – башардӯстӣ.

Ҷадвали №22.

№	Усулҳои таълим	МТМУ № 15	Синф 1-4	Сатҳи баланд	%	Сатҳи миёна	%	Сатҳи паст	%
1	Бозии нақшофарӣ	120		78	65%	22	18,3%	20	16,7%
2	Кор дар гурӯҳ	120		94	78,3%	20	16,7%	6	5%
3	Сухбатҳои ахлоқӣ	120		100	83,3%	15	12,5%	5	4,2%
4	Ҳикоя ва матнҳои тарбиявӣ	120		93	77,5%	20	16,7%	7	5,8%

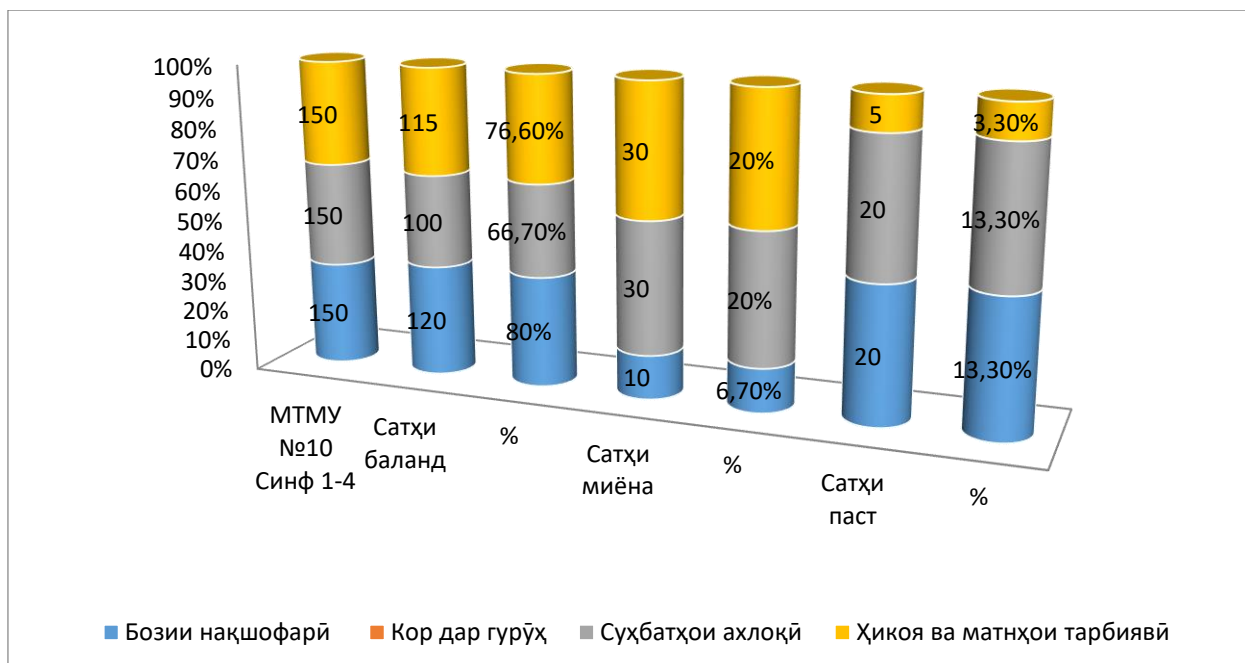

Диаграммаи №14. Таъсири шакл ва методҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ – башардӯстӣ

Таъсири шакл ва методҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ– башардӯстӣ.

Ҷадвали №23.

№	Усулҳои таълим	MTMU №10	Синф	Сатҳи баланд	%	Сатҳи миёна	%	Сатҳи паст	%
1	Бозии нақшофарӣ	150		120	80%	10	6,7 %	20	13,3 %
2	Кор дар гурӯҳ	150		100	66,7 %	30	20%	20	13,3 %
3	Сухбатҳои ахлоқӣ	150		115	76,6 %	30	20%	5	3,3%
4	Ҳикоя ва матнҳои тарбиявӣ	150		108	72%	38	25,3 %	4	2,7%

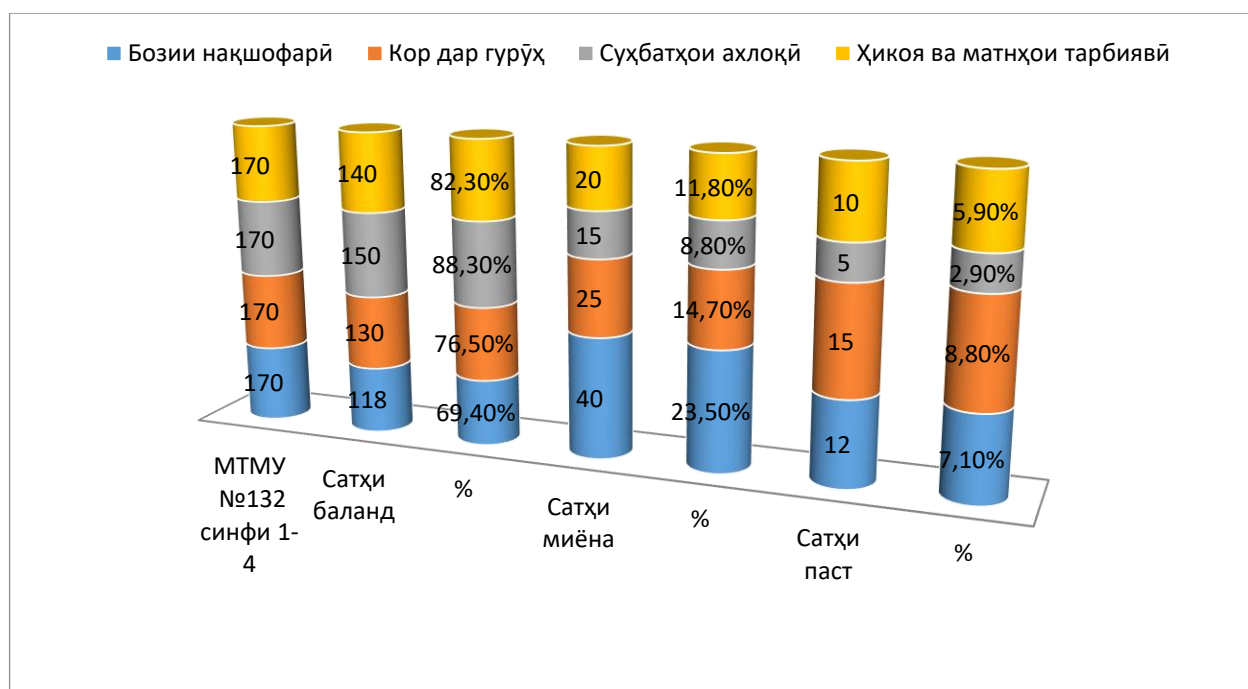

Диаграммаи №15. Таъсири шакл ва методҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ – башардӯстӣ

Таъсири шакл ва методҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ– башардӯстӣ.

Ҷадвали №24.

№	Усулҳои таълим	MTMU №132	Синф 1-4	Сатҳи баланд	%	Сатҳи миёна	%	Сатҳи паст	%
1.	Бозии нақшофарӣ	170		118	69,4%	40	23,5%	12	7,1%
2.	Кор дар гурӯҳ	170		130	76,5%	25	14,7%	15	8,8%
3	Сухбатҳои ахлоқӣ	170		150	88,3%	15	8,8%	5	2,9%
4.	Ҳикоя ва матнҳои тарбиявӣ	170		140	82,3%	20	11,8%	10	5,9%

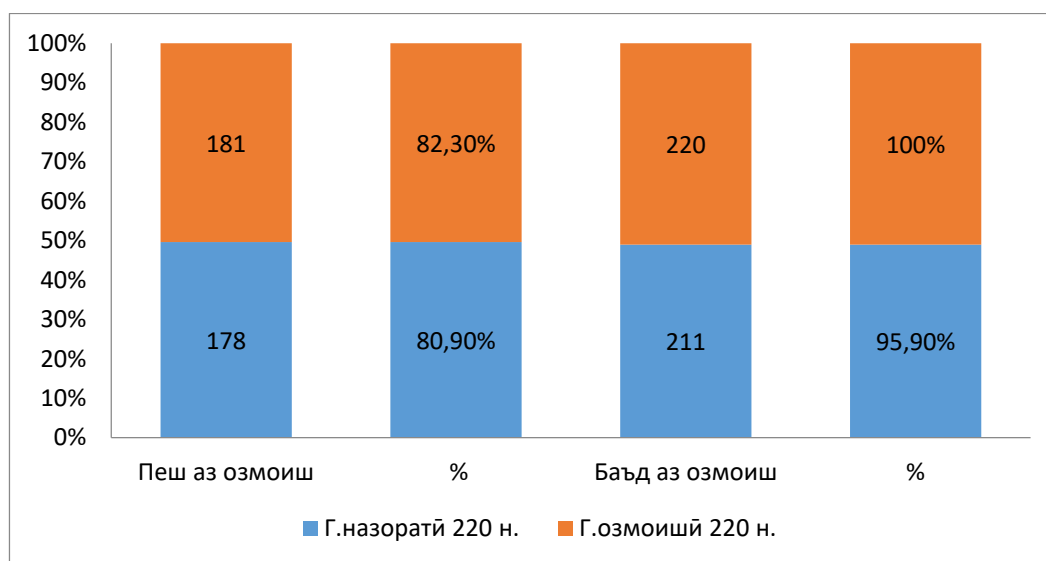

Диаграммаи №16. Таъсири шакл ва методҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ – башардӯстӣ

Муқоисаи гурӯҳи назоратӣ ва гурӯҳи таълимӣ -озмоишӣ.

Ҷадвали №25.

№	Гурӯҳ	Шумораи хонандагон	Пеш аз озмоиш	%	Баъд аз озмоиш	%
1.	Г.назоратӣ	220 н.	178	80,9%	211	95,9%
2.	Г.озмоишӣ	220 н.	181	82,3%	220	100%

Диаграммаи №17. Муқоисаи гурӯҳи назоратӣ ва гурӯҳи озмоишӣ

Натиҷаи озмоишҳо дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ дар муқоиса нишон дод, ки гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ тавассути истифодаи

усулҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар сатҳи баланд қарор дорад: гурӯҳи назоратӣ – пеш аз озмоиш 80,9%- баъд аз озмоиш 95,9% ташкил дод ва гурӯҳи озмоишӣ бошад, пеш аз озмоиш 82,3% ва баъд аз озмоиш ба 100%-ро ташкил дод, ки дар марҳилаи баъд аз озмоиш гурӯҳи озмоишӣ 4,1% нисбат ба гурӯҳи назоратӣ сатҳи баландро нишон дод.

Таҳқиқоти озмоиш ба он далелат мекунад, ки истифодаи усулҳои гуногуни таълим сатҳи ТААБ-и ХСИ дар омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бачагона назаррас мебошад ва инчунин адабиёти бачагонаи дорои иқтисодии баланди таълимӣ ва тарбиявӣ мебошад. Натиҷаи озмоишҳо дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ дар муқоиса нишон дод, ки гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ тавассути истифодаи усулҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар сатҳи баланд қарор дорад: гурӯҳи назоратӣ – пеш аз озмоиш 80,9%- баъд аз озмоиш 95,9% ташкил дод ва гурӯҳи озмоишӣ бошад, пеш аз озмоиш 82,3% ва баъд аз озмоиш ба 100%-ро ташкил дод, ки дар марҳилаи баъд аз озмоиш гурӯҳи озмоишӣ 4,1% нисбат ба гурӯҳи назоратӣ сатҳи баландро нишон дод.

Таҳқиқоти озмоиш ба он далелат мекунад, ки истифодаи усулҳои гуногуни таълим сатҳи ТААБ-и ХСИ дар омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бачагона назаррас мебошад ва инчунин адабиёти бачагонаи дорои иқтисодии баланди таълимӣ ва тарбиявӣ мебошад. Натиҷаи озмоишҳо дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ дар муқоиса нишон дод, ки гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ тавассути истифодаи усулҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар сатҳи баланд қарор дорад: гурӯҳи назоратӣ – пеш аз озмоиш 80,9%- баъд аз озмоиш 95,9% ташкил дод ва гурӯҳи озмоишӣ бошад, пеш аз озмоиш 82,3% ва баъд аз озмоиш ба 100%-ро ташкил дод, ки дар марҳилаи баъд аз озмоиш гурӯҳи озмоишӣ 4,1% нисбат ба гурӯҳи назоратӣ сатҳи баландро нишон дод.

Хулосаи боби сеюм

Таҳқиқоти озмоиш ба он далолат мекунад, ки истифода усулҳои гуногуни таълим сатҳи ТААБ-и ХСИ дар омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бачагона назаррас мебошад ва инчунин адабиёти бачагонаи дорои иқтидори баланди таълимӣ ва тарбиявӣ мебошад. Натиҷаи озмоишҳо дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ дар муқоиса нишон дод, ки гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ тавассути истифодаи усулҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар сатҳи баланд қарор дорад: гурӯҳи назоратӣ – пеш аз озмоиш 80,9%- баъд аз озмоиш 95,9% ташкил дод ва гурӯҳи озмоишӣ бошад, пеш аз озмоиш 82,3% ва баъд аз озмоиш ба 100%-ро ташкил дод, ки дар марҳилаи баъд аз озмоиш гурӯҳи озмоишӣ 4,1% нисбат ба гурӯҳи назоратӣ сатҳи баландро нишон дод.

Таҳқиқоти озмоиш ба он далолат мекунад, ки истифода усулҳои гуногуни таълим сатҳи ТААБ-и ХСИ дар омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бачагона назаррас мебошад ва инчунин адабиёти бачагонаи дорои иқтидори баланди таълимӣ ва тарбиявӣ мебошад.

Хулоса, таҳқиқоти озмоишӣ таълимӣ, ки ба арзёбии сатҳ ва нишондиҳандаҳои ТААБ дар ХСИ равона гардида, самаранокии истифодаи адабиётибачагонро дар ин раванд муайян намуд.

Дар марҳилаи муқаррарсозии озмоиш сатҳи ибтидоии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ҳам дар гурӯҳи назоратӣ ва ҳам дар гурӯҳи озмоишӣ муайян карда шуд. Тавассути таҳлили мундариҷаи асарҳои бадеии бачагон ва мушоҳидаи рафтори хонандагон дар шароити синфӣ, чунин нишондиҳандаҳо, аз қабili ҳисси ҳамдардӣ, эҳтиром ба дигарон, адолат, ростқавлӣ ва масъулиятшиносӣ ба таври муфасссал арзёбӣ гардиданд.

Марҳилаи дуюм, марҳилаи ташаккулдиҳанда бо асоси барномаи тарбиявӣ ва истифодаи мақсадноки адабиёти бадеӣ амалӣ шуд. Дар ин марҳила хонандагон на танҳо осори ахлоқӣ-башардӯстонаро мутолиа карданд, балки дар муҳити муколамавӣ - суҳбатҳо, муҳокимаҳо ва нақшофарӣ фаъолона иштирок

намуданд. Ин раванд ба онҳо имкон дод, ки маъно ва арзиши рафторҳои инсонӣ ва ахлоқиро амиқтар дарк намоянд.

Натиҷаҳои муқоисавии марҳилаи ниҳоии таҳқиқот нишон доданд, ки хонандагони гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ сатҳи баландтари арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро таҷассум намуданд. Таҳлили омӯрӣ исбот кард, ки истифодаи пайдарпайи адабиёти бачагона дар раванди таълими ибтидоӣ рушду таҳкими руҳияи инсондӯстӣ ва ахлоқи созандаро ба таври назаррас мусоидат мекунад.

Мақоми муҳим доштани арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар раванди таълиму тарбияи ХСИ ба таври мунтазам тавассути дарс, муносибати омӯзгор, муҳити мактаб ва ҳамкории оила амалӣ мегардад ва кӯдак ба шахси боодоб, ҳудогоҳ ва ҷомеапазир табдил меёбад. Дар ин раванд фазилатҳои инсонӣ, аз қабили инсондӯстӣ, сулҳдӯстӣ, шафқат, покҷидонӣ, дастгирии ҳамдигарӣ, эҳтиром ва дигар сифатҳои ХСИ ташаккул меёбанд.

ХУЛОСА

Андешаҳои илмие, ки дар натиҷаи таҳқиқот ба даст омаданд, нишон медиҳанд, ки дар раванди таълим ва тарбия истифодаи ғояҳои педагогии тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ, ки дар адабиёти бадеии халқи тоҷик инъикос ёфтаанд, барои рушди инсондӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дорои аҳаммияти баланд мебошад. Дар муассисаҳои таълимӣ тибқи талаботи ҷомеа ба рушди арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии ХСИ дар раванди омӯзиш омӯзгорон баҳри тарбияи солими онҳо ҷидду ҷаҳд менамоянд.

Дар омӯзиши забони тоҷикӣ ба арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ истифода аз роҳу воситаҳои мухталифи омӯзиш тавассути адабиёти бачагона самаранокии равандро таъмин менамояд. Дар заминаи ин натиҷаҳо муқаррар карда шуда, хулосаҳои зерин баровардан мумкин аст:

1. Мафҳум ва ҷанбаҳои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бачагонаи дар омӯзиши забони тоҷикӣ дар санадҳои меъёрий ва асарҳои муҳаққиқони хориҷӣ, рус ва ватанӣ шарҳ ёфта, асоси методологии педагогӣ ва раваншиносӣ ба таври ғуногун шарҳ дода шудааст [1-М],[2-М],[3-М],[5-М], [7-М] [10-М].

2. Озмоиш муқаррар кард, ки набудани маҳорат, малака ва дониши кифояи забонӣ ва бетаваҷҷуҳӣ ба омӯзиш, пайдо накардани рағбати таълимӣ, ки ҷунбонда боиси мушкilotи ҷиддии таълим мегардад. Аз ин лиҳоз, ба омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ зарур аст, ки дар фаъолияти ҳеш донишу маҳоратҳои касбиро тақмил диҳанд ва ба ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии хонандагон тавассути адабиёти бачагон ба ҳислату сифатҳои онҳо таъсир расонида, майлу рағбати онҳоро ба омӯзиш ва рушди ғазилатҳои неки инсонӣ ҳидоят намоянд [6-М], [8-М],[11-М],[12-М].

3. Донишу маҳорати ХСИ дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бачагона амиқ гардида, барои рушди арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии онҳо омӯзгорон шароити мусоиди таълимӣ фароҳам меорад. [1-М],[4-М],[7-М],[8-М],[9-М].

4.Тибқи барномаҳои таълими омӯзиши ЗТ ба низом даровардашуда, коллективона сурат гирифтани чараёни таълим, ҳамдигарфаҳмӣ, фарҳанги муошират, иҷрои коллективонаи супоришҳои таълимӣ, муносибати шоистаи омӯзгорону хонандагон, ёриву ёварӣ ба ҳамдигар дар ин самт амалӣ мегардад. [1-М],[3-М],[9-М],[10-М].

5. Забони тоҷикӣ алокаи муҳимми муоширати одамонро таъмин намуда, имконияти васеи ҷаҳонбинии илмӣ, қобилияти дурусти муоширати хонандагон бо калонсолон, адолат, дарки ҳамдигарӣ, ҳамдардӣ, суботкорӣ, масъулиятпазирӣ, сабурӣ дилсӯзӣ ва ғайраҳоро дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ташаккул медиҳад [3-М],[6-М],[7-М],[10-М],[11-М].

6.Тазаккур бояд кард, ки ахлоқӣ- башардӯстӣ дар омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бачагона дар ташаккули сифатҳои ҳамидаи хонандагон мусоидат менамояд.Таҳқиқи назариявии рисола муқаррар кард, ки дар ташаккули сифат ва хислатҳои шахсияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ рушди арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар амалияи раванди таълиму тарбия тарзи инкишофи нутқ, рушди тафаккур, иҷрои машқҳо, маҳорати хониши матн, луғатомӯзӣ, нақли мазмуни ҳикоя ва афсонаҳо иҷро мегарданд [1-М],[2-М],[8-М],[9-М],[12-М].

7. Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ, ки яке аз ҳадафҳои асосии зинаи ибтидоии таҳсил ба ҳисоб меравад, заминаи ташаккули ҷаҳонбинии зеҳнӣ ва амалии кӯдакро фароҳам оварда, ба рушди шахсияти мукамал мусоидат менамояд. Ин раванд ба ҳосилшавии донишҳои субъективии нав, таҳкими руҳияи инсондӯстӣ ва таҳаввули муносибатҳои инсон бо атроф мусоидат менамояд [4-М],[6-М],[7-М],[11-М].

8.Натиҷагирӣ аз татбиқи арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии ХСИ дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути АББ дар пойгоҳи муассисаҳои мазкур дар заминаи ҷадвалҳои №№ 10, 14,16,17,19, 22, 25 муайян карда шудааст. [1-М],[4-М],[7-М],[8-М],[11-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Натиҷаҳои таҳқиқоти «Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бачагона дар таълими забони тоҷикӣ» - ро ҷамъбаст карда, диссертант барои истифодаи амалии онҳо **тавсияҳои зеринро** пешниҳод мекунад:

- таҳияи барномаю дастур ва воситаҳои таълимӣ барои омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бачагона дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии ХСИ.

- истифодаи роҳу усулҳои гуногуни таълимӣ дар омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бачагона дар заминаи арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ

- барои баланд бардоштани сатҳи арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии хонандагон бештар аз усулҳои фаъоли таълим ба монанди нақшофарӣ, усули «Чархи андешаҳо», «Нардбон», «Диаграммаи Венн», «Ситораҷа», «Аҳром», корҳои гурӯҳӣ ва дигар навъҳои он, ки барои омӯзиши ЗТ замина мегузоранд.

- омӯзиши босифат – заминаи мустаҳкаму пойдор гардидани донишҳои имлоӣ, грамматикӣ, рушди тафаккур, лӯғатомӯзӣ ва рушди сифатҳои некӣ, меҳрубонӣ, садоқатмандӣ, адолат, баробарӣ дар омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бадеии бачагона дар ХСИ.

- дар ташаккули хислат, сифат ва қобилиятҳои зеҳнӣ, эҷодкорӣ, масъулиятшиносӣ, ташаббускорӣ, суботкорӣ, мустақилиянокӣ интиҳоб ва истифодаи мавзӯҳои тарбиявии асарҳои бадеӣ дар омӯзиши ЗТ ХСИ замина мегузоранд.

- бозомӯзии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ, такмили маҳорату малакаҳои касбӣ баҳри амалисозӣ ва устувории таълиму тарбияи ХСИ.

Ба масъалаи рушди арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бачагона дар синфҳои ибтидоӣ дар рисолаи хеш мо дар баъзе ҷанбаҳои рисола андаке равшанӣ дароварда, баррасӣ намудем. Проблемаҳои, ки ба рушди арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии ХСИ дар забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона мутааллиқанд дар доираи як рисола ҳалли пурраи он имконнопазир аст.

Рӯйхати адабиёт

1.Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ:

1. Барномаи миллии рушди иҷтимоии кӯдакон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018.
2. «Всемирная декларация прав человека».(Принята Генеральной Ассамблеей ООН) Париж, 10.12.1948.
3. «Всеобщая декларация прав человека» ООН, 1995.
4. Гуманистический Манифест 1 // Здравый смысл, 1996. -№ 1. С.23-25.
5. Гуманистический Манифест 2 // Здравый смысл, 1997. № 3.- С. 25-35.
6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 1994.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”. – Душанбе, 2013.
8. Консепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003.
9. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2006.
- 10.Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба ҳуқуқи кӯдак. Нью-Йорк. 1989
- 11.Эълонияи ҳуқуқи кӯдак. Маҷмаи Умумии СММ, Нью-Йорк, 1959.
- 12.Эълонияи ҳуқуқи башар. Вена, 1993.
- 13.ЮНИСЕФ. Ҳуқуқи кӯдак: дастур ва барномаҳои амалӣ.- Нью-Йорк. 2015.
- 14.ЮНЕСКО.Таълим ҳамчун ҳуқуқи асосии кӯдак.- Париж, 2014.

I. Монографияҳо, китобҳои илмӣ, воситаҳои таълимӣ.

- 15.Амонашвили, Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. [Текст]. - Минск 1990.-450с.
- 16.Амонашвили, Ш.А. Размышления о гуманной педагогике [Текст] / Ш.А. Амонашвили - М.; Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 1995.-496с.
- 17.Амонов, Р. Адабиёти бачагона. Дар китоби «Таърихи адабиёти советии тоҷик»,ҷилди 6. [Матн] –Душанбе: Дониш,1982.-346 с.)
- 18.Абдеев, Р. Ф. Философия информационной цивилизации, Диалектика прогрессивного развития как гуманный общечеловеческая философия для XXI века [Текст] / Р. Ф. Абдеев. М.: ВЛАДОС, 1994. - 334 с.
- 19.Абдурахмони Ҷомӣ. «Баҳористон». – Душанбе, 1989.

- 20.Абдуллоев, И., Абдуллоев З., Чалилова М. Забони модарӣ. Синфи 3.- Душанбе Маориф- 2024, 304 с.
- 21.Амонов, Р. Адабиёти бачагона. Дар китоби «Таърихи адабиёти советии тоҷик»[Матн].Чилди 6. –Душанбе: Дониш,1982.-346 с.
- 22.Амонов, Р. Адабиёт ва бачагон. -Душанбе: Ирфон,1981.-244 с.
- 23.Айнӣ, С. Таҳзиб-ус-сибён. -Душанбе: Адиб,1994.-46 с.
- 24.Айнӣ, С. Рисолаи педагогӣ. – Душанбе, 1980. С.15.
- 25.Амонов, Р. Адабиёти бачагона. Дар китоби «Таърихи адабиёти советии тоҷик» [Матн] чилди 6. –Душанбе: Дониш,1982.-346 с.
- 26.Акбаров, Ю. Назми хурдсолон маҳорати баланд ва дониши фаровон металабад. Дар маҷмӯаи мақолаҳо «Материалҳо оид ба адабиёти бачагон».-Душанбе: Маориф , 1967, с.107-141.
- 27.Алифанова, Е.М.Формирование коммуникативной компетенции детей дошкольного и младшего школьного возраста. [Текст]. Волгоград, 2001. С.164.
- 28.Арасту. Этика Аристотеля: Пер.с греч/ С Прил. «Очерк истории греческой этики до Аристотеля» [Текст], Э. Радлова.- Санк-Петербург: философское общество, 1908.- LXIV, с.207.
- 29.Архангельский, Н.В. Нравственное воспитание [Текст] / Н.В. Архангельский. - Москва : Просвещение, 1979. – 248 с.
- 30.Аплетаева, М.Н. Педагогика нравственно поступка: этика-философский Компонент [Текст]// Педагог: Наука, технология, практика.- Барнаул, 1997.
- 31.Баткин, Л.М. Итальянские гуманисты: стиль жизни и стиль мышления. [Текст] / Л.М.Баткин.- М.:Наука,1978.- 198 с.
- 32.Багданов, О.С. Методика воспитательной работы начальных классов.- М.: Просвещение, 1980.- 207 с.
- 33.Бердиев, Ш.П., Шомуродов Б.К. Этика. – Д., Донишварон, 2016.- 528 с.
- 34.Белоусова, Т.Л. Духовно-нравственное развитие и воспитание младших школьников: методические рекомендации: пособие для учителей

- общеобразовательных учреждений [Текст] /Т.Л. Белоусова, Н.В. Казаченок, Н.И.Бостандзиева;под ред.А.Я. Данилюк .- Москва: Просвещение, 2011.
- 35.Безрукова, В.С. Язык характера: открытая книга-словарь человеческих свойств и состояний: 13.018 словесных характеристик [Текст] / В. С. Безрукова. - Вологда: Родники, 2022. – 534с.
- 36.Бермуса, А.Г. Теоретическая педагогика : учеб. пособие для вузов [Текст] / А. Г. Бермус. – 2-е изд. – Москва : Юрайт, 2023. – 159 с.
- 37.Белинский, В.Г. Чернишевский Н.Г, Добролюбов Н.А. О детской литературе.- М.: Детгиз, 1954.- 431с.
- 38.Бобокалонова, Ч. Таърихи адабиёти атфол.- Д. «Маориф ва фарҳанг», 2006 – 568 с.
- 39.Бобокалонова, Дж. Герой и время Дж.Бобокалонова. – Душанбе, 1991. – 120с.
- 40.Бобокалонова, Ч. Адабиёти бачагона дар таълими синфҳои ибтидоӣ.- Душанбе. Ирфон, 2016, с.36.
- 41.Бобокалонова, Х. Таърихи адабиёти атфол.- Душанбе, 2006. 568 с.
- 42.Бобоев, Ю.Назарияи адабиёт.- Душанбе: Маориф, 1992.- 374с.
- 43.Болдырев, Н.И. Нравственное воспитание младших школьников / Николай Болдырев. - Москва : Просвещение, 1979, с.224
- 44.Борзенко, И. М. Основы современного гуманизма. [Текст] / И. М. Борзенко, В. А Кувакин, А. А. Кудишина / под ред. В. А. Кувакина и А. Г. Круглова. М.:Российское гуманистическое общество.- 2002. - 350 с.
- 45.Блонский, П.П. Педагогика М:Госиздат, 1922, с 146
- 46.Брагина, Л. М. Итальянский гуманизм эпохи Возрождения: Идеалы и практика культуры [Текст] / Л. М. Брагина; МГУ им. М. В. Ломоносова, Истор. фак. М.: изд-во МГУ, 2002. - 383 с.
- 47.Божович, Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. – М., Педагогика, 1968, с.167.
- 48.Бегак, Б.А. Детская литература. – Ленинград. Детгиз, 1983, с.59

49. Вечканова, Ю.С. Использование русских народных сказок в развитии нравственных чувств детей. Ю.С. Вечканова // Научный журнал "Молодой ученый". 2019. - Вып. 45. - С. 323-326.
50. Выготский, Л.С. Мышление и речь.- М.: Лабиринт, 1999, с.282.
51. Волков, Ю. Г. Homo humanism. Личность и гуманизм: (Социолог, аспект) [Текст] / Ю. Г. Волков; науч. ред. А. В. Дмитриев; Акад. социал. наук. Челябинск: Книга, 1995.-219 с.
52. Газманов, О.С. Педагогическая поддержка детей к образованию как инновационная проблема. М.: Инноватор, 1995, с. 58- 63.
53. Гаффор Мирзо. Афсонаи сегона, се мурии дари хона.-Душанбе: Ирфон, 1962.-68 с.
54. Гуманистическая педагогика Мария Монтессори. Методическое пособие для студентов педагогических вузов по истории образования и педагогической мысли. - Казань: ТГГПУ, 2005.140с.
55. Гулыга, А.В. Кант. М «Молодая гвардия».М.: 1977. - с.304
56. Григорович, Л.А. Педагогика и психология: учебное пособие для студентов вузов [Текст] / Л.А. Григорович, Т.Д. Марцинковская. – Минск: Гардарики, 2015. - 104 с.
57. Гогиашвили, Г. В. Феномен гуманизма [Текст] / Г. В. Гивишвили. М.: РГО, 2001. -400 с.
58. Гуманизм и культура: век XX: Сб. науч. тр. [Текст] / Твер. гос. ун-т; Респ. отв. ред. Б. Л. Губман. Тверь: ТГУ, 1993. - 126 с.
59. Гулчехра С. Айёми гули лола.-Душанбе: Маориф, 1982.-142 с
60. Гуманистические проблемы психологической теории: сб. ст. [Текст] / РАН, Инт. психологии; отв. ред. К. А. Абульханова Славская, А. В. Бруклинский. – М.: Наука, 1995.-212 с.
61. Гогиашвили, Г.В. Гуманизм и гражданское общество. М.: РГО, 2003.
62. Гогиашвили, Г.В. Феномен гуманизма. -М.: РГО, 2001.

63. Джон Дьюи. Школы будущего [Текст] / Джон Дьюи, Эвелина Дьюи ; Пер. с англ. Р. Ландсберг с предисл. автора и Н. Горбунова-Посадова. - 2-е изд. - Берлин: Гос. изд-во Р.С.Ф.С.Р., 1922. - 179 стр.
64. Дехотӣ, А. Куллиёт. Ҷилди 1.-Душанбе: Ирфон, 1965.-395 с.
65. Детская энциклопедия. Т.11.- Москва, 1968.- 560 с.
66. Замолцких, Е.Г. Формирование культуры межличностного общения младших школьников. – М.: 2003.
67. Зимней, И.А. Коммуникативная компетентность, речевая деятельность, вербальное общение: монография [Текст] / И. А. Зимняя, И. А. Мазаева, М. Д. Лаптева; под ред. И. А. Зимней. - Москва : Издательство «Аспект Пресс», 2020. - 400 с. - ISIN 978-5-7567-1093-9.
69. Зиёев, И.Қ., Зиёева З.И. Ахлоқ ва зебоишиносӣ. китоби дарсӣ, Д., 480 с.
70. Зиёев, М., Олимова Ф., Зоолишоева Б: Забони модарӣ. Синфи 4. Душанбе, Маориф-2024.
71. Забони модарӣ. Синфи 2. – Душанбе, Маориф, 2021, с.42-43.
72. Забони модарӣ. Синфи 3- 4 – Душанбе, Маориф, 2018, с.45-46.
73. Икромов, Ч. Методикаи таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ.- Душанбе, Маориф, 2015, с.48.
74. Каиров, И.А. Педагогика. Учеб. пособ. [Текст] // под ред. И.А. Кайрова, Акад. пед. наук РСФСР. – М.: Учпедгиз, 1956.- 436.
75. Кей Эллиен. Век ребенка [Текст] / Эллиен Кей ; Пер. с нем. Е. Залого и В. Шахно. Под ред. и с предисл. Ю. И. Айхенвальда. - М. : Д. Ефимов, 1905.- 295 с.
76. Китоби Хониши Адабӣ. Синфи 1 (мазмун аз Лев Толстой) - Душанбе Маориф-2025- 120с.
77. Коменский, Я.А. “Великая дидактика”. Изб. пед. соч.. – М.: Учпедгиз 1955, с.164-446.
78. Комили, А.Ш. Физика Абубакра ар- Рази [Матн] / А.Ш. Комили.- М.: МБА, 2014.

79. Крутецкий, В. А. Основы педагогической психологии. М.: Просвещение, 1972. 255 с.
80. Кубасова, О.В. Рабочая программа по литературному чтению для 1-4 Класа [Текст] / О.В. Кубасова. - УМК "Гармония". - Москва, 2000.
81. Кубасова, О.В. Любимые страницы: учебник 2 класс [Текст] / О.В. Кубасова. – Москва: Изд-во Ассоциация, 2008.
82. Кайковус, У. «Қобуснома».-Душанбе: «Маориф», 1979. - с.192
83. Крутецкий, В. А. Основы педагогической психологии. М.: Просвещение, 1972. - 255 с.
84. Кудрявцев, О. Ф. Ренесансный гуманизм и «Утопия»: О кн. Т. Мора. / [Текст] О. Ф. Кудрявцев; отв. ред. Штекли, А. Э.; АН СССР, Ин-т всеобщ, истории. - М.: Наука, 1991.- 287 с.
85. Курц, Пол. Мужество стать. Добродетели гуманизма. [Текст] / Пол Курц. М.: РГО, 2000.- 160 с.
86. Ксенофонт Афинй. Воспоминания. IV. 2, с. 26-27.
87. Кант, И. Гулыга А. В. Кант. М., «Молодая гвардия», 1977. – 304с.
88. Лутфуллоев, М. Фарзанд– ҳадяи Худованд. Душанбе, 2007.-112 с.
89. Лихачев, Б.Т. Педагогика: курс лекций [Текст] / Борис Лихачев. – Москва. Изд-во Юрайт-М, 2000, - 265 с.
90. Лутфуллоев, М. Гуманистическая педагогика [Текст] / М. Лутфуллоев - Душанбе: Маориф, 1994. - 165 с.
91. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. – Душанбе, - с.106.
92. Лутфуллоев, М. Азизномаи лутф. Душанбе. 2005, с.11.
93. Лутфуллоев, М. Осор 4. “Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ” [Матн] / - Душанбе, 2013, 514 с.
94. Лутфуллоев, М. Осор. X. 5. Инсон ва тарбия. [Матн] / – Душанбе: “Собириён”, 2013, 463с.
95. Лутфуллоев, М. И. Абдуллоев, М. Чалилова. Методикаи таълими ибтидоии забони модарӣ. – Душанбе: “Матбаа”, 2021. 265с.

- 96.Лидак, Л. Педагог как объект научной психологии. В. Издательство – Ставрополь. Ставропольское книжное издательство. 2000 г. - 189 с.
- 97.Лихачев, Д.С. Письма о добром [Текст] / Д.С.Лихачев . - Москва : Прогресс, 1994.
- 98.Мачидова, Б. Традиции и обычаи таджикского народа в формировании нравственных качеств личности. –Душанбе: ТГПУ им Джураева, 2004.
- 99.Матвеева, Л.И. Развитие младшего школьника как субъекта учебной деятельности и нравственного воспитания[Текст] / Л.И. Матвеева. – Ленинград: ЛГПИ им. Герцена, 1991. – 154 с.
- 100.Мухаметзянова, Г. В. Гуманизация и гуманитаризация средней и высшей технической школы [Текст] / Г. В.Мухаметзянова; Рос. акад. образования, Ин-т сред. спец. образования. - Казань: ИССО,1996.- 328с.
- 101.Маслоу, А. Самоактуализация // Психология личности. [Текст]. - М.: МГУ, 1982. С. 108-117.
- 102.Макаренко, С.М. Гуманизм как проблема философии // Таганрог, радиотехн. ин-т им. В.Д. Калмыкова, 1989.
- 103.Максакова, В.И. Теория и методика воспитания младших школьников: Учебник и практикум для СПО [Текст] / В.И. Максакова. – М.: Изд.Юрайт, 2026.- 206 с. ISBN 978-5-534-06626-5.
- 104.Монтессори, М. Антология гуманной педагогики-М.:Изд.Дом Шалвы 56.
- 105.Миршакар, М. Аз ҳама ширин.-Душанбе: Маориф, 1796.-127с.
- 106.Миршакар, М. Куллиёт иборат аз 3 ҷ. [Матн] Чилди 1. Душанбе: Ирфон, 1970.-383с.
- 107.Миршакар, М. Дар бораи адабиёти бачагона.- Душанбе: Ирфон, 1981, с.27.
- 108.Миршакар, М. Қишлоқи тиллоӣ. // Хониши адабӣ. Синфи 3.- Душанбе, Маориф, 2019, с.86-89.
- 109.Макаренко А.С. О детской литературе и детском чтении.-М. Детгиз, 1955, - 180с.

110. Миршакар М. Чистонҳои Бобосалом. - Сталинобод: Нашрдавлтох, 1951. - 17 с.
111. Миршакар, М. Сухан ва тарбия. – Душанбе. Маориф, 1985, с.43.
112. Миршакар, М. Илҳом. - Душанбе: Дониш, 1967.
113. Нуров, А. Методикаи корҳои тарбиявӣ дар синҳои ибтидоӣ. - Д., 2021. - 222 с.
114. Набиев, А. Адабиёти бачагонаи тоҷик. - Душанбе, Маориф, 2012, с.41.
Набиев, А. Пайдоиш ва рушди адабиёти бачагонаи тоҷик. - Душанбе, Маориф, 2012, с.52, с.74.
115. Наримон Бақозода. Шеърҳо. Афсонаҳо. Чистонҳо. - Душанбе: Маориф, 1971. - 120 с.
116. Наримон Бақозода. Дафтари мо-кони 5. - Душанбе: Маориф, 1985. - 196.
117. Новикова, В.И. Педагогика. Учебное пособие. – М.: Просвещение, 2007.
118. Одинаев, Ё.К. Одобӣ муоширати муосир. - Душанбе, - 316 с.
119. Песталотий, И.Г. Педагогическое наследие. [Текст] / Сост. В.М.Кларин, А.Н.Джуринский. М.: Педагогика, 1989 - 398 с.
120. Пирмуҳаммадзода Абдушукур. Фикр дар бораи адабиёти бачагонаи тоҷикӣ. Маҷаллаи «Роҳбари дониш», 1930, -С.6-7.
121. Пиров, М. Методикаи таълими жанрҳои фолклорӣ дар синфҳои 4- 5. - Душанбе: Маориф, 1984. 70с.
122. Романюк, Л.В. Гуманистическая педагогика. Энциклопедия гуманитарных наук [Текст]. – М; 2012 - №2. с. 304-308.
123. Руссо, Ж. Ж. Эмиль, или о воспитании. : в 2 т. Т. 1. Пед. соч. - Москва, 1981. - 94 с.
124. Равен, Дж. Компетентность в современном обществе: выявление развитие и реализация [Текст] / Пер. с англ. - М. «Когито-Центр», 2002. - 396с.
125. Рӯдакӣ, А. Шеърҳо. Тартибу тавзеҳи Каримов У ва Саъдиев С. - Душанбе: Ирфон, 1974, 217 с.

- 126.Рустамов, Р. Таърихи методикаи таълими забони тохикӣ дар мактаб. Душанбе, 2001, с. 186.
- 127.Раҳимзода, Б.Адабиёти бачагонаи тоҷик. –Душанбе, Ирфон, 1971, с.61.
- 128.Раҳимзода, Б. Масъалаҳои назарии адабиёти бачагона.- Душанбе, Маориф, 1982, с.34.
- 129.Раҳимзода, Б. Ҳикояҳои бачагона.- Душанбе, Маориф, 1990, с.18.
- 130.Раҳимзода, Б. Ҳикояи “ Меҳрубонӣ”. Забони модарӣ. Синфи 2.- Душанбе, Маориф, 2019, с. 42-43.
- 131.Раҳим Ҳошим. Навҷӯ ва навоар. Дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» - Душанбе, 1975.
- 132.Раҳим Ҳошим. Ёди гузашта. -Душанбе : Ирфон,1971.-137 с.
- 133.Раҳим Ҳошим. Сухан аз устодон ва дӯстон. –Душанбе: Ирфон, 1971. 222с.
- 134.Сухолинский В.А. Сердце отдаю детям. – М.: Просвещение, 1976,с.145. Сухолинский, В. А.Избр. пед. соч.: В 3-х тт. М.:Педагогика,1979- 1981.
- 135.Саъдии Шерозӣ. Мунтахаби куллият. Сталинобод, 1956.
- 136.Саъдии Шерозӣ. «Гулистон». –Душанбе, “Маориф”, 2014. 246 с.
- 137.Саломӣён, М.Р. Ёрмухаммадзода Ш.Р, Фазлиддинзода А.Ф, Гулзода А.С., Ниёзӣ Ф.М - Китоби Хониши Адаби синфи 1 - Душанбе, Маориф-2025.
- 138.Сухолинский, В.А.Избранные педагогические сочинения [Текст] / Сухолинский, В.А. - Москва: Просвещение, 2003.- 258 с.
- 139.Сухолинский, В.А. Сердце отдаю детям [Текст] / В.А. Сухолинский. – Киев - Роднянская школа, 1974. - 288 с.
- 140.Сухолинский, В.А. Избранные педагогические сочинения: В 3 т. – М., 1981. - Т. 3. - С. 123-124.
- 141.Сефиев А. Чистонҳои халқии тоҷикӣ.-Душанбе: Дониш,1972.-176 с.
- 142.Сефиев А. Ҳазору як чистон.- Душанбе: Маориф, 1994.-135 с.

- 143.Солодова, Т.Е. Ценности гуманизма в системе высшего профессионального образования [Текст] // Проблемы гуманизации и гуманитаризации в системе образования в высшей школе. Волгоград: Волгоградское научное изд-во, 2004.
- 144.Саидов, С. Адабиёти бачагона.- Д.,2019.- 381с.
- 145.Саидова М. Айнӣ – нависандаи бачагон. Дар маҷмуаи «Материалҳо оид ба адабиёти бачагона».-Душанбе : Ирфон, 1967, с.141-189.
- 146.Саидрахмон Саидов. Адабиёти бачагона. -Душанбе, 2017. –392 с.
- 147.Саъдии Шерозӣ. «Бустон».Душанбе, 1965.
- 148.Сластенин В.А. Теория воспитания [Текст]// В.А.Сластенин. – М.: Педагогика, 1996- 256 с.
- 149.Тазкираи адабиёти бачагона. Ҷилди 1.Назм. -Душанбе: Маориф, 2015. - 223 с.
- 150.Тазкираи адабиёти бачаҳо.Ҷилди 3. – Душанбе, 2019. 191с.
- 151.Толстой, Л.Н. ". Педагогические сочинения. - М., 1956. - С. 362.
- 152.Тағоев, С. Адабиёти бачагона.- Д.,2012.- 117 с.
- 153.Турсунзода , М. Куллийёт,ҷ.1.-Душанбе: Ирфон, 1971.-340 с.
- 154.Табаров, С. Ҳаёт, адабиёт ва реализм. Китоби 1.-Душанбе, 1966.-398 с.
- 155.Тайчинов М.Г. Воспитание и самовоспитание школьников. М.: “Просвещение”, 1982. -160 с.
- 156.Ушинский К.У. Избранное педагогическое соч., т.4.-Москва,1954.- 635 с.
- 157.Фирдавсӣ, А. “Шоҳнома”. – Душанбе: Шарқи озад, 2025.- 792с.
- 158.Фролов, И. Т. О человеке и гуманизме [Текст] // Фролов И. Т. Избранные труды. В 3 т. / И. Т. Фролов; РАН, Ин-т человека. Т. 3. М.: Наука, 2003. - 790 с.
- 159.Фромм, Э. Гуманистический психоанализ [Текст] / Э. Фромм; сост. и общ. ред. В. М. Лейбина. СПб.:Питер, 2002. - 544 с.
- 160.Хайдеггер, М. Письмо о гуманизме [Текст] / М. Хайдеггер // Проблема человека в западной философии. М.: Политиздат, 1988. - С. 320-345.
- 161.Харламов, И.Ф. Педагогика. – М.: 1990.

162. Чавҳаризода С. Робиаи чилгазамӯӣ. -Ситалинобод: Нашрдавлтоҷ., 1948.- 31с.
- 163.Шарифзода, Ф., Лутфуллозода М., Ғаниева Б. Забони модарӣ. Синфи 2. Душанбе, «Маориф», 2021.
- 164.Шишлова, Е.Е. Социокультурный подход в высшем профессиональном образовании: теоретико-методологические аспекты: монография / Е.Э. Шишлова. - Москва: Издательство Русайнс, 2020. 160 с.
- 165.Шредингер, Э. Наука и гуманизм: Физика в наше время / Э. Шредингер; перевод с англ. Л. В. Манакова. Изевск: Регулярная и хотическая динамика, 2001. - 63 с.
- 166.Шарифзода Файзулло. Разработал теорию интегрированного обучения с учётом воспитания учащихся в учебном процессе. намерения человеколюбие и гуманизм, человеческие достизения и светлое будущее. Душанбе, 2000.
- 167.Шермухаммадов, Б. Назми халқии бачагонаи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1973 с.34
- 168.Шукӯҳӣ А. Об аз кучо меояд?-Душанбе: Ирфон, 1960.- 120 с.
- 169.Шукӯҳӣ А. Осори мунтахаб. Иборат аз 2 ҷилд, ҷиди1.-Душанбе: Ирфон,1977.-367 с.
- 170.Щуркова Н.Е. Педагогика. Воспитательная деятельность педагога. Учеб.пособия. – М.: Изд. Юрайт, 2017.- 365 с.
- 171.Юнгхолм Свен-Эрик. Гуманистические ценности социальной работы. [Текст] / Юнгхолм Свен-Эрик. М., 1995.- 126 с.

III. Маърӯза ва мақолаҳои илмӣ:

- 172.Абраменкова В.В. Социальная психология детства в контексте развития отношений ребенка в мире.- «Вопросы психологии», 2002, N 1. С.3-16.
- 173.Алексеев А. Гуманизм, персонализм и информатика [Текст] // Здравый смысл. 1998, № 3 (7).
- 174.Андреев В.И. Педагогика. Учеб курс для творческого саморазвития. – 2-е изд.- Казань, 2000, 600 с.

- 175.Артюхова, И.С. Ценности и воспитание [Текст] / И.С. Артюхова// Педагогика, 2001. № 4. - С. 78-80.
- 176.Байкова, А. Воспитание в традиционной и гуманистической педагогике
Понятие «воспитание» в педагогической науке [Текст]// Клас. рук. 1998. - №2.-С. 2-11.
- 177.Бермус, А.Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании [Текст] // Интернет-журнал «Эйдос».-2005.-10-12с.
- 178.Безрукова, В.С.О построении педагогического знания [Текст] / В.С. Безрукова // Педагогика.-2007.-№10.С.20-25
- 179.Буева, Л.П. Общественный прогресс и гуманизм –М: Знание [Текст] \ в жизни, науке, технике. Философия.- 1985. - №8.-36-38с.
- 180.Белкина, А. С.Основы педагогических технологий // Краткий толковый словарь [Текст] \ под ред. Екатеринбург, 1995, -с. 6.
- 181.Болдырев, Н.И. Нравственное воспитание младших школьников / [Текст] Николай Болдырев. - Москва: Просвещение, 2001.
- 182.Бим Бад Б.М. О перспективах возрождения педагогической антропологии. [Текст] \ \ Советская педагогика. -1988-№.-с.38-43.
- 183.Братусь Б.С.Психология нравственность культура[Текст] / Б.С. Братусь .- М.: Роспедагенство, 2004.-с. 60.
- 184.Взгляды Ибн Сина на воспитание[Текст](на тадж.яз.) «Маърифат»,1994. № 34, с.52-55.
- 185.Ваулина, В.В. Формирование нравственных ценностей на уроках литературного чтения в начальной школе: Выступление на педсовете учителя начальных классов [Текст] / В.В. Ваулина. Рославльский район, 2016.
- 186.Вейт, М.А. Формирование гуманных отношений в коллективе учащихся общеобразовательной школы. Москва. 1987.
- 187.Виноградова, М.Д. Коллективная деятельность и воспитание школьников [Текст].-М: «Педагогика», 1977.-141с.

- 188.Винаградов, Г.Детский фольклор быт. –Иркутск, 1925
- 189.Венгер, А.А. – Психологическая готовность детей к обучению в школе [Текст].- М.: «Высшая школа», 1985.-с. 48-73.
- 190.Владиморов Ю.С. Тезисы в сборнике “Журналистика в 2020 году:творчество, профессия, индустрия”. МГУ- М.: 2021, - 632 с.
- 191.Гуслякова, Н.И. Воспитание социалистической гуманности у младших школьников [Текст] .- М.: 1984.
- 192.Голышева, И.А. Детская художественная литература как средство духовно-нравственного воспитания младших школьников [Текст] / И.А. Голышева, Е.С. Сбитнева // Научный журнал “Молодой ученый”.– 2016. - Вып. 29. - С. 563-565.
- 193.Данилюк, А.Я. Духовно-нравственное развитие младших школьников [Текст] / А.Я. Данилюк // Педагогика. - Москва,2008.- №9. - с. 63-88.
- 194.Караковский В.А. Педагогика добротворчества. Ассамблея- ТВ . 2017.
- 195.Кобзарь,Б.С.Изучение развития гуманизма младших школьников [Текст] // Нач. школ. плюс-минус . 1999. - № 2. - С. 52-56
- 196.Каримова, И.Х.«Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикской школы» [Текст] Сведения об издании: Душанбе, 2000, 358 с. РГБ ОД, 13/188-2.
- 197.Колберг, Л. "Развитие ориентаций детей на моральный порядок [Текст]
- 198.Последовательность в развитии морального мышления".Visa Humana, 6(1), 11-33. (1963).
- 199.Кошелева, А.Д. Взаимодействие "взрослый - ребенок" и функциональная роль эмоциональных процессов в онтогенезе 1996 г., 159 с.
- 200.Козлов, Е.П. Воспитание нравственного сознания школьников [Текст] / Е.П. Козлов. - Москва : Просвещение, 2003. Кудишина, А.А. Перспективы гуманизма в современном мире //Философия образования, 2006, № 15. - 0, 5 п.л.

- 201.Капрова,И.А. Нравственное развитие младших школьников в процессе воспитания [Текст] / И.А. Капрова. – Москва Просвещение, 2002.
- 202.Курц, П. Гуманизм и скептицизм [Текст] / П. Курц // Здравый смысл. 2000. № 17. С. 13.
- 203.Лохутӣ, А. Нутқ дар маҷлиси нависандагон ва коркунони маданияти Тоҷикистон. Маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ», 1936 №5, с. 5.
- 204.Павловский, В. В. Гуманизм, гуманизация, гуманность в контексте философии образования и воспитания / [Текст] В. В. Павловский // Философия образования для XXI века. 2002. - № 4. - С. 5-7.
- 205.Панфилова Т. Универсальность гуманизма не исключает его ограниченности // Общественные науки и современность. 1992, № 5.
- 206.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба Рӯзи дониш. – Душанбе, 1.09.2020.
- 207.Роджерс, К.Р. Клиента центрированный [Текст] / человека центрированный подход в психотерапии // Вопросы психологии. 2001. № 2. С. 48-58.
- 208.Раҳим Чалил. Хотира аз устод А.Лохутӣ. Рӯзномаи «Ҳақиқати Ленинобод», 5.12. 1967.
- 209.Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро, ки дар мулоқот бо ҷаёлон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар. – Душанбе, Кохи Ваҳдат, 9.03.2024. 63с.
- 210.Трофимова, Н. М. Нравственные ориентиры младшего школьник школьника [Текст] / Н. М. Трофимова // Педагогика. -1997 - № 6- С.45-50.
- 211.Файзуллоев, Н. Таърихи адабиёти бачаҳоро дақиқтар омӯзем. [Текст] / Н.Файзуллоев // Садои Шарк, 2003, №10- 12, с. 152- 158.

- a.
- b.
- c.
- d.

е. **IV.Диссертатсия ва авторефератҳо:**

- 212.Бобокалонова, Дж. Становление героя и многообразие художественных форм в таджикской детской литературы: автореф. дис...д-ра филол. Наук [Текст] / Дж. Бобокалонова. – Душанбе, 1982.-36с.
- 213.Саидов,С.Эҷодиёти Абулқосим Лохутӣ барои бачагон ва наврасон.Дис. н.и. филол. Саидов Саидрахмон. – Д., 1986.- 199с.
- 214.Файзуллоева, М. Достони афсона дар назми бачагонаи тоҷик. Дис. н.и.филол. [Текст] / Файзуллоева М.- Душанбе, 1992.- 176 с.
- 215.Файзуллоев, Н. Назми кӯдак дар адабиёти тоҷики асри XX. Дис.док.и.филол. [Текст] / Файзуллоев Н.- Душанбе, 2006.- 406 с.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия

1.Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидаанд:

[1-А] Ҳайдарова, Н.М. Методологияи таълимоти педагогӣ дар ташаккули салоҳиятҳои гуманистии хонандагони синфҳои ибтидоӣ [Матн] **Ҷ.С. Мансурова**, Н.М. Ҳайдарова, // Паёми Донишгоҳи Омӯзгорӣ. Душанбе, 2023.- №4-1 (18). С. 42-50. ISSN 2708-5759.

[2-А] Ҳайдарова, Н.М. Ҳолатҳои воқеи ва роҳи имкониятҳои ташаккулёбии салоҳиятҳои ахлоқӣ-гуманистии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавриди истифодаи адабиёти бадеӣ. [Матн] Н. М.Ҳайдарова // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Душанбе, 2024.- №2 (51). С. 202-207.

[3-А] Ҳайдарова, Н.М. Асосҳои ташаккули назариявии сифатҳои ахлоқии гуманистии хонандагони синфҳои ибтидоӣ. [Матн] Н.М. Ҳайдарова// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. №11(қисми1). С. 319-331 ISSN 2074-1847.

[4-А] Мансурзода Н.М. Истифодаи афкори инсонпарваронаи мутафаккирони тоҷику форс дар таълиму тарбияи синфҳои ибтидоӣ. [Матн] Н. М.Ҳайдарова// Маҷаллаи илмӣ «Номаи Донишгоҳ» Хучанд, 2025. №2 (83). С.90-97 ISSN 2077-4990.

[5-А] Мансурзода Н.М.Таҳлили назариявии проблемаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ. [Матн] Н.М. Мансурзода Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе, 2026. № 2 с.301-314 ISSN 2074-1847

[6-А].Мансурзода, Н.М. Моҳияти арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ ва имкониятҳои адабиёти бачагон дар ташаккули онҳо. [Матн] **Н.М.Мансурзода**, Маҷаллаи илмӣ «Номаи Донишгоҳ» Хучанд, 2026 №2 с. ISSN 2077-4990.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ ва амалӣ нашр гардиданд:

- [7-A] Мансурзода, Н.М.(Ҳайдарова,Н.М.)Таъсири ғояҳои мутафаккирони тоҷику форс ба методикаи таълими синфҳои ибтидоӣ.[Матн] Мансурова Ҷ.С., Н.М. Ҳайдарова // Стефанос № 5 (73). С. 97-107 ISSN 2309-9917 (РИИЦ).
- [8-A] Ҳайдарова, Н.М. Ҷанбаҳои педагогикаи башардӯстӣ. [Матн] Н.М. Ҳайдарова// Конференсия байналмилалӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи “Асосҳои назариявӣ- методологии омодагии касбӣ- методии омӯзгорони оянда дар муассисаи таҳсилоти миёна ва олии касбӣ тавассути технологияи муосир”. - Душанбе, 2024, с. 294-296
- [9-A] Ҳайдарова,Н.М. Шароити педагогӣ ва психологӣи воситаҳои ташаккули қобилиятҳои гуманистӣ маҳорати хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути истифодаи адабиёти бачагона. [Матн] Н. М. Ҳайдарова// Конференсия байналмилалӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи “Илмҳои ҷамъиятӣ-- гуманитарӣ ҳамчун омили тағйирёбии иҷтимоӣ. Ш. Белгород, 27 июни 2024, С. 55-58
- [10-A] Ҳайдарова, Н.М. Асосҳои тарбияи башардӯстӣ дар мактаббачагон. [Матн] Н. М. Ҳайдарова// Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи«Омодасозии мутахассисони педагогӣи фаъолиятҳои навоарона», Душанбе, 15 апрели соли 2024.
- [11-A] Ҳайдарова, Н.М. Салоҳиятҳои ахлоқӣ – гуманистӣи хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавриди омӯзиш аз истифодаи адабиёти бадеӣ ва таҳлили муқоисавӣ натиҷаҳои он. [Матн] Н. М. Ҳайдарова// Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи «Омодасозии мутахассисони педагогӣи фаъолиятҳои навоарона», Душанбе, 15 апрели соли 2024.
- [12-A] Мансурзода, Н.М. Самаранокии истифодаи муносибати босалоҳият дар тарбияи ахлоқӣ башардӯстӣи хонандагони синфҳои ибтидоӣ» [Матн] / Н.М. Мансурзода // Маҷлиси конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ бахшида ба «35 солагии Истиқлолияти давлатӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон» Душанбе, 23.02.2026 с.367-369

**Тарзҳои санҷиши дараҷаи тайёрии хонандагон
аз фанни забони модарӣ.**

Калимаҳоро (4-5 калима дода мешавад) ба ҳиҷоҳо ҷудо карда, рӯнавис
намоед ва зери садонокҳо хатча кашед .

Таркиби калимаҳоро (3-4 калима) ҷудо намоед.

Нақшаро кашида, калимаҳои ҷумларо дуруст ҷо ба ҷо гузоред.

Ҷумла	Ҳиссаҳои нутқ			
	Исм	сифат	Феъл	пешоянд
Деҳқонон аз замин ҳосили фаровон гирифтанд.				
Бачаҳо дар рӯи ҳавлӣ аз барф бобои барфӣ сохтанд.				
Меҳмонҳо аз роҳи дур омаданд.				
Сафарамак марди ҷавони сабзинаранг буд.				

Ҷумларо (ҷумла аз 4-5 калима иборат аст) дар як қатор нависед ва аъзои онро
муайян кунед.

Замимаи 2.

Маҳорати суръати хониш

Миқдори калимаҳо, ки хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар давоми як дақиқа бояд хонанд:

Синфҳо	Дар чорякҳо			
	1	2	3	4
якум	-	-	20-25	25-30
дуюм	30-35	35-40	40-45	45-50
сеюм	50-55	55-60	60-65	65-70
чорум	70-75	75-80	80-85	85-90

2. Маҳорати навиштани калимаҳо дар таркиби ҷумла ва матн давоми ду соати дарс

Синфҳо	Дар чорякҳо			
	1	2	3	4
якум	-	-	10-15	15-20
дуюм	20-25	25-30	30-35	35-40
сеюм	40-45	45-50	50-55	55-60
чорум	60-65	65-70	70-75	75-80

3. Маҳорати навиштани миқдори калимаҳо дар нақли хаттӣ ва иншои таълимӣ

Синфҳо	Дар чорякҳо			
	1	2	3	4
якум	-	-	-	-
дуюм	-	-	-	20-25
сеюм	25-30	30-35	35-40	40-45
чорум	45-50	50-55	55-60	60-65

**Ташаккули маҳорату малакаҳои хонандагон
тавассути адабиёти бачагона**

Мавзӯ «Фирдавсӣ» дар синфи IV- ум аз рӯйи нишондодҳои зерин:

Фаҳманд:

Шоҳнома – шоҳи асарҳо, шоҳи номаҳо, нома дар бораи шоҳҳо

Таҳамтан – паҳлавон, яке аз номҳои Рустам

Гурз – як навъ асбоби ҷанг

Пил – фил

Дирафш – байрақ, парчам

Набард – ҷанг, мубориза

Рахш – лақаби аспи Рустам

Нақл кунанд:

1. Маълумоти мухтасар дар бораи Абулқосим Фирдавсӣ – шоири бузурги халқамон, муаллифи «Шоҳнома».
2. Мазмуни бунёди шаҳри Тӯс.
3. Мазмуни қиссаи кушта шудани пили сафед.
4. Мазмуни ҳикояи «Набарди Рустам бо Афросиёб».

Инишо нависанд:

Мазмуни мухтасари аз дасти Рустами 9-сола кушта шудани пили сафед дар мавзӯи «Далерии Рустам»

Аз ёд донанд:

1. Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,
Зи дониш дили пир барно бувад.
2. Таҳамтан яке гурз зад бар сараш,
Ки ҳам гашт боло кӯҳпайкараш.
3. Биларзид бар худ кӯҳи бесутун,
Ба захме биафтод хору забун.

Аз грамматика ва имло

1. Номи одамон, мамлакатҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо, деҳаҳо, кӯчаҳо, дарёҳо, кӯҳҳо, лақаби ҳайвонҳо исми хос мебошанд.
2. Аввали исмҳои хос бо ҳарфи калон навишта мешаванд.
3. Доништан ва навиштани ному насаби падару модар, муаллим, ҷӯраҳои наздик, ҳамсинфҳо.

Савол ва супоришҳо:

1. Бо исми хос калимаҳо чӣ тавр навишта мешаванд?
2. Кадом калимаҳо мансуб ба исмҳои ҷинсанд?
3. Ҳиссаи нутқро ба сунунчаҳо ҷудо кунед?

Ҷадвали таҳлили асарҳои бадеии хондашуда аз ҷониби хонандагон

№	Муаллиф	Номи асар	Вақти хондан	Ҳаҷм (саҳ.)	Симоҳои Қаҳрамон	Мавзӯ	Фикри асосӣ	Лаҳзаҳои ҷолиб (маъқул)
1	П. Толис	<i>Лолачинӣ</i>	Октябр	10	Юсуф, Ҳошим ва дигарон	Дӯстӣ	Воҳӯрӣ бо инсон - бузургтарин неъмат аст, дӯстиро бояд қадр кард	Ҳодисаи лолачинӣ ва муносибати самимии қаҳрамон
2.	Шарифӣ А.	<i>Гунҷишак аки яқрав</i>	Ноябр	4	Гунҷишак, волидон	Меҳрубонӣ, итоат	Итоат ба падару модар муҳим аст, саркашӣ оқибати нохуб дорад	Лаҳзаҳои пушаймонӣ ва дарки хатоии қаҳрамон

Диаграммаи Венн аз ҷониби Джон Венни файласуф, математик ва мантиқшиноси англис соли 1881 ихтироъ шудааст. Диаграммаи Венн усулест, ки фарқ ва умумияти мафҳум, ашё ва муқоисаи онҳо мусоидат мекунад.

Мақсади истифодаи диаграмма:

- таҳлил ва муқоиса карда тавонистани ду ва зиёда мафҳум (ашё, ҳодиса);
- инкишофи малакаҳои баҳо додан ба аломату хусусиятҳои ашё, ҳодиса;
- муайян карда тавонистани хусусиятҳои фарқкунанда ва монанди ашё, ҳодиса.

Барои иҷрои ин фаъолият хонандагонро ба 3 гурӯҳ ҷудо карда, чунин супоришҳо пешниҳод мешаванд:

ба гурӯҳи 1- аломату хусусиятҳои ҳайвонҳои хонагӣ;

ба гурӯҳи 2- аломату хусусиятҳои ҳайвонҳои ваҳшӣ;

ба гурӯҳи 3- монандии ҳайвонҳои хонагӣ ва ваҳширо нависед.

Намуна: Ҷиҳатҳои умумӣ ва фарқкунандаи дарахтонро нависед.

Умумӣ – об меҳӯрад, месабзад,

Фарқкунанда – мевадор: себ, зардолу.

Бемева: сафедор, бед,.....

